

**МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ «ДОНИШГОҲИ
ДАВЛАТИИ БОХТАР БА НОМИ НОСИРИ ХУСРАВ»**

ВБД: 32.018:323 (575.3)

Бо ҳуқуқи дастнавис

ҚУРБОНОВ ДАВЛАТБЕК МИРЗОЕВИЧ

**БУҲРОНИ СИЁСӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ИДОРАКУНИИ ОН
ДАР ШАРОИТИ ТАҒЙИРПАЗИРИИ ҶОМЕА
(ТАҶРИБАИ ТОҶИКИСТОН)**

**Диссертатсия
барои дарёфти дараҷаи илмӣ
номзади илмҳои сиёсӣ аз рӯйи ихтисоси:
23.00.02 – Ниҳодҳо, равандҳо ва технологияҳои сиёсӣ**

**Роҳбари илмӣ: д.и.с.,
профессор
Муҳаммад А. Н.**

Душанбе-2025

МУНДАРИЧА

Номгӯи ихтисораҳо.....	3
Муқаддима.....	4
Тавсифи умумии таҳқиқот.....	11

БОБИ I. ТАҲҚИҚИ ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДОЛОГИИ МАСЪАЛАИ БУҲРОНИ СИЁСӢ ДАР НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ

1.1. Мафҳум, моҳият ва хусусиятҳои асосии буҳрони сиёсӣ ва идоракунии он.....	19
1.2. Буҳрони сиёсӣ ва таъсири он ба парадигмаҳои сиёсии муосири идоракунии давлатӣ.....	52
1.3. Шаклҳои гуногуни буҳрони сиёсӣ ва масъалаи рушди давлатдорӣ милли	74

БОБИ II. ИДОРАИ БУҲРОНИ СИЁСӢ ДАР ШАРОИТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОН

2.1. Буҳрони сиёсӣ: мушкилоти идоракунии давлатӣ дар шароити буҳронии инкишоф.....	93
2.2. Буҳронҳои муосири сиёсӣ ҳамчун таҳдид дар раванди рушди давлатдорӣ милли.....	113
2.3. Механизм ва танзими пешгиринамоии буҳрони сиёсӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ва махсусияти идоракунии он.....	132
Хулоса.....	148
Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот.....	151
Рӯйхати адабиёт.....	153
Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия.....	171

НОМГҶҶИ ИХТИСОРАҶО

ИМА - Иёлотӣ Муттаҳидаи Амрико

КОА - Комиссияи Олии Аттестатсионӣ

МММ - Маҷмуи маҳсулоти миллӣ

ММД - Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ

ҲКИШ - Ҳизби коммунистии Иттиҳоди Шӯравӣ

ВАО - Воситаҳои ахбори омма

МУҚАДДИМА

Аҳамияти мавзуи таҳқиқот. Масъалаи омӯзиши бухрони сиёсӣ ва хусусиятҳои идоракунии он муҳимияти хосса дошта, дар замони тағйирпазирии ҷомеа таҳқиқу таҳлили амалиро тақозо менамояд. Маҳз ҳамин зухуррот боиси ба гирдоби хавфу хатар ва таҳдидҳои нави замонавӣ кашида шудани кишварҳои тозабаистиклолрасида гардида, дар назди мо зарурати таъмини бехатариро ба миён мегузорад. Махсусан, бухрони иқтисодие, ки аксари кишварҳои Осиёи Марказиро баъди ғурупошии Ҳокимияти Советӣ аз он ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистонро фаро гирифта буд, оқибат ба ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ расонид. Аз ин рӯ, таҳқиқу таҳлили бухрони сиёсӣ дар равандҳои сиёсӣ, ки дар Тоҷикистон ҷаёланд, барои андӯштани таҷрибаи идоракунӣ ва ҳаллу ҷасли он мусоидат хоҳад кард.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар шароити давлатдорӣ миллии зиддиятҳои мухталиф зуд-зуд монеаи пешравӣ ва низоми идоракунии сиёсӣ мегарданд. Аз ин рӯ, мушаххас намудан ва ҳаллу ҷасли ин зиддиятҳо боиси тақвияти давлати миллии ва таҳаққуқи ормонҳои миллии хоҳад шуд.

Омӯзиши бухрони сиёсӣ ва роҳҳои идоракунии он, муайян намудани шиддати таъсиррасонии бухрон ба инкишофи давлат дар шароити муосир хеле муҳим мебошад. Чунки муносибат ба бухронҳо якхела нест. Агар аз як тараф, онҳо ба субот ва яқпорчагии ҷомеа таҳдид намоянд аз ҷониби дигар, бухронҳо дорои иқтидори бузурги навоварона низ мебошанд. Онҳо бештар барои ташкили шаклҳои нави муносибатҳои иҷтимоӣ сиёсӣ, ки метавонанд мазмун ва сохтори идоракунии давлатиро ба куллӣ тағйир диҳанд, истифода бурда мешаванд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки бухрони сиёсӣ як ҳолати махсус дар рушд ва ҷаёлияти низоми идоракунии давлатӣ, сохторҳои ҳокимияти давлатӣ ва системаи сиёсии ҷомеа буда, бо чунин аломатҳо тавсиф мешавад: ноустуворӣ, номутавозинӣ дар ҷаёлияти институтҳои сиёсӣ,

паст шудани сатҳи назоратшавандаи равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсӣ, шиддат гирифтани низоъҳои сиёсӣ, афзоиши фаъолияти танқидии омма.¹

Бухрони сиёсӣ дар илмҳои сиёсӣ ҳамеша ҳамчун масъалаи ҳалалдор гардидани тартибот ва низоми сиёсӣ доништа мешавад. Аз ин рӯ ин таҳқиқот барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, айни замон, хелле муҳим мебошад.

Мушкилоти бухроние, ки давлатҳои муосир бо онҳо дучор мешаванд, чунон гуногунанд, ки онҳоро шояд танҳо як ҳолат бо ҳам муттаҳид намояд, ин афзудани миқёс ва амиқии проблемаҳо мебошад. Чуноне, ки таҳлилҳои илмӣ-таҳқиқотӣ нишон медиҳанд, бухрон як тағйироти шадид, ногаҳонӣ, ҳолати номутаносиби гузариши давлат ва системаи сиёсӣ мебошад. Он маънои гардиши сифатии инкишофи раванди сиёсӣ ва аз як ҳолати сифатӣ ба ҳолати дигар гузаштани вазъи сиёсиро ифода мекунад. Аз ин лиҳоз, ба таҳқиқу таҳлили бухрони сиёсӣ ва идоракунии он ҳамчун ба мавзӯи бунёди бояд таваҷҷӯҳи махсус зоҳир намуд.

Барои раванди давлатдорӣ мустаҳкам намудани асос ва захираҳои ҳокимияти давлатӣ муҳим арзёбӣ мегардад. Иштибоҳот дар идоракунии давлатӣ боиси сар задани бухрони сиёсӣ ва дигар бухронҳо мегардад.

Идоракунии давлатӣ яке аз ҷузъҳои асосии давлатдории муосир ба ҳисоб меравад. Хусусан, идора намудани бухронҳои сиёсӣ, ки дар айни замон, давлатҳои тозабаистиклолрасида зуд-зуд ба он рӯ ба рӯ мешаванд хелле муҳим аст.

Яъне дар ҳамаи давлатҳо, хусусан давлатҳои наваъсис ва ба тозагӣ соҳиби истиклол шуда, эҳтимоли ба вучуд омадани бухронҳо мавҷуд аст. Масъалаи асосӣ ин мушаххас сохтани механизми бартараф намудани бухронҳои сиёсӣ мебошад. Мушкилот ва номутаносиби

¹ Ниг.: Якубовский О.П., Пахомова Т.И., Драгомирецкая Н.М. Управление рисками и кризисами (опорный конспект дистанционного курса учебной дисциплины): учеб. пособие. Киев, 2005. – С. 37.

институтсионалӣ дар раванди бартараф намудани бухронҳои сиёсӣ худ бухрон ба ҳисоб меравад.

Механизми бартарафкунандаи бухрони сиёсӣ бо худ хусусиятҳои хос дорад. Вазифаи аввалиндараҷаи мақомоти давлатӣ таъмини устворӣ ва коҳиш додани шиддати бухронҳо ва ё умуман, аз байн бурдан ва идоракунии онҳо мебошад. Мутаасифона то ҳанӯз масъалаи мазкур дар кишвари мо мавриди таҳқиқоти илмӣ қарор дода нашудааст.

Ҳамин тавр, интихоби мавзӯи мазкури таҳқиқоти диссертатсионӣ муҳимияти мавзӯи мазкурро арзёбӣ менамояд. Масъалаи бухрони сиёсӣ ва идоракунии он дар кишвари мо бори аввал аз дидгоҳи илмӣ мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор дода шудааст, аз ин рӯ бозёфтҳои илмӣ он барои ба эътидол овардани вазъи бухронӣ заминаи бозётимод фароҳам оварда метавонанд.

Дараҷаи коркарди илмӣ масъала. Асосан, донишҳо замоне пайдо мегарданд, ки зарурати дарки ҳақиқат, шинохти асли ҳодисаҳо, бартараф намудани бухронҳо, мушкилот дар ҷомеа, мушаххассозии роҳи инкишоф пеш ояд. Омӯзиши бухрони сиёсӣ ва хусусиятҳои идоракунии он низ ба чунин заруратҳо пайвасти ногусастанӣ дорад.

Дар назарияи сиёсӣ донишмандон ва муҳаққиқон ба масъалаи бухрон, бухронҳои сиёсӣ, идоракунии онҳо, дараҷаи таъсиррасонии бухронҳо ба системаи сиёсӣ ва низоми давлатҳои миллӣ, инкишофи механизми бартарафкунандаи бухронҳои сиёсӣ таваҷҷӯҳи калон зоҳир мекунанд.

Барои нишон додани дараҷаи омӯзиши таъсири бухронҳои сиёсӣ ва идоракунии онҳо адабиёти илмӣ вобастаро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намудан мумкин аст:

Гурӯҳи аввалро осори илмӣ, таҳлилҳои назариявии бухронҳои сиёсӣ ва идоракунии онҳо ташкил медиҳанд. Дар баробари ин, сарчашмаҳои

гурӯҳи мазкур дар муайяннамоии мафҳум, моҳият ва хосиятҳои асосии бухрони сиёсӣ, беҳатарӣ ҳамчун консепсия аҳамияти калон доранд².

² Ниг.: Егоров А.Б. Кризисы в истории Рима (события и проблемы) // «Мнемон. Исследования и публикации по истории античного мира. Сборник статей к 80-летию со дня рождения проф. Э. Д. Фролова». Вып. 12. СПб., 2013. С. 346—365; Глущенко В. В. Введение в кризисологию. Финансовая кризисология. Антикризисное управление — М.: ИП Глущенко В. В., 2008, С. 88; Зокиров Г. Н. Донишномаи сиёсӣ. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди 1. — Душанбе, 2015. — С. 181; Мухаммад А. Н. Донишномаи мухтасари сиёсӣ. — Душанбе, 2016. — 378 с.; Yuliya M. Political Crisis: Conflict Between The Types Of Dimensions Of The Political. Methodological Aspects of Researching Political Crisis // European Scientific Journal May 2016 edition vol.12, No.14. P. 91 – 104 (92); Сидорина Т. Ю. Философия кризиса. М.: Флинта: Наука, 2003. — 456 с.; Карпенко О.А. Основы антикризисного управления: учеб.-метод. пособие. Киев, 2006. — 208 с.; Егоров А. Б. Кризисы в истории Рима (события и проблемы) // «Мнемон. Исследования и публикации по истории античного мира. Сборник статей к 80-летию со дня рождения проф. Э. Д. Фролова». Вып. 12. СПб., 2013. С. 346—365; Петренко О.В. Политический кризис как научное понятие // Армия и общество. — М., 2009. — № 2. — 41–46 с.; Ермолаева Л.К., Коваленко С.В. Синергетическая парадигма политики. — М.: Флинта, 2014. — 229 с.; Сулимин А.Н. Кризис политической системы: Системно-синергетический подход // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. — Тамбов: Грамота, 2013. — № 8 (34), Ч. 1. -187–189 с.; Сидорина Т.Ю. Философия кризиса — М.: Флинта, 2003. — 456 с.; Зокиров Г. Н. Донишномаи сиёсӣ. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди 1. — Душанбе, 2015. — С. 181; Мухаммад А. Н. Донишномаи мухтасари сиёсӣ. — Душанбе, 2016. — 378 с.; Якубовский О.П., Пахомова Т.И., Драгомирецкая Н.М. Управление рисками и кризисами (опорный конспект дистанционного курса учебной дисциплины) : учеб. пособие. Киев, 2005. — 89 с.; Вендина О.И., Колосов В.А., Попов Ф.А., Себенцов А.Б. Украина в политическом кризисе: образ России как катализатор противоречий // Полис. Политические исследования. 2014. № 5. С. 50–67; Козырева П.М., Смирнов А.И. Кризис многопартийности в России // Полис. Политические исследования. 2014. № 4. С. 76–95.; Розов Н.С. Динамика социально-политических кризисов: понятийный аппарат // Вестн. Новосибирского государственного ун-та. Сер. Философия. 2014. Т. 12. Вып. 2. С. 68; Петренко О.С. Политический кризис как научное понятие // Армия и общество. 2009. № 2; Полунов А.Ю. Кризисы в сфере политики и государственного управления как предмет междисциплинарного анализа // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 21. Управление (государство и общество). 2016. № 1. — С. 3 – 8 (4); Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. М., 2004; Панов П.В. Политический порядок: проблема концептуализации и институционализации: Дисс. докт. полит. наук. М., 2011; Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания. — М., 1995. — С. 153; Оболонский А.В. Кризис эффективности административно-бюрократического государства и поиски выхода: опыт США (эволюция теории и практики государственного управления в последние десятилетия) // Вопросы государственного и муниципального управления. — 2014. — № 2. — С. 145–170; Osborne D., Gaebler T. Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit Is Transforming the Public Sector. New York: Plume. 1992; Барабашев А. Г. Кризис государственного управления и его влияние на основные административные парадигмы государства и бюрократии // Вопросы государственного и муниципального управления. 2016. № 3. — С. 163 – 194; Пушкарева Г. В. Политические кризисы: содержание, виды и факторы эскалации // Вестник Московского университета. Сер. 21. Управление (государство и общество). 2016. № 1. — С. 140 – 164 с.; Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. М., 2004; Панов П.В. Политический порядок: проблема концептуализации и институционализации: Дисс. докт.

Ба гурӯҳи дуҷум адабиёт ва корҳои илмӣ, ки ба баррасии масъалаи бухрони сиёсӣ ва идоракунии он ва таъсири он ба парадигмаҳои сиёсии муосир бахшида шудаанд, дохил мешаванд. Бо истифода аз натиҷаи таҳқиқоти илмӣ мутахассисон, сиёсатшиносон ва мутафаккирон ба монанди А. В. Новикова, А. С. Емельянов, Р. Лукас, Ч. Ней, Н. Негропонтэ, Х. Г. Фредриксон, Ч. Куйман, О. М. Рой, Д. Н. Бахрах, Л. В. Сморгунов, А. В. Макарин, А. И. Стребков, Д. Марш, Р. Ройдес, Е. С. Громогласова, А. Н. Саханова, Е. С. Устинович, Т. П. Новикова, И. Н. Баранов, Л. В. Савин, С. Н. Федорченко, О. К. Шварс³ ва дигарон ба

полит. наук. М., 2011; Баранов Д. А. Современные кризисы политических режимов государств Ближнего Востока и Северной Африки: особенности генезиса и эволюции // Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук. – М., 2020. – 176 с.; Коротков, Э. М. Антикризисное управление : учебник для бакалавров / Э. М. Коротков. — М. : Издательство Юрайт, 2014. – 406 с.

³ Ниг.: Новикова, А. В. Реализация парадигмы государственного управления/ А.В. Новикова // Вестник КемГУ № 3 (47) 2011. –132-136 с.; Емельянов, А.С. Современная парадигма государственного управления: генезис и критика / А.С. Емельянов // Актуальные вопросы контроля и надзора в социально значимых сферах деятельности общества и государства. Материалы VI Всероссийской научно-практической конференции Нижний Новгород 01 июля 2021 года. - Нижний Новгород, 2021. – 60-63 с.; Емельянов, А.С. Современная парадигма государственного управления: генезис и критика / А.С. Емельянов // Актуальные вопросы контроля и надзора в социально значимых сферах деятельности общества и государства. Материалы VI Всероссийской научно-практической конференции Нижний Новгород 01 июля 2021 года. - Нижний Новгород, 2021. – С. 61; Lucas R. Econometric Policy Evaluation: A Critique // Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy. 1976. № 1. - P. 19–46; Nye J. The future of power. N.Y.: Public affairs press, 2011. - 320 p.; Negroponte N. Being Digital. London: Knopf, 1995. - 252 p.; Frederickson H.G. New Public Administration. - University of Alabama Press, 1980. - 159 p.; Frederickson H.G. Comparing the reinventing government movement with the new public administration. Public Administration Review, 1996, 56 (3), - 263-270 p.; Kooiman J. Social-Political Governance // Public Management Review. 1999. N 1:1. - P. 67–92; Рой О.М. Система государственного и муниципального управления. СПб.: Питер, 2003; Бахрах Д.Н. Административное право России. М.: Эксмо, 2008. С. 15; Сморгунов Л.В. Государственная политика и управление. М.: РОССПЭН, 2006. Ч. 1. С. 238–239; Макарин А.В., Стребков А.И. Теория и история политических институтов. СПб., 2008. – С. 87; Marsh D., Rhodes R. A. W. Policy networks in British government. Oxford; New York: Clarendon Press, 1992. P. 13–15; Громогласова Е.С. Теория и практика политического управления в Европейском Союзе. - М., 2009. - С. 25; Саханова А.Н. Новая парадигма государственного управления «Good Governance»: пример Японии как перспектива для стран СНГ // Менеджмент в России и за рубежом. 2004. № 1; Сморгунов Л.В. Электронное правительство в контексте современных административных реформ на Западе // Технологии информационного общества — Интернет и современное общество: труды VI Всероссийской объединенной конференции. СПб., 3–6 ноября 2003 г. СПб.: Издво Филологического ф-та. – СПб., 2003. -С. 133–135; Устинович Е.С., Новикова Т.П. Современные теории государственного управления: основные концепции и их характеристики // Государственная

баррасии масъалаи парадигмаҳои нави идоракунии давлатӣ ва таъсири вазъияти бӯхрони сиёсӣ ба онҳо, машғул гардиданд.

Гуруҳи сеюми адабиётро осори илмӣ ва таҳқиқоти олимону пажӯҳишгарон ба монанди: Г. В. Пушкарёва, О. А. Карпенко, К. И. Алексеевна, О. П. Якубовский, Н. М. Пахомова, И. Клименко, М. Бевир, А. Коле, Ч. В. Кингдон, А. В. Потёмкин, Г. В. Ярошенко, О. В. Мишурина, А. А. Аузан, А. Н. Архангельский, П. С. Лунгин, В. А. Найшул, М. ван Кревелд, Э. де Яшай, Р. Ноузик⁴ ва дигарон ташкил медиҳанд. Муҳаққиқон ва коршиносони сиёсӣ, олимони таҳлилгарони раванди инкишофи сиёсат, идоракунии давлатӣ ва давлатдорӣ миллиро мавриди омӯзиш қарор додаанд. Бештар диққати асосиро ба масъалаи ба миён омадани шаклҳои гуногуни бӯхрони сиёсӣ ва масъалаи рушди давлатдорӣ милли равона намудаанд.

власть и местное самоуправление. 2011. № 9; Баранов И.Н. Новый государственный менеджмент: эволюция теории и практики применения // Российский журнал менеджмента, 2012, т. 10, - С. 53; Савин Л.В., Федорченко С.Н., Шварц О.К. Сетевые методы в государственном управлении. - М., 2015.

⁴ Ниг.: Пушкарёва, Г.В. Политические кризисы: содержание, виды и факторы эскалации / Г.В. Пушкарёва // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 21. Управление (государство и общество). 2016. № 1. – 140 – 164 с.; Карпенко, О.А. Основы антикризисного управления : учеб.-метод. Пособие / О.А. Карпенко - Киев, 2006. -208 с.; Алексеевна, К. И. Кризис в системе государственного управления как стимул общественных реформ / К. И. Алексеевна // Общество: политика, экономика, право 2014, № 2. –14-17 с.; Якубовский, О.П. Управление рисками и кризисами: учеб. Пособие / О.П. Якубовский, Т.И. Пахомова, Н.М. Драгомирецкая. - Киев, 2005. – 68 с.; Клименко, И. Инновации государственного управления как стратегические направления преодоления системного кризиса / И. Клименко // Публичное управление: теория и практика. 2010. № 3–4. - 44–51 с.; Bevir M. Encyclopedia of governance . In 2 vols. Vol. 1. - London, 2007. – 506 p.; Cole, A. Governing and Governance in France/ A. Cole - New York, 2008. -249 p.; Kingdon, J. W. Agendas, Alternatives, and Public Policies. 2nd ed / J. W. Kingdon. - New York, 2002. -280 p.; Потёмкин, А. В. Как мы понимаем патриотизм сегодня / А. В. Потёмкин // Научный журнал Успехи современного естествознания. Социология, экономика и право. – 2004. – № 6 – С. 69-70; Ярошенко, Г. В. Особенности принятия политического решения в условиях кризиса / Г. В. Ярошенко, О. В. Мишурина // Юридические науки и политология, 2017 № 2. - Ростов-на-Дону, 2017. – С. 30-31; Культурные факторы модернизации / А.А. Аузан (руководитель проекта), А.Н. Архангельский, П.С. Лунгин, В.А. Найшуль. Фонд «Стратегия 2020». - М.: СПб., 2011. – С. 77; Кревельд, ван М. Расцвет и упадок государства / М. ван Кревельд. – М.: ИРИСЭН, 2006. - 544 с.; Яшай, де Э. Государство / Э. де Яшай. - М.: ИРИСЭН, 2007. – 410 с.; Ноузик, Р. Анархия, государство и утопия / Р. Ноузик. – М.: ИРИСЭН, 2007. - 424 с.;

Ба гурӯҳи чорум таълифот ва таҳқиқотҳои илмӣ олимоне метавонанд ишора намуд, ки онҳо вазъияти буҳронӣ ва мураккаби муосирро муайян намуда, дараҷа ва сатҳи таъсиррасонии онҳоро ба инкишофи давлати милли, масъалаҳои буҳрони сиёсӣ ва давлатдорӣ милли, мушкилоти идоракунии давлатӣ ва идоракунии сиёсӣ дар шароити буҳронии инкишофи сиёсӣ-идоракунии мавриди омӯзиш қарор додаанд.⁵

Гурӯҳи панҷумро таълифоти илмӣ ва осори муҳаққон, сиёсатшиносони тоҷик: Зокиров Г. Н., Ятимов С. С., Муҳаммад А. Н., Абдулҳақов М. М., Холов Х. К., Сафарализода Х. Қ. ва дигарон ташкил медиҳанд.⁶

⁵ Ниг.: Баранов Д. А. Современные кризисы политических режимов государств Ближнего Востока и Северной Африки: особенности генезиса и эволюции // Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук. – М., 2020. – 176 с.; Пушкарева Г. В. Политические кризисы: содержание, виды и факторы эскалации // Вестник Московского университета. Сер. 21. Управление (государство и общество). 2016. № 1. – С. 151 – 152; D. Alan Heslop. Unstable political systems [Захираи электронӣ] URL: <https://www.britannica.com/topic/political-system/Development-and-change-in-political-systems>; Общая и прикладная политология: учебное пособие. Под общей редакцией В.И. Жукова, Б.И. Краснова. - М.: МГСУ; Изд-во “Союз”, 1997. – 992 с.

⁶ Ниг.: Зокиров, Г. Н. Давлат. Қисми 1 [Матн]: Монографияи илмӣ / Г. Н. Зокиров. – Душанбе: «Истеъдод», 2012. - 384 с.; Боз вай. Донишномаи сиёсӣ. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди 1,2,3 [Матн] / Г. Н. Зокиров. – Душанбе: «Андалеб – Р», 2015. – С. 255; Боз вай. Сиёсатшиносӣ [Матн] / Г. Н. Зокиров. - Душанбе: «ЭР-граф», 2010. -520 с.; Боз вай. Системаи сиёсӣ: масъалаи рӯз ва дурнамои инкишоф [Матн] / Г. Н. Зокиров. – Душанбе: «Истеъдод», 2011. -352 с.; Боз вай. Истиқлолияти сиёсӣ [Матн] / Г.Н. Зокиров. -Душанбе, 2006. -157 с.; Боз вай. Давлати тавоно [Матн] / Г.Н. Зокиров. -Душанбе, 2018. - 60 с.; Боз вай. Таърихи таълимоти сиёсӣ [Матн] / Г.Н. Зокиров. -Душанбе, 2010. – 385 с.; Боз вай. Геополитика [Матн] / Г.Н. Зокиров. – Душанбе, 2009. - 324 с.; Боз вай. Минтақаи кӯхистон. (Таҳқиқоти геополитикӣ) [Матн] / Г.Н. Зокиров. -Душанбе, 2016. -152 с. Боз вай. «Хуросони бузург» (доктринаи геополитикӣ) [Матн] / Г.Н. Зокиров. -Душанбе, 2021. -160 с.; Зокиров, Г.Н. Ҷойгоҳи мақомоти низомӣ дар муборизаи зидди экстремизми сиёсӣ [Матн] / Г.Н. Зокиров // Осори Академия (Труды Академии) №2 (16). – Душанбе, 2011. – С. 84-91; Ятимов, С.С. Илм ва амният [Матн] / С.С. Ятимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2017. – №3/3. – С.272; Маҳмадов, А.Н. Амният ҳамчун падидаи системаи иҷтимоӣ (таҷрибаи таҳлили иҷтимоию сиёсӣ) [Матн] / А.Н. Маҳмадов, Ш.А. Раҷабов. – Душанбе, 2007. – 104 с.; Маҳмадов, А.Н., Стратегияи амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Лоихаи ташаббусӣ) [Матн] / А.Н. Маҳмадов, Т.Ҷ. Юнусов, Ш.А. Раҷабов. - Душанбе, 2000. - С.4; Муҳаммад, А.Н. Амнияти милли [Матн]. Воситаи таълимӣ / А.Н. Муҳаммад, Сафарализода Х.Қ.– Душанбе, 2019. – 226 с.; Холиқов, А. Ҷ. Ҷаҳонишавӣ ва манфиатҳои давлатҳои милли (бархурди ҳукукии манфиатҳои ҷаҳонишавӣ ва давлати милли). – Душанбе: «Ирфон», 2009. – 70с.; Зокиров, Г.Н., Абдулҳақов, М.М. Манфиатҳои милли-омили меҳварии рушди давлатдорӣ [Текст] / Г.Н. Зокиров, М.М. Абдулҳақов. – Душанбе,

Ба гурӯҳи шашуми адабиёт, таҳқиқотҳои илмӣ ва асарҳои Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дохил мешаванд. Онҳо дар омӯзиш ва пажӯҳиши масъалаҳои муҳталифи инкишоф ва рушди давлати миллии Тоҷикистон мақоми хоссаро ишғол намудаанд⁷.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо), мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертационӣ дар ҷаҳорҷӯбаи татбиқи нақшаи дурнамои корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар кафедраи сиёсатшиносӣ ва муносибатҳои байналхалқии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав иҷро шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТИ ДИССЕРТАЦИОНӢ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади асосии рисолаи диссертациониро таҳлилу баррасӣ ва омӯзиши бӯҳрони сиёсӣ ва хусусиятҳои раванди идоракунии он дар шароити тағйирпазирии ҷомеа, ҷанбаҳои сиёсӣ ва назариявӣ методологӣ, масъалаҳои раванди идоракунии дар шароити муносири давлатдорӣ миллий, мушаххассозии тарҳ ва механизми

2008. – 172 с.; Холов, Х.К. Проблемы национальной безопасности Республики Таджикистан в контексте вызовов и угроз современности [Текст]: Монография / Х.К. Холов. – Душанбе, 2017. – 163 с.; Сафарализода, Х.Қ. Ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва нақши онҳо дар таъмини амнияти миллӣ [Матн] / Х.Қ. Сафарализода // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ «Нақши институтҳои сиёсӣ дар ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ» (12 декабри соли 2018.). – Душанбе, 2018. – С. 210-222.; Сафарализода, Х.Қ. Роль коллективной безопасности в борьбе с новыми мировыми вызовами и угрозами [Текст] / Х.Қ. Сафарализода, Ш.Х. Шарипов. // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук 2022. №6. – Душанбе, 2022. – С. 302-313.; Сафарализода, Х.Қ. Таҳдидҳои анъанавӣ ва ғайрианъанавӣ: моҳият, хусусият ва нишонаҳои фарқкунандаи онҳо [Матн] / Х.Қ. Сафарализода // Аҳбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон 2020 № 3. – С. 112-117.; Сафарализода, Х.Қ. Умумият ва махсусияти ҳавфу хатар ва таҳдид: масъалаҳои назариявӣ [Матн] / Х.Қ. Сафарализода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ 2021 № 1. – С. 168.

⁷ Ниг.: Раҳмон, Э. Уфӯқҳои истиқлол [Матн] / Э. Раҳмон. – Душанбе, 2018.-305 с.; Боз вай. Долгий путь к миру [Текст] / Э. Раҳмон. - Душанбе, 1998. – 125 с.; Боз вай. Таджикистан на пути демократии и цивилизованного общества [Текст] / Э. Раҳмон. - Душанбе, 1996. - 312 с.; Боз вай. Наша цель – единство, согласие, созидание [Текст] / Э. Раҳмон. – Душанбе, 2000. – 160 с.; Боз вай. Политика мира и созидания [Текст] / Э. Раҳмон. - Душанбе, 2001. - 216.; Боз вай. Наша цель – национальное согласие [Текст] / Э. Раҳмон. – Душанбе, 1997. -72.; Боз вай. Давлатдорӣ тоҷикон: Аз Сомониён то оғози асри XXI [Матн] / Э. Раҳмон. - Душанбе, 1999.

бартарафнамоии бухронҳои сиёсӣ дар шароити Тоҷикистони муосир ташкил медиҳанд.

Вазифаҳои таҳқиқоти диссертатсиониро мақсади таҳқиқот муайян менамояд ва иҷрои онро ҳалли чунин вазифаҳо дар бар мегирад:

- омӯзиш ва таҳлили сарчашмаҳои илмӣ, асоснок намудани мафҳум, моҳият ва хусусиятҳои асосии бухрони сиёсӣ ва идоракунии он;
- кушода додани моҳияти бухрони сиёсӣ ва таъсири он ба парадигмаҳои сиёсии муосири идоракунии давлатӣ;
- дида баромадани шаклҳои гуногуни бухрони сиёсӣ ва масъалаи рушди давлатдорӣ миллӣ;
- муайян намудани зухурроти бухрони сиёсӣ ва мушкилоти идоракунии давлатӣ дар шароити бухронии инкишоф;
- баррасии бухронҳои муосири сиёсӣ ҳамчун таҳдид дар раванди рушди давлатдорӣ миллӣ;
- нишон додани механизм ва танзими пешгирии бухрони сиёсӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ва махсусияти идоракунии он.

Объекти таҳқиқот бухрони сиёсӣ ва хусусиятҳои идоракунии он дар шароити тағйирпазирии ҷомеаи тоҷикистонӣ мебошад.

Предмети таҳқиқот фарогири масъалаҳои назариявӣ, сиёсӣ-амалии бухрони сиёсӣ ва раванди идоракунии он дар шароити муосири давлатдорӣ миллӣ мебошад.

Фарзияи таҳқиқот. Масъалаи бухрони сиёсӣ ва хусусиятҳои идоракунии он дар шароити тағйирпазирии ҷомеаи тоҷикистонӣ яке аз мавзӯҳои дар сатҳи зарурӣ омӯхтанашуда ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, муҳим аст, ки таҳқиқоти масъалаи мазкур вобаста ба хусусиятҳои идоракунии он ба таври мушаххас ба роҳ монда шавад.

Дар баробари ин, муайян кардани механизм ва танзими давлатии пешгирии бухрони сиёсӣ дар шароити Тоҷикистон ниёз ба таҳлилу таҳқиқ дорад. Агар таъсири он ба парадигмаҳои сиёсии муосири идоракунии давлат таҳлилу қиёс карда шавад, масъалаи мазкур шояд ба

кувваи ҳаракатдиҳандаи пешгирӣ намудани бухрони сиёсӣ таъсиргузор гардад. Тахмин меравад, ки омӯзиш ва таҳқиқи бухрони сиёсӣ ва натиҷаҳои он барои муқовимат ва пешгирӣ аз бухрон ҳамчун зухуроти иҷтимоию сиёсӣ кумак мерасонад.

Асосҳои назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Заминаҳои асосии таҳқиқотро методҳои умумиилмӣ таърихӣ, системанокӣ ва муқоисавӣ ташкил менамоянд. Инчунин, дар раванди таҳқиқи таҳлили масъалаҳои вобаста ба бухрони сиёсӣ ва хусусиятҳои идоракунии он дар замони дигаргуниҳои ҷомеаи тоҷикистонӣ, методҳои таҳлилию усулҳои концептуалӣ ва муқоисавӣ истифода бурда шудааст. Истифодаи методҳои дар боло зикршуда, пеш аз ҳама, зарурати муносибати эмперикӣ ва таҳқиқи сохториро талаб менамоянд. Ҳангоми таҳлилу таҳқиқи зухуроти бухрони сиёсӣ ва хусусиятҳои хоси идоракунии он масъалаи тавсифи мафҳум, маъно ва хусусиятҳои асосии онҳо ба таври самаранок мавриди истифода қарор дода шудааст.

Асосҳои методологӣ дар худ синтези муносибатҳои илмиро ифода намуда, дар муайян намудани бухрони сиёсӣ ва идоракунии он саҳми асосӣ гузоштаанд.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ методҳои гуногуни таҳқиқотӣ истифода бурда шудааст. Хусусан дар раванди таҳқиқи таҳлил методҳои объективӣ, таърихӣ, методҳои институтсионалӣ, муқоисавӣ, мантиқӣ ва усулҳои иҷтимоию сиёсӣ, вазъи бухрони сиёсӣ ва хусусиятҳои идоракунии он дар шароити Тоҷикистон мавриди истифода қарор дода шудааст.

Маводи диссертатсияро метавон дар раванди таълими сиёсатшиносӣ, ҷомеашиносӣ, амнияти миллӣ, низоъшиносӣ ва таҳияи барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсӣ мавриди истифода қарор дод.

Инчунин, хулосаҳо ва натиҷаҳои диссертатсияро ҳангоми таҳияи стратегияҳои мубориза бо зухуроти экстремизм ва терроризм, пешгирӣ

аз пайдоиши низоъҳои нави ҷаҳонӣ ва дигар бӯҳронҳои сиёсӣ мавриди истифода қарор додан мумкин аст.

Муқаррарот ва хулосаҳои диссертатсия барои омӯзиши минбаъда бӯҳрони сиёсӣ ва хусусиятҳои идоракунии он дар шароити дигаргуниҳои ҷомеаи тоҷикистонӣ мусоидат хоҳанд кард.

Навгони таҳқиқот:

- ҷанбаҳои сиёсӣ ва назариявӣ методологии бӯҳрони сиёсӣ, сарчашмаҳои илмӣ, мафҳум, моҳият ва идоракунии он таҳқиқ карда шуд;
- моҳияти бӯҳрони сиёсӣ ва таъсири он ба парадигмаҳои сиёсии муносири идоракунии давлатӣ исбот карда шуд;
- шаклҳои гуногуни бӯҳрони сиёсӣ ва масъалаи рушди давлатдорӣ милли мавриди баррасӣ қарор дода шуд;
- зухуроти бӯҳрони сиёсӣ ва мушкилоти идоракунии давлатӣ дар шароити бӯҳрони инкишоф муайян карда шуд;
- бӯҳронҳои муносири сиёсӣ ҳамчун таҳдид дар раванди рушди давлатдорӣ милли нишон дода шуд;
- механизм ва танзиму пешгирии бӯҳрони сиёсӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ва махсусияти идоракунии он таҳлил, баррасӣ ва асоснок карда шуд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Бӯҳрони сиёсӣ ҳамеша ҳамчун омили ҳалалдор гардидани тартибот ва низоми сиёсӣ доништа мешавад. Дар раванди бӯҳрони сиёсӣ тарҳи муқарраршудаи ҳаёти сиёсӣ, низоми идоракунии давлатӣ хароб карда мешавад, амалияи ҷенкардаи қабули қарорҳои давлат ва ҳокимият дар зери фишори ҳолатҳои ғайриҷашмдошт ҳалалдор мешавад.

Саркашӣ аз низоми сиёсӣ ва идоракунии он, ки тамоми таркиботи мураккаби институтсионалии давлат ва ҷомеаро, ки дар фаъолиятҳои муносибатҳои ҳокимиятиро амалӣ мегардонанд, васеъ паҳн мешавад. Он чизе, ки дар таркиботи институтсионалии давлат ва ҷомеа мавҷуд аст, бо

моделҳои нави ҳамкории сиёсӣ, муносибатҳои идоракунӣ иваз карда мешавад, ки ба доираи меъёрҳо ва қоидаҳои кухна рост намеоянд.

Моҳият ва хусусиятҳои бухрони сиёсӣ метавонад дар худ якчанд самтҳои муҳимро фаро гирад. Мавриди қайд аст, ки бухрони сиёсӣ хосияти тағйирчорикунандагӣ дошта, ҳамчун раванди сиёсӣ марҳалаи гардишиест, ки ҳам дар таркиботи институтсионалии ҷомеа ва ҳам дар таркиботи институтсионалии давлат тағйирот ворид карда метавонад.

2. Бухрони сиёсӣ ва таъсири он ба вазъи сиёсии идоракунии давлатӣ натиҷаи мушкилоти рӯзафзуни механизмҳо ва умуман таркиботи институтсионалии давлатҳост. Ин бухрон нотаवонии давлатҳоро дар муқобил бо мушкилоти рӯзафзуни рушди инноватсионӣ, суръат, тағйироти бисёрсоҳавӣ ва пешгӯинашавандаро дар сатҳи давлатдорӣ нишон медиҳад. Механизмҳои идоракунии давлатӣ, ки ҳамчун принципҳо ва технологияҳои таҳия ва қабули қарорҳои идоракунӣ фаҳмида мешаванд, ба миқёс ва амиқии мушкилот номувофиқанд. Ҳамин тариқ, ҳолати тарзи нави идоракунӣ то ҳанӯз таҳқиқи муайяни сиёсиро талаб мекунад.

3. Муайянкунии ба миён омадани шаклҳои гуногуни бухронҳои сиёсӣ масъалаи хеле ҷиддӣ ба шумор меравад. Бухрони сиёсӣ як шакли махсуси номутаносибии фаъолияти системаи сиёсии ҷомеа, мақомоти ҳокимияти давлатӣ буда, бо ноустуворӣ, паст шудани сатҳи назорати равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ, номутавозунии институтҳои сиёсӣ, тезу тундшавии низоъҳои сиёсӣ ва афзудани зиддиятҳо мебошад. Хусусиятҳои асосии бухрони идоракунии давлатӣ чунинанд: тезу тунд шудани ихтилофҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ; нотавонии ҳокимияти давлатӣ дар идора кардани ихтилофҳои рӯзафзун, танзими равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва муносибатҳо бо усулҳои кухнаи анъанавӣ. Танҳо доштани қобилияти қабули барномаҳои зуди зиддибухронӣ метавонад аз таъсири манфии бухронҳои сиёсии замони муосир давлати миллиро раҳо намояд.

4. Дар баробари поин рафтани маъруфияти системаи сиёсӣ, барандагони сиёсат тақозо мекунанд, ки шеваҳои кор бо омма тағйир дода шавад ва дар натиҷа муноқиша бо тарафдорони усулҳои кӯҳна вазъияти бӯҳрониро ба вуҷуд меорад, ки рушди он ё метавонад боиси таҷдиди системаи сиёсӣ шавад ё фаъолияти онро тадриҷан таназзул аз сабаби ҷавоб дода натавониш ба вазифаҳои нав, бахшад.

Таҳлили бӯҳрони сиёсӣ ва мушкилоти идоракунии давлатӣ дар шароити бӯҳронии инкишоф як сценария раванди мураккаб буда, самаранокӣ гузариши вазъияти бӯҳронӣ ба шароити мутаносиб ва муташаккилонаву мувозинатии вазъияти сиёсӣ аз он вобаста аст. Ин сценарияҳои таҳлил ва бартараф намудани бӯҳрони сиёсӣ танҳо як тарҳи тахминӣ мебошанд. Воқеият ҳамеша хеле мураккабтар ва ғуноғун аст. Дар амал сценарияҳоро метавон дар як вақт амалӣ кард, онҳо ба ҳам омезиш ёбанд ва ё ҳамдигарро пурра намоянд. Эҳтимол дорад, ки варианти «насм» танҳо як муқаддимаи идомаи «сахт» бошад, ҷунонқи дар аксар ҳолати бӯҳронии системаи сиёсӣ ҷунон талаботро пеш меғузорад. Дар ҳар сурат, баррасии онҳо барои андеша маълумоти зиёд медиҳад ва ҳади ақал дараҷаи хатари воқеиеро нишон дода метавонад.

5. Ба сифати давлати миллий ва мустақил инкишоф ёфтани Тоҷикистон кори наҷандон осон аст. Давлати миллий беҳтарин шакли давлатдорист, аммо мураккабии ҳаёти сиёсии замони муосир масъалаҳои пуриштилофиро дар назди он меғузорад. Диққати асосиро имрӯз захираҳои ташаккули давлатӣ дар шароити Тоҷикистони муосир ва инҷунон заминаҳои асосии инкишофи давлат дар шароити имрӯза ба худ ҷалб менамояд.

Барои давлати миллии Тоҷикистони муосир, ки ҳадафи асосиро бунёди ҷомеаи демократӣ ҳуқуқбунёду иҷтимоӣ ташкил медиҳад, масъалаи ташаккул ва инкишофи системаи сиёсӣ ва низоми идоракунии давлатии муваффақ ва танзими тамоми муносибатҳо ба хотири расидан ба устувории инкишоф хелле муҳим аст. Инҷунон, қобилиятнок

гардонидани давлат ва системаи идоракунии он дар ростои таҳдид ва хатарҳои ҷаҳони имрӯза муҳимияти хосса дорад. Барои ташхис ва муайян намудани пешомади инкишофи муносибатҳои давлати миллӣ ва дар мисоли Тоҷикистон монеаву масъалаҳои бисёри ҳалталабе вучуд доранд, ки идоракунии давлатии самаранок ва бунёди ҷомеаи устувор аз онҳо вобаста аст.

6. Механизми давлатии бартарафнамоии бухронҳои сиёсӣ ва идоракунии онро вобаста ба соҳавӣ будани бухрон ва сатҳи фарогирии он дар шароити Тоҷикистон метавон тасниф намуд. Тамоми механизми давлатии бартараф ва танзими бухронро метавонем ба ду қисм ҷудо намоем:

- механизми ҳуқуқии танзим ба бартараф намудани бухронҳои сиёсӣ;
- механизми институтсионалии танзим ба бартараф намудани бухронҳои сиёсӣ ва идоракунии онҳо.

Ҳар кучое, ки раванди амалӣ шудани ҳадафҳо, стратегияҳо, воқеияти идоракунии давлатӣ ва сиёсат ба чашм мерасад дар он ҷо мурраккабии инкишоф ва ҳолати бухронӣ эҳтимолияти ба вучуд омаданро дорад. Масъалаи асосӣ ин мушаххас сохтани механизми бартараф намудани бухронҳои сиёсӣ мебошад. Мушкилот ва номутаносибии институтсионалӣ дар раванди бартараф намудани бухронҳои сиёсӣ худ бухрон ба ҳисоб меравад. Механизми бартарафкунандаи бухрони сиёсиро метавонем мақомоти назоратӣ дар раванди идоракунӣ ном барем. Вазифаи аввалиндараҷаи мақомоти назорати таъмини устворӣ ва коҳиш додани шиддати бухронҳо ва ё умуман аз байн бурдани бухронҳои сиёсӣ мебошад.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Пеш аз ҳама, гузаронидани таҳқиқи кори илмӣ диссертатсионӣ, коркарди натиҷаҳои таҳқиқот, ҳаҷми корҳои нашргардида, нишон додани бухрони сиёсӣ ҳамчун таҳдид мебошад. Ҳамзамон хулоса ва тавсияҳо оид ба раванду ҳодисаҳо ва ҳолати дурнамои инкишофи давлат ва ҷомеа, тартиботи

идоракунии давлатӣ ва сиёсӣ дар асоси таҳлили илмӣ ва натиҷаҳои таҳқиқот манзур карда шудаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзуи диссертатсионии «Бухрони сиёсӣ ва хусусиятҳои идоракунии он дар шароити тағйирпазирии ҷомеа (таҷрибаи Тоҷикистон)» барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои сиёсӣ ба шиносномаи ихтисосҳои Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси 23.00.02 – Ниҳодҳо, равандҳо ва технологияҳои сиёсӣ мутобиқат менамояд.

Саҳми шахсии доктараби унвони илмӣ. Таҳия, коркард ва таҳлили ҳамаҷонибаи мавзуи таҳқиқоти диссертатсионӣ маҳсули фаъолияти ҷадинсолаи илмии муаллиф мебошад. Ҳамаи давраҳои иҷрои нақшаи кори илмӣ–таҳқиқотии пешбинишуда бо иштирок ва пешниҳоди бевоситаи муаллиф ба роҳ монда шудааст.

Тавсиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Диссертатсия дар маҷлиси кафедраи сиёсатшиносӣ ва муносибатҳои байналхалқӣ мавриди муҳокима қарор гирифтааст. Натиҷаҳои таҳқиқотии он пазируфта шуда, ба экспертизаи навбатии муассисаи пешниҳод гардидааст. Инчунин, ҳамчун кори илмии анҷомёфта ба ҳогузорӣ гардида, барои дифоъ дар Шурои диссертатсионии 6D. КОА. 079. тавсия гардидааст.

Интишорот аз рӯйи натиҷаҳои мавзуи диссертатсия. Натиҷа ва дастовардҳои таҳқиқот дар 5 мақолаҳои илмии дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 3 мақола дар конференсияи ҷумҳуриявӣ ба таърифи расидаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз номгӯи ихтисораҳо, муқаддима, тавсифи умумии таҳқиқот, ду боб, шаш зербоб, хулоса ва рӯйхати адабиёт иборат мебошад. Ҳаҷми умумии диссертатсияро 171 саҳифаи матни компютерӣ ташкил медиҳад.

БОБИ I. ТАҲҚИҚИ ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДОЛОГИИ МАСЪАЛАИ БУҲРОНИ СИЁСӢ ДАР НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ

1.1. Мафҳум, моҳият ва хусусиятҳои асосии бухрони сиёсӣ ва идоракунии он

Дар таърихи сиёсии ҳар як кишвар даврахое мавҷуданд, ки бо шадидӣ ва мураккабии раванди инкишоф, мавҷудияти зиддиятҳо, афзоиши норозигӣ ба сиёсати давлатӣ вобаста мебошанд. Ҳамзамон онҳо ба фаъолияти сарварон ва элитаи сиёсӣ, нотаъвонии давлат барои пурра иҷро кардани вазифаҳои маъмурӣ ва ғайрисамаранок шакл гирифтани фаъолияти ҳокимияти сиёсӣ тавсиф мешаванд. Халалдор шудани чараҳои маъмулии раванду ҳодисаҳои ҳаёти сиёсӣ, пайдоиши шаклҳои фаъолияти барои низоми ҳозираи сиёсӣ ва идоракунӣ ғайримуқаррарӣ дар байни аҳоли, сарбастагии раванди инкишофро одатан бо мафҳуми «буҳрон» ифода меkunанд.

Барои баррасии масъалаи бухрони сиёсӣ ва идоракунии он дарки мафҳуми он яъне ҳуди калимаи «буҳрон» низ аҳамиятнок мебошад. Калимаи «буҳрон» калимаи иқтибосӣ буда, арабиасос аст. Он дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба маъноҳои гуногун вобаста ба соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ шарҳ ва маънидод карда шудааст. Масалан, «Буҳрон (а) – «بحرلن» дар тиб - лаҳзаи тағйири қатъӣ дар ҳолати бемор фаҳмида мешавад. Дар соҳаи иқтисодиёт - аз дараҷаи талабот зиёд истехсол кардани мол дар мамлакат, ки боиси вайрон шудани ҳаёти иқтисодӣ, кам шудани музди кор ва ба амал омадани бекорӣ мегардад. Дар соҳаи сиёсат бухрони сиёсӣ ошӯфтагӣ, норозигӣ ва қаҳру ғазаби оммавӣ дар мамлакат мебошад. Яъне ин ҳолатест, ки «боло» дигар ба идора кардан ба тарзи кӯҳна қодир несту «поёниҳо» ба таври пештара зиндагӣ кардан намехоҳанд ва тағйир додани тарзи идора карданро талаб меkunанд. Бухрони ҳукуматӣ қисман ё тамоман ба истеъфо баромадани ҳукумат аз сабаби шикаст хӯрдани сиёсати он ё муҳолифати

хизбу гурӯҳҳои ҳукмрон ва ё зиддияти байни аъзои ҳукумат қаламдод карда мешавад»⁸.

Бухрон шакли тарҷумашудаи «кризис», ки аз забони юнонии «krisis» ба мо омада, маънои қарор, нуқтаи гардиш, натиҷаро ифода мекунад. Бухрон (юн. κρίσις—суд, ҳукм, қарор; нуқтаи гардиш) — табаддулот, давраи гузариш, ҳолате, ки дар он воситаҳои мавҷудаи расидан ба ҳадафҳо номувофиқ мешаванд, ки боиси пешгӯинашавандагии ҳолат ва вазъияти ҷамъиятӣ – иқтисодиву сиёсӣ, иҷтимоиву фарҳангӣ мегарданд⁹.

Дар луғатҳои мафҳуми «бухрон» ба забонҳои русӣ ва англисӣ бо як лаҳзи талаффузӣ гуфта мешаванд. «Кризис» дар луғатномаҳо ва донишномаҳои забони русӣ бо маънои табаддулот, замон ва давраи муайяни гузариш, шикаст, ҳолате, ки дар он василаҳои мавҷудаи ноил шудан ба ҳадафҳо ноқофӣ мешаванд, ки дар натиҷаи он ҳолатҳои пешгӯинашаванда ба амал меоянд, омадааст¹⁰.

Дар тафсири мафҳуми «кризис», ки ихтилофот ва номутаносибии пинҳоншударо ошкор мекунад, баён мегардад. Он метавонад ҳамчун як падидаи мустақил, категорияи сиёсӣ, сотсиологӣ ё иқтисодӣ баррасӣ карда шавад¹¹. «Бухрон метавонад шароити идеологӣ, сиёсӣ, элитаҳо ва ғайраро нав кунад». Яъне тағйироти ҷиддиро дар ҷомеа ба вуқӯъ орад.

Дар забони англисӣ, бухрон бори аввал дар заминаи илмҳои тиббӣ истифода мешуд, зеро дар давраи инкишофи беморӣ, вақте ки тағйирот ё барқароршавӣ ё маргро нишон медиҳад, яъне нуқтаи гардишро ифода мекард. Он инчунин барои тағйироти ҷиддии рушди беморӣ истифода

⁸ Ниг.: Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди 1. – Душанбе, 2008. – С. 253.

⁹ Ниг.: Кризис. — Словарь по общественным наукам — Яндекс. Словари [Архивная копия](#) от 11 декабря 2008 на [Wayback Machine](#).

¹⁰ Ниг.: Егоров А. Б. Кризисы в истории Рима (события и проблемы) // «Мнемон. Исследования и публикации по истории античного мира. Сборник статей к 80-летию со дня рождения проф. Э. Д. Фролова». Вып. 12. СПб., 2013. С. 346—365.

¹¹ Ниг.: Глущенко В. В. Введение в кризисологию. Финансовая кризисология. Антикризисное управление — М.: ИП Глущенко В. В., 2008, С. 88.

мешуд. То миёнаҳои асри XVII он маънои маҷозии «марҳилаи ҳаётан муҳим ё ҳалқунандаи пешрафти ҳама чиз» - ро дар худ ифода мекард, алаҳусус давраи номуайяни ё душвориро¹². Дар ин маъно бухрон ҳолатест, ки дар он чизе ё касе ба як ё якчанд мушкилоти хеле ҷиддӣ рӯ ба рӯ мегардад¹³.

Дар донишномаҳо ва энциклопедияҳои сиёсӣ ифодаи маъноии мафҳум ва моҳияти бухрон, аз ҷумла, бухрони сиёсӣ якнавъ ва монанд сурат мегирад. Бухрон аз мафҳуми юнонии «*krísis*» гирифта шуда, маънои - қарор, нуқтаи гардишӣ, вазъияти ҳалқунанда, тағйироти кулӣ, натиҷаро дорад¹⁴.

Бухрон дар моҳият ифодакунандаи ҳолати гардиши дар рафти ин ва ё он раванд, ҳолати гузариши мураккаб, масалан, бухрони маънавӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ зоҳир мешавад. Бухрон ба маънои ихтилофи байни андозагирҳои атрибутҳои сиёсӣ ҳам дар сатҳи амалияи сиёсӣ ва ҳам дар сатҳи назарияи сиёсат тавсиф карда мешавад¹⁵. Дар донишномаи калонҳаҷми русӣ бухрон ба маънои танаффус дар фаъолияти ҷамъиятҳо, системаҳои, ки барои он натиҷаи мусбат ё манфӣ доранд, нуқтаи гардиш, вазъи гузариши душвор омада, тавсиф шудааст¹⁶.

Бухрон ин дигаргунии шадиди иҷтимоӣ ва сиёсӣ ҷамъияти мебошад, ки боиси гум шудани анъанаҳои сиёсӣ ҷамъиятӣ, урфу одатҳо, боиси бемаъноии ҳаёти иҷтимоӣ, сиёсӣ ва ҷамъиятӣ ва пайдоиши

¹² Ниг.: Oxford English Dictionary, 1893, [s.v. crisis](https://en.wikipedia.org/wiki/Crisis#cite_ref-oed_1-0n). [Заҳираи электронӣ] URL : https://en.wikipedia.org/wiki/Crisis#cite_ref-oed_1-0n (санаи мурочиат: 20.02.2021 с.)

¹³ Ниг.: Political crisis definition and meaning. [Заҳираи электронӣ] URL : <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/political-crisis> (санаи мурочиат: 20.02.2021 с.)

¹⁴ Ниг.: Зокиров Г. Н. Донишномаи сиёсӣ. Ибрат аз се ҷилд. Ҷилди 1. – Душанбе, 2015. – С. 181; Муҳаммад А. Н. Донишномаи мухтасари сиёсӣ. – Душанбе, 2016. – С. 44. (– 378 с.); Кризис. [Заҳираи электронӣ] URL : https://ru.wikipedia.org/wiki/Кризисcite_note-6 (санаи мурочиат: 20.02.2021 с.).

¹⁵ Ниг.: Yuliya M. Political Crisis: Conflict Between The Types Of Dimensions Of The Political. Methodological Aspects of Researching Political Crisis // European Scientific Journal May 2016 edition vol.12, No.14. P. 91 – 104 (92).

¹⁶ Ниг.: Кризис политический / Большая российская энциклопедия. Заҳираи электронӣ] URL : https://bigenc.ru/world_history/text/2112091 (санаи мурочиат: 20.02.2021 с.)

афсонаҳои эсхатологӣ мегардад¹⁷. Бухрон вазъи фавқулода, шадид ва зиддиятноки ҷомеа ва системаи идоракунии давлатие мебошад, ки ба сохти институтсионалии давлат ва ҷомеа таҳдид мекунад¹⁸.

Бухрон низоъҳо ва номутавозунии пинҳониро ошкор мекунад. Онро метавон ҳамчун падидаи мустақил, омили беруна (шарти фаъолият), категорияи сиёсӣ, сотсиологӣ ё иқтисодӣ баррасӣ кард. А. Б. Егоров қайд мекунад, ки бухрон аз феъли «κρίνω» юнонӣ гирифта шуда, маънои «муайян кардан, интиҳоб кардан»-ро дорад, ки дар амалияи судии қадим устувор буда, тамоми амали муурофияи судиро ифода мекунад¹⁹.

Ба ақидаи О. В. Петренко «бухрон» имкони ба сифати нав гузаштани ҷомеа ва натиҷаи зиддиятҳои система мебошад, ки ба дараҷаи маҳдуди камолот ва тезу тундӣ мерасад²⁰.

С. В. Коваленко ва Л. Ермолаева бухронро фаъолияти система бо натиҷаи мусбат ё манфӣ шарҳ медиҳанд²¹.

А. Н. Сулимин бар ин назар аст, ки бухрон ин «вайронкунии бошуурона ё ғайришуурноки тартиботи сиёсӣ аз ҷониби субъектҳои системаи сиёсӣ мебошад»²². Т. Ю. Сидорина дар асари худ бо номи «Фалсафаи бухрон» фақат ба таърифи илмӣ мафҳуми асосӣ қонё нашуда, мафҳуми пешниҳодкардаи Н. И. Лапин «вайрон кардани мувозинати инкишоф»-ро тақвият дода, тақмил намудааст²³.

¹⁷ Ниг.: Сидорина Т. Ю. *Философия кризиса*. М.: Флинта: Наука, 2003. – С. 18. (- 456 с.)

¹⁸ Ниг.: Карпенко О.А. *Основы антикризисного управления : учеб.-метод. пособие*. Киев, 2006. – С. 7. (-208 с.)

¹⁹ Ниг.: Егоров А. Б. Кризисы в истории Рима (события и проблемы) // «Мнемон. Исследования и публикации по истории античного мира. Сборник статей к 80-летию со дня рождения проф. Э. Д. Фролова». Вып. 12. СПб., 2013. С. 346—365.

²⁰ Ниг.: Петренко О.В. *Политический кризис как научное понятие* // *Армия и общество*. – М., 2009. – № 2. – С. 42. (41–46 с.)

²¹ Ниг.: Ермолаева Л.К., Коваленко С.В. *Синергетическая парадигма политики*. – М.: Флинта, 2014. – С. 194. (- 229 с.)

²² Сулимин А.Н. *Кризис политической системы: Системно-синергетический подход* // *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. – Тамбов: Грамота, 2013. – № 8 (34), Ч. 1. – С. 188 (-187–189 с.)

²³ Ниг.: Сидорина Т.Ю. *Философия кризиса* – М.: Флинта, 2003. – С. 18. (-456 с.)

Таърифи мафҳуми бухрон дар адабиёти ватанӣ низ ба назар мерасад. Таърифи пурратари онро метавонем аз «Донишномаи сиёсӣ»-и Г. Н. Зокиров дарёфт намоем. Муҳаққиқ гардишро дар рафти ин ё он раванд, ҳолати гузариши мураккаб, масалан, бухрони иқтисодӣ, бухрони сиёсӣ, ки дар шаклҳои бухрони парламентӣ, бухрони ҳукумат, бухрони конституционӣ ва ғ. зоҳир мешаванд, бухрон ном мебарад²⁴.

Профессор Муҳаммад А. Н., масъалаи мазкурро таҳқиқ намуда, чунин изҳори андеша дорад: «Бухрони сиёсӣ - вазъияти системаи сиёсии ҷомеа, ки дар тезу тунд гардидани ихтилофоти мавҷуда ва саҳт шиддат гирифтани вазъияти сиёсӣ - идоракунии зоҳир мегардад. Бухрони сиёсӣ баробари пайдо шудани худ чанд давраро аз сар мегузаронад: вазъияти ҷамъиятӣ ва системаи сиёсӣ то давраи саршавии бухрони сиёсӣ - яъне инкишофи вазъи сиёсӣ то ба дараҷае, ки дигар масъалаҳоро бо роҳи созиш ҳал кардан имконнопазир аст; пайдоиши бухрон - яъне ҳокимият аз уҳдаи ҳаллу ҷасли масъалаҳое, ки дар назди ҷамъият истодааст, баромада наметавонад; инкишоф ва шиддатнок гардидани бухрон ба завол ёфтани сохторҳои мавҷуда ва беҳокимиятӣ оварда мерасонад»²⁵. Дар воқеъ, дар ин таъриф фарогирии бухрони сиёсӣ ба дигар ҷабҳаҳои ҳаёт хелле дуруст қайд гардидааст, ки моҳияти масъалаи мазкурро баён мекунад.

Бухрони сиёсӣ як навъи бухрони созмонист, ки аломатҳои он соли 1963 аз ҷониби Чарлз Ҳерман нишон дода шудааст, ки инҳо: ногаҳонӣ, таҳдид ва набудани вақт барои воқуниш мебошад. Бухронҳои сиёсӣ таҳдидҳои ҷиддӣ ба некӯаҳволии иқтисодӣ, тамомияти арзӣ, режими сиёсӣ, арзишҳои аслий, қудрати низомӣ ва ҳуди мавҷудияти онҳо мебошад²⁶.

²⁴ Ниг.: Зокиров Г. Н. Донишномаи сиёсӣ. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди 1. – Душанбе, 2015. – С. 181.

²⁵ Ниг.: Муҳаммад А. Н. Донишномаи мухтасари сиёсӣ. – Душанбе, 2016. – С. 44. (– 378 с.);

²⁶ Ниг.: Andreas Schwarz, Matthew W. Seeger, Claudia Auer. The Handbook of International Crisis Communication Research. Toward a definition of political crisis [Захираи электронӣ] URL:

Дар давраи бухрони сиёсӣ тезутундшавии зиддиятҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ ва инкишофи ҳолатҳои низоӣ то ноустувории институтҳои сиёсӣ (тахдид ба мавҷудияти онҳо), коҳиши идоракунии иқтисодиёт, ғайриқонунии эътирозӣ ба амал меояд. Шиддати бухрони сиёсӣ метавонад боиси харобшавии институтҳои сиёсӣ ва сар задани анархия гардад.

Бухрони дохилии сиёсӣ вазъияте мебошад, ки дар давлат татбиқи амалҳои ҳамохангшуда дар байни қувваҳои (ҳизбҳо) сиёсӣ имконнопазир мегардад, дар натиҷа равандҳои қонунгузорӣ хароб ва ҳокимияти давлатӣ заиф мегардад.

Муносибат ба бухронҳои сиёсӣ ва идоракунии онҳо якранг нест. Агар аз як тараф онҳо бо равандҳои харобиовар, ба субот ва якпорчагии ҷомеа таҳдид кунанд, аз ҷониби дигар, фаҳмише мавҷуд аст, ки бухрони сиёсӣ дорои иқтидори бузурги инноватсионӣ мебошанд. Онҳо заминаи ташкили шаклҳои нави ҳамкориҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ буда, метавонанд ҷеҳраи ҷомеа, системаи сиёсӣ, системаи идоракунии давлатиро ба кулӣ тағйир диҳанд. Дар ин робита, амиқтар фаҳмидани моҳияти бухронҳо, қобилияти фарқ кардани таъсири мусбӣ ва манфии онҳо муҳим ба шумор меравад. Ин навъи дониш ба пешгӯии пайдоиш ва рушди равандҳои бухронӣ, саривақт истифода бурдани имкониятҳои бозсозии институтсионалӣ ва посухи муносиб додан ба мушкилоти нави рушди сиёсӣ - идоракунӣ мусоидат мекунад.

Ҷамъият ва сохтори сиёсӣ ҳамчун як организми мураккаб, дар рушди худ марҳалаҳо ва бахшҳои мухталифи вазъиятҳои бухрониро аз сар мегузаронад. Хусусияти бухронҳои сиёсӣ дар он аст, ки онҳо ба инкишофи мутаносиби системаи сиёсӣ таъсир мерасонанд. Соҳаи сиёсии ҷомеа ва системаи идоракунии давлатӣ, ки маҷмуи мураккаби муассисаҳо, муносибатҳо, ташкилотҳоро фаро мегиранд, барои таъмини ҳамохангсозии манфиатҳои гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ, сиёсӣ,

ташаккули асосҳои ҳукукии тартиботи институтсионалӣ ва нигоҳ доштани ҷаҳолияти мӯътадили он пешбинӣ шудаанд.

Ҳассостарин нукта барои ҷомеа, системаи идоракунии давлатӣ ва равандҳои муътадили сиёсӣ бухронҳои сиёсӣ мебошанд ва онҳо як навъ зарбаи махсус ба нуктаи марказии системаи сиёсӣ мезананд. Ин дар он ифода меёбад, ки давлат танзими равандҳои идоракунӣ – сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, идоракунии қорҳои ҷамъиятӣ, ташкили истеҳсоли маҳсулоти ҷамъиятӣ ва ҳалли дигар вазифаҳои барои рушди ҷомеа муҳимро таъмин карда наметавонад. Ҳар гуна ноқоии ҷиддӣ дар қори системаи идоракунии давлатӣ ва системаи сиёсӣ ба афзоиши ташаннуҷи иҷтимоӣ - сиёсӣ, афзоиши муноқиша мубаддал мегардад, ки пур аз таҳаввулоти ҷиддии сиёсӣ ва ҷамъиятӣ мебошад.

Як гурӯҳ олимони ақсар вақт бидуни таҳлили мундариҷаи ин мафҳум ва моҳияти он, «бухрон» - ро барои мушаххас кардани равандҳои муайяни сиёсӣ - идоракунӣ истифода ва мавриди омӯзиш қарор медиҳанд²⁷. Дар асарҳое, ки махсус ба масъалаҳои бухронҳои сиёсӣ бахшида шудаанд, онҳо бухронро ҳамчун «вайрон кардани ҳамоҳангӣ ва ҳалалдодршавии функсияҳои низоми идоракунии давлатӣ ва системаи сиёсии ҷомеа»²⁸ ҳамчун «шакли раванди сиёсӣ, ки як давраи гузаришӣ (гардишӣ) дар рушди системаи сиёсии ҷомеа, ноустувории он дар асоси шиддат гирифтани зиддиятҳо дар муносибатҳои сиёсии мавҷуда ба вучуд меояд»²⁹ тавсиф намудаанд.

Фаҳмиши амиқи илмӣ ин мафҳум ҳанӯз ноқифоя аст. Он на танҳо ба дарки табиати ин зухурот, балки ба фаҳмиши фалсафӣ ва илмӣ он

²⁷ Ниг.: Вендина О.И., Колосов В.А., Попов Ф.А., Себенцов А.Б. Украина в политическом кризисе: образ России как катализатор противоречий // Полис. Политические исследования. 2014. № 5. С. 50–67; Козырева П.М., Смирнов А.И. Кризис многопартийности в России // Полис. Политические исследования. 2014. № 4. С. 76–95.

²⁸ Ниг.: Розов Н.С. Динамика социально-политических кризисов: понятийный аппарат // Вестн. Новосибирского государственного ун-та. Сер. Философия. 2014. Т. 12. Вып. 2. С. 68

²⁹ Ниг.: Петренко О.С. Политический кризис как научное понятие // Армия и общество. 2009. № 2. Киберленинка [Научная электронная библиотека]. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/politicheskiy-krizis-kak-nauchnoe-ponyatie> (дата обращения: 15.06.2015).

дар шакли пурра ҳалал мерасонад. Дар таҳияи стратегияҳо барои кам кардани оқибатҳои манфии бухронҳои сиёсӣ баррасии назариявӣ ва концептуалии он зарурати ҳатмӣ дорад. Аз ҳамин ҷост, ки мундариҷаи бухронҳои сиёсӣ равшан карда шуда, намудҳои асосии онҳо нишон дода мешаванд. Сабабҳо ва омилҳои, ки равандҳои бухрониро дар соҳаи сиёсӣ ба вучуд меоранд, инчунин хусусиятҳои рушди бухрон дар шароити системаи сиёсӣ ва идоракунии он муайян карда мешавад.

Бухрон дар соҳаи сиёсат ва идоракунии давлатӣ муҳимтарин ҷузъи раванди рушди иҷтимоӣ – сиёсӣ мебошад, ки то ҳол бо тамоми мураккабӣ, гуногунӣ ва зиддияти ҷанбаҳои он ба қадри кофӣ омӯхта нашудааст. Яке аз сабабҳои ба амал омадани ин вазъ аз ҳам ҷудошавии таҳлили соҳаҳои гуногуни дониш мебошад, ки бухронҳоро бо асбобҳои илмӣ методологии худ меомӯзанд. Дар ҳолати баррасии масъалаи мазкур, ки ба диққати хонанда оварда шудаанд, кӯшиши бартараф кардани ин парокандагиро бо пешниҳоди таҳлили байнисоҳавии бухронҳои сиёсӣ ва идоракунӣ дар асоси истифодаи усулҳои таҳқиқотҳои илмҳои сиёсӣ анҷом дода шудааст.

Г. В. Пушкарёва «ғзабҳо»-и халқӣ ва «таконҳо»-и сиёсӣ иҷтимоиро ҳамчун бухронҳое тасниф мекунад, ки асосан таъсири мусбӣ доранд, онҳо зиддиятҳоеро, ки дар ҷомеа ба вуқӯъ омадаанд ва дар вақти муайян бидуни хароб кардани низоми сиёсии мавҷуда ғош намешаванд, аз байн мебаранд³⁰. Умуман, савол дар бораи сабабҳои бухронҳои сиёсӣ ва идоракунӣ ва омилҳои, ки боиси тезутунд шудани онҳо мешаванд, як аст аз ҳама муҳим дар таҳлили ин падида масъалагузорӣ як зайл сурат мегирад. Нуқтаи маъмултарин он аст, ки бухронҳои сиёсӣ мустақиман бо вазъи иқтисодиёт алоқаманданд. Бад шудани вазъ дар ин соҳа ногузир дар афзоиши норозигии мардум ифода меёбад, ки дар навбати худ,

³⁰ Ниг.: Полунов А.Ю. Кризисы в сфере политики и государственного управления как предмет междисциплинарного анализа // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 21. Управление (государство и общество). 2016. № 1. – С. 3 – 8 (4).

мақомотро водор мекунад, ки аз усулҳои маъмулии худ даст кашида, чораҳои фавқулода андешанд.

Моҳияти бухрони идоракуниро аксаран дар муқобил гузоштани он ҳамчун вазъият, ҳамчун раванди сиёсӣ бо вазъияти ва ҳолати мутаносиби инкишофи системаи сиёсӣ – идоракунии давлатӣ «тартиботи сиёсӣ» ошкор кардани меҳоянд.

Агар бухрон вайрон кардани тартиботи сиёсӣ бошад, пас бидуни дарки табиати тартиботи сиёсӣ, дарки бухрони сиёсӣ ғайриимкон аст. Барои фаҳмидани он, ки чӣ гуна бухрони сиёсӣ ва идоракунии он ба вучуд меояд ва мушаххасию хусусиятҳои он чӣ гуна аст, бояд тасаввуроте дошта бошад, ки тартиботи сиёсӣ - идоракунӣ чӣ гуна амал мекунад, зеро маҳз, решақан шудани пояҳои он ва номутавозунии механизмҳои тартиботи раванди сиёсӣ ва ҷамъиятии он имкон медиҳанд, ки бухрон дар соҳаи сиёсӣ дарк карда шавад.

Дар адабиёти илмӣ тафсириҳои гуногуни тартиботи сиёсӣ - идоракунӣ оварда шудаанд³¹. Дар ин ҳолат, тибқи тартиботи сиёсӣ-идоракунӣ, мо шакли устувори ташкили ҳаёти сиёсӣ ва сохтори идоракуниро дар назар дорем, ки қодир аст, бидуни тағйироти ҷиддӣ дар фосолаи муайяни вақт дар қаламрави муайян амал кунад ва қобилияти худтанзимнамоӣ ва худташаққулдиҳиро соҳиб аст. Дар тартиби сиёсӣ - идоракунӣ, хосиятҳои системавии сиёсат зоҳир мешаванд, ки қобилияти такрор кардани унсурҳои асосии он, робитаҳои сохторӣ, вобастагии функционалӣ такмил пайдо мекунанд.

Устувории ҳама гуна тартиботи сиёсӣ - идоракунӣ муайян карда мешавад, ки дар ҳомае моделҳои стандартии муносибатҳои сиёсӣ - идоракунӣ, мақомҳо ва нақшҳо, инчунин меъёрҳо ва қоидаҳои танзими институтсионалӣ муқаррар карда шудаанд. Нақши сиёсӣ интизориҳои одамонро дар робита бо яқдигар ба инобат гирифта, худро дар шакли

³¹ Ниг.: Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. М., 2004; Панов П.В. Политический порядок: проблема концептуализации и институционализации: Дисс. докт. полит. наук. М., 2011.

конвенсияҳо, меъёрҳо ва қоидаҳои институтсионалӣ мустаҳкам намуда, дар шакли ҳукмҳо дар бораи моделҳои дилхоҳ, афзалиятнок ё қобили қабул дар рафтори муайян як ниҳони арзиш ба даст меоранд. Бо шарофати тартиботи институтсионалӣ дар ҷомеа сатҳи номуайяни коҳиш меёбад, одамон ногузир дар интиҳоби моделҳои эҳтимолии рафтор дар вазъияти мушаххас меъёрҳо ва қоидаҳои муқарраршудаи ҳамкорихоро ба роҳбарӣ мегиранд. Механизми институтсионалии тартиботи сиёсӣ кӯшиш намояд, ки дараҷаи боваринокии мардум ба низоми сиёсӣ – идоракунии баланд бардошта шавад.

Саволи асосӣ ин аст: чаро одамон дар амалҳои худ меъёрҳои тартиботи сиёсӣ – идоракуниро такрор мекунанд? Чаро қоидаҳои ҳамкориҳои сиёсӣ – идоракуниё, ки наслҳои қаблӣ эҷод кардаанд, устувор мешаванд, нерӯи объективӣ пайдо мекунанд? Бояд гуфт, ки якчанд механизмҳои иҷтимоӣ мавҷуданд, ки устувории тартиботи меъёриро таъмин мекунанд. Пеш аз ҳама, ин сотсиализатсияи сиёсӣ, раванди омӯхтан ва азхуд кардани шахс аз ҷониби меъёрҳо ва қоидаҳои ҳамкориҳои сиёсӣ – идоракунии дар ҷомеа ва раванди идоракунии давлатӣ мебошад. Махз, дар ҷараёни сотсиализатсия инсон муносибати муътадилро ба моделҳои муайяни рафтор дар вазъияти маъмулӣ ташаккул медиҳад, вай ба қоидаҳои қаблан муқарраршуда одат мекунад ва интиҳоби модели мушаххаси рафтор бо қоидаҳои ҳукмрон муайян карда мешавад.

Халалдор гардидани муносибатҳои муътадили байниҳамдигарии одамон дар фазои сиёсӣ ва муносибати мутақобилаи аҳоли бо давлат як навъ шароит ва бухрон сиёсӣ ва идоракунии онро метавонад ба вучуд оварад. Дар аксар адабиёт ва сарчашмаҳои илмию таҳлилӣ вобаста ба масъалаи бухрон ва ҳосиятҳои асосии он ду ҳолат ва омилҳои асосии ба амал омадани бухрони сиёсӣ ва идоракунии он ишора карда шудааст:

-якум, зиддият ва номувофиқиҳо байни шохаҳои ҳокимияти давлатӣ дар равандҳои идоракунии ва татбиқи муносибатҳои ҳокимиятӣ, ки рафта - рафта ҳосияти муқовиматомезро касб мекунанд;

-дуюм, зиддиятҳо ва муқовиматҳои инкишофи ҷомеа махсусиятҳои оштинопазирӣ пайдо намуда, дар асос байни тарзи идора – режими сиёсӣ ва талаботу манфиатҳои тамоми аҳоли ва омма сурат мегирад³².

Таркиботи институтсионалии давлат ҳамчун механизми муташаккилсозанда, рушддиҳанда, ҳамчун механизми роҳандозикунандаи раванди коммуникатсионӣ ва механизми иноватсионикунонии муносибатҳои сиёсӣ ва сохтори сиёсӣ вазифа ва салоҳиятҳои сиёсӣ – идоракунӣ худро ба таври зарурӣ анҷом намедихад.

Оқибати сотсиализатсияи сиёсӣ ташаккули муносибати манфӣ ва дар баъзе ҳолатҳо таҳаммулнопазир нисбат ба шахсоне мебошад, ки рафторашон ба меъёрҳои муқарраршуда мувофиқат намекунад. Ин муносибат натиҷаи хоҳиши табиӣ одамон барои нигоҳ доштани итминон, устувории низоми иҷтимоӣ ва сиёсӣ - идоракунӣ мебошад. Танҳо дар фазои ошкоро, нисбатан муътадили сиёсӣ шахс метавонад худро эътимодноқ ҳис кунад, татбиқи ҳадафҳояшро реалӣ гардонад ва ниёзҳои худро ба таври маъмулӣ қонеъ кунад. Таркиботи институтсионалии давлат ва ҷомеа метавонанд ҳамчун механизми коммуникатсионӣ ва сотсиализатсияи шахс баромад кунанд. Онҳо нигоҳдорандаи устувории сиёсӣ – идоракунӣ мебошанд.

Механизми нигоҳ доштани устувории низоми сиёсӣ – идоракунӣ, қонуният, ташаккули ақидаҳо дар шуури одамон дар бораи зарурат ва аҳамияти тартиботи сиёсӣ - идоракунӣ, мувофиқи мақсад будани меъёрҳои онро муқаррар менамояд. Қонуният ин раванди муташаккилона ва меъёрӣ фаъолият намудани аъзои ҷомеа мебошад, ки маҷмуи меъёрҳо ва арзишҳоро дар бар мегирад. Дар онҳо на танҳо огоҳии оқилона дар бораи самаранокии тартиботи сиёсӣ, балки эътимод ба тағйирнопазирӣ, тақдир, ногузирӣ ва дахлнопазирӣ он пайдо мешавад. Тавре П. Бергер ва Т. Лакман менависанд, «қонуният тартиби институтсионалиро тавассути додани маърифат шарҳ медиҳад, эътибори

³² Ниг.: Зокиров Г. Н. Донишномаи сиёсӣ. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди 1. – Душанбе, 2015. – С. 181.

арзишҳои объективиро баланд мебардорад. Қонуният тартиби институтсионалиро бо додани хусусияти меъёрӣ ба татбиқи ҳатмии он асоснок мекунад»³³.

Равандҳои бухронӣ дар раванди идоракунӣ пас аз он оғоз меёбанд, ки ҳиссаи рафтори девиантикӣ аз тартиби муқарраршуда хориҷ мешавад. Масалан, норозигӣ аз сиёсати пешгирифтаи элитаи ҳоким тавассути ҳаракатҳои эътирозӣ, аз ҷумла, тавассути амалҳои, ки бар хилофи тартиби муқарраршуда, ҷорабиниҳои оммавӣ баргузор мешаванд, меафзояд. Дидаю доништа ва ё беихтиёр вайрон кардани қоидаҳои изҳори муносибати худ ба мақомот аз ҷониби одамон зухури қачравии сиёсӣ буда, пояҳои муқарраршудаи режими сиёсиро вайрон мекунад.

Дар системаи идоракунии давлатӣ бухронҳо дар номутавозинӣ дар тартиби номувофиқи қабул ва татбиқи қарорҳои идоракунӣ зоҳир мешавад. Меъёрҳо ва қоидаҳои қаблан муқарраргардидаи раванди таҳия ва татбиқи қарорҳои сиёсӣ дар раванди идоракунӣ аз иҷрои вазифаи системавии сохтгорсозӣ ва содагардонӣ даст мекашанд. Сиёсатгузори давлат дар интихоби стратегияҳои мувофиқ бинобар якбора паст шудани сатҳи қонуният тартиботи институтсионалӣ дучори мушкилоти ҷиддӣ мешаванд, шубҳаҳо дар бораи дурустии қоидаҳо ва расмиёти танзимкунандаи равандҳои қабули қарорҳои сиёсӣ аз ҷониби мақомоти давлатӣ ба миён меоянд.

Душворӣ дар ҳамоҳангсозии мавқеъҳо байни таркиботи институтсионалии ҳокимияти давлатӣ ва шубҳаҳои гуногуни идоравӣ ба миён меояд, қабули қарорҳои ҳаётан муҳим ба таъхир меафтад, мақомоти давлатӣ аз рӯйи масъалаҳои мушаххаси рушди иҷтимоӣ ба муқовимати мочарогарӣ дучор меоянд, ки ин ба коҳиши якбораи рушд ва самаранокии идоракунии давлатӣ оварда мерасонад.

Бухрони сиёсӣ натиҷаи афзоиши мушкилоти сиёсӣ, идоракунӣ ва танзимнамои қорҳо аз тарафи давлатҳо мебошад. Бухрон аз нотаवонии

³³ Ниг.: Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания. - М., 1995. – С. 153.

давлатҳо сар мезанад. Давлатҳо аз ӯҳдаи мубориза бо мушкилоти афзоянда зимни рушди инноватсионӣ, тағйироти бисёрсамта ва ғайри қобили пешгӯӣ, эҷоди абзорҳои фасеҳи идоракунӣ, махсусан, дар сатҳи маъмури намебароянд, дар натиҷа ба бухрон гирифта мешаванд³⁴.

Масъалаи асосии бухрони сиёсӣ ва идоракунӣ он ба қабули қарорҳои сиёсӣ вобаста мебошад. Таркиботи институтсионалии ҳокимияти давлатӣ ҳамчун механизми маъмурии идоракунӣ мусаллаҳ бо принципҳо ва технологияҳои таҳия ва қабули қарорҳои идоракунӣ фаҳмида мешавад. Қарорҳои идоракунӣ аксар вақт ғайриинсонӣ ба назар мерасанд ва мураккабӣ ва навигарии ҳаёти иҷтимоӣ, сиёсӣ ва равандҳои идоракунӣ ба назар намегиранд. Онҳо хосияти зудӣ таъсиррасониро надоранд чунки аз ҳад зиёд дер ва бо роҳи лоббистӣ фасодкорона қабул карда мешаванд. Дар натиҷа, бисёр қарорҳо аз ғайриинсонӣ ба назар мерасанд, бештар зарар мерасонанд. Ин аз бемасъулияи элитаи сиёсӣ ва бюрократияи барандагони сиёсат гувоҳӣ медиҳад.

Ғайр аз ин дастгоҳи бюрократия «ниёзҳои модарзодӣ» дорад, яъне бо афзоиши ҳаҷм ва мураккаб кардани расмиёти маъмури механизмҳои дастгирии рушди инноватсиониро аз худ дур намуда, бо ин роҳ ба ҳадҳои худ ноил мегардад³⁵. Фаъолияти ташкилотӣ васеъ шуда, ба худтаъминкунӣ мубаддал мешавад ва ҷонишини амалҳои воқеӣ барои ҳалли масъалаҳои идоракунӣ мегардад. Масъулият ва назорат афзоиш ёфта, ташаббусро манъ мекунанд³⁶.

³⁴ Ниг.: Оболонский А.В. Кризис эффективности административно-бюрократического государства и поиски выхода: опыт США (эволюция теории и практики государственного управления в последние десятилетия) // Вопросы государственного и муниципального управления. – 2014. – № 2. – С. 145 – 146. (С 145–170.)

³⁵ Ниг.: Osborne D., Gaebler T. Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit Is Transforming the Public Sector. New York: Plume. 1992.

³⁶ Ниг.: Барабашев А. Г. Кризис государственного управления и его влияние на основные административные парадигмы государства и бюрократии // Вопросы государственного и муниципального управления. 2016. № 3. – С. 163 – 194 (166)

Бухрони сиёсӣ, номукаммалии механизмҳои сиёсӣ ва маъмурии идоракунӣ ба мушкилоти мавҷудаи инноватсионӣ, ба яке аз бахшҳои муҳимми бухрони давлатдорӣ муосир табдил ёфтааст.

Бухрон дар ҳолати зиёд ва мураккаб гардидани шаклҳои фаъолияти сиёсӣ ва ҳамкориҳои байниҳамдигарии субъектони сиёсат ва унсурҳои таркибии системаи сиёсӣ зоҳир мешавад, ки барои системаи сиёсии идоракунӣ мушаххас нестанд. Фазои назоратнашавандаи сиёсӣ метавонад шуури сиёсии шаҳрвандонро тағйир диҳад ва онҳоро бар зидди системаи сиёсӣ ва ҳокимияти давлатӣ равона кунад. Шаҳрвандони одӣ метавонанд ба ин найрангҳо итоат накарда, ба мақомот муроҷиат кунанд. Дар шароити тағйирпазирии сиёсат ва раванди идоракунӣ давлатӣ ташкилотҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои мухталифи ҷамъиятӣ, ки ҳадафҳои сиёсӣ доранд, фаъол шуда, ба мубориза алайҳи режими сиёсӣ даъват мекунанд. Дар ин маврид набояд қарорҳои ҳукумат бар ҳилофи тартиби муқарраршуда қабул карда шаванд, балки қарорҳое бояд қабул карда шаванд, ки хусусияти консепсиявӣ ва стратегидошта дошта бошанд. Моделҳои рафтори ғайриодӣ, ба тартиби институтсионалӣ таҳдид мекунанд, зеро онҳо мантиқи қаблии муносибатҳои сиёсиро мешикананд.

Тавсифи вазъияти бухронии системаи сиёсӣ ва идоракунӣ он. Категорияи бухронӣ бошад маъноӣ мансуб ба бухрон ва ё вазъияти бухрониро дорад. Вазъияти бухронӣ ҳосили ҷамъи категорияҳои вазъият ва бухрон (вазъият + бухрон = вазъияти бухронӣ) мебошад. Таърифи он дар адабиёти илмӣ ба таври мухталиф дода шудааст. Метавонем чунин таъриферо барои асоснок кардани моҳияти вазъияти бухронӣ пешниҳод намоем. Яъне, вазъияти бухронӣ ҳолат ва шароити номуташаккилона шакл гирифтани муносибатҳо, баҳампайвастагиҳои субъективӣ ва институтсионалии системаи ҷамъиятӣ, ғайриқобили эътимод будани алоқаҳо ва фаъолият дар соҳаҳои гуногуни ҷамъиятӣ мебошад.

Аксаран дар адабиёти илмӣ вайрон гаштани чараёни муқаррарии равандҳо, пайдо шудани шаклҳои фаъолият, ки ба тартиботи

муқарраршудаи ҷамъиятӣ ва сиёсӣ, чӣ дар дохили элитаи сиёсӣ ва чӣ дар байни оммаи васеи аҳоли мувофиқат намеkunанд, бо мафҳуми «буҳрон» ифода меkunанд³⁷.

Дар баррасии масъалаи мазкур буҳронӣ будани вазъияти ҷамъиятӣ матраҳ намегардад, зеро он таҳлилҳо ва хулосагирҳои бештареро талаб мекунад. Диққати асосӣ ба буҳронӣ будани вазъияти сиёсӣ ва идоракунии он дода мешавад. Аввалан, омӯзиши буҳрони сиёсӣ ва идоракунии он бисёр муҳим аст.

Идоракунии вазъияти сиёсӣ хоси субъект ва объектҳои фаъолияти сиёсӣ мебошад. Он аз рӯйи ҳамоҳангӣ ва таъсири мутақобилаи неруҳои сиёсӣ, фаъолият, мақсад, хусусияти ҳаракати онҳо, системаи тақсим ва аз нав тақсимои захираҳо ва арзишҳо, сатҳи таъсиррасонӣ ё муқовимат муайян карда мешавад. Ҳамчун қисми таркибии раванди сиёсӣ, вазъи сиёсӣ аз таъсири мутақобилаи субъектҳои гуногуни сиёсӣ, фаъолияти оқилона ва ғайримантиқӣ, амалҳои институтсионалӣ ва ғайриинститутсионалӣ, сарфи назар аз иродаи иштирокчиёни он иборат аст. Аксаран, он дорои хусусияти норавшан ва зиддиятнок аст³⁸.

Вазъияти сиёсӣ ва идоракунии он ҳолати мушаххаси системаи сиёсии ҷомеа, оқибати инкишофи марҳилаи муайяни сиёсию ҷамъиятӣ мебошад. Он аз рафти инкишофи таърихӣ маншаъ мегирад. Асосҳо ва захираҳои зарурӣро пайдо намуда, дар ташаккул ва инкишофи падидаҳои ҳаёти сиёсии ҷомеа нақши муайянkunанда дорад. Он ибтидои ҳодисаҳои дигари ҷомеаи сиёсӣ мебошад. Сиёсатро фаъол гардониди, раванди баҳамтаъсиррасонии ҳодисаҳои ҳаёти сиёсиро афзун менамояд.

Сиёсат занҷири вазъияти сиёсӣ, яъне идоракунӣ аст. Дарки вазъияти сиёсӣ ва идоракунии он барои сиёсати идоракунии равандҳои сиёсӣ аҳамияти муҳим дорад. Он аз қисмҳои таркибии гуногун ва унсурҳои

³⁷ Пушкарева Г. В. Политические кризисы: содержание, виды и факторы эскалации // Вестник Московского университета. Сер. 21. Управление (государство и общество). 2016. № 1. – С. 141. (140 – 164 с.)

³⁸ Ниг.: Политическая ситуация [Захираи электронӣ] URL: [Политическая ситуация — Википедия \(wikipedia.org\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Политическая_ситуация) (санаи муроҷиат: 26. 12. 21 с.)

мухталиф бунёд гардидааст. Низоми ҷойгиршавии неруҳои сиёсӣ, субъектҳои мухталифи ҳаёти сиёсӣ, хусусиятҳои баҳамтаъсирнамоии онҳо ва таъсири омилҳои беруна ба вазъияти сиёсии дохилӣ аҳамияти бештар доранд. Ба вазъияти сиёсӣ ва идоракунии он зерсистемаҳои дигари ҳаёти ҷамъиятӣ низ таъсири амиқ мерасонанд. Махсусан, таъсири омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ва ҳолати инкишофи он таъсирбахшанд. Дар бештари ҳолатҳо вазъияти сиёсиро ҳамчун навъ ва ё шакли махсуси ҳолати сиёсии инкишофи ҷомеа маънидод менамоянд. Чунин гузориши масъала дуруст буда, ҷавобгӯи меъерҳо ва тарзи муносибати методологии илмҳои сиёсӣ мебошад.

Зеро ин тавр фаҳмидани вазъияти сиёсӣ ва идоракунии он имконият медиҳад, ки тамоми хусусиятҳои асосӣ ва тавассути онҳо моҳияти падида дарк карда шавад. Вазъияти сиёсӣ ва идоракунии он ба замон ва макони муайяне вобаста мебошад. Аз ин бар меояд, ки раванди сиёсӣ ба шароити инкишофи вазъияти сиёсӣ, омӯзиши он ва тадқиқи умумии воқеияти ҷамъиятӣ алоқаманд аст. Вазъияти сиёсӣ ҳолатҳои системаи сиёсиро дар низоми мушаххас инъикос менамояд. Вазъияти сиёсиро тавсиф намуда, таъкид намудан лозим аст, ки системаи сиёсӣ таҷассумгари вазъият буда, зерсистемаи системаи ҷамъиятӣ мебошад. Зерсистемаи сиёсӣ яке аз ҷойгоҳи муайяни зерсистемаи иерархӣ буда, ба ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ таъсири бевосита расонида, дар пайвастагӣ бо зерсистемаҳои дигари ҷамъиятӣ вазифаҳои мухталифу заруриро анҷом медиҳад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки вазъияти сиёсӣ - идоракунӣ инъикоскунандаи муайян на танҳо барои зерсистемаи сиёсӣ, балки барои системаи ҷамъиятӣ дар маҷмӯъ, пешниҳодот барои фаъолият намудан дар ҷамъияте, ки низоми муайяно соҳиб аст, ба шумор меравад.

Вазъияти сиёсӣ ва идоракунии он яке аз унсурҳои раванди сиёсӣ буда, масъалаи сар задани сарҳади ин вазъият ва гузаштан аз як ҳолат ба ҳолати дигари инкишофи сиёсии ҷомеа мебошад. Дар низоми донишҳои муосир, аз ҷумла, илмҳои сиёсӣ низ қонуниятҳои умумию асосии

ташақкул ва рушди вазъияти сиёсӣ ба сатҳи эътирофи умум нарасидаанд. Фақат ҳамин ҷиҳатро таъкид намудан лозим аст, ки ҳар як тағйирот ба яқдигар вобаста мебошад. Яъне, робитаҳои мутақобилаи унсурҳои вазъияти сиёсӣ ва идоракунии онҳо заруранд ва онҳо боиси ташаққули заминаҳо дар раванди таҳқиқ ва ҳулосагирии вазъияти сиёсӣ мегарданд. Таҳқиқоти сатҳи гуногун нишон медиҳад, ки мафҳумҳо ва ҳодисаҳо сохти духела доранд. Аз як тараф, вазъияти сиёсӣ ба сифати ҷудо шудани тобеият аз амалияи системаи ҷамъиятӣ сар задааст ва кадом тартиби ҳолатро инъикос менамояд, аз тарафи дигар, ҳолатҳои гуногуни зерсистемаи сиёсии ҷамъиятиро инъикос менамояд.

Аз ин рӯ, омӯзиши вазъияти сиёсӣ ва идоракунии он бояд тавассути муайян намудани ҳолатҳои ҳокимияти институтҳо, инчунин, системаҳо ва ғайрисистемаҳои ташкилоти сиёсӣ, муносибатҳои дутарафаи ҳокимият ва қувваҳои сиёсӣ, алоқаи дохилии ҳар як намуди қувваҳои сиёсӣ ва алоқаи байни ҳолатҳои системаи сиёсӣ ва ҳолатҳои фаъолияти системам ҷамъиятӣ, дар маҷмӯъ, омӯхта шаванд.

Вазъияти сиёсиро ба таври мукамал В. И. Ленин мавриди тадқиқ қарор додааст. Ӯ вазъияти инқилобиро таҳлил намуда, хосиятҳои асосии онро муайян намудааст, ки хусусияти зарурии вазъияти сиёсиро дар худ таҷассум менамояд. Баъдтар, ба масъалаи мазкур А. Грамши муроҷиат намудааст. М. Дюверже бошад, пешниҳод менамояд, ки ҳар вазъияти сиёсӣ - идоракунии унсури пешбари худро дорад. Яъне, концепсияи М. Дюверже дар муқобили концепсияи В. И. Ленин, ки мавҷудият ва баробарии унсурҳои асосиро дар ҳар вазъияти сиёсӣ - идоракунии ҳатмӣ медонист, баромад менамуд. Низомии вазъияти сиёсӣ ва идоракунии он инъикосгари ҳолати системаи ҷамъиятии гуногун буда, ҳамчун омили фаъоли марҳилаҳои гуногуни инкишофи таърихӣ ва ҳамчун ҳолати байни давраҳои таърихӣ рушд маънидод мегардад. Аҳамияти муҳимро ҳолати низомии бартарии унсурҳои муносибат ва сохтори иҷтимоӣ мувофиқи тартиботи сифатан муайяншуда қасб намудааст. Пеш аз ҳама, дар ҷунин робитаҳо афзалияти унсурҳои тартиботӣ дар иқтисодиёт ва

сиёсат мебошанд. Онҳо шароити ташаккул, мувофиқгардӣ ба омилҳои дигар ва таъмини пайвастагиҳо бо зерсистемаҳои дигар мебошанд. Ва баръакс, инкишофи унсурҳои таркибии соҳаҳои дигар (идеологӣ, маданӣ, муносибатҳои истеҳсолӣ ва ғ.) мустаҳкамии инкишофи низоми пайвасти унсурҳои алоқа дар байни сиёсат ва иқтисодиёт мебошанд. Муайян намудани низоми вазъият собит месозад, ки нишондодҳои дигари муҳимми ҳамин ҳел вазъият муайян намудани баробарии алоқаҳои тартибӣ ва унсурҳои бенизом мебошанд. Аз сабабе, ки бенизомӣ ба ҳадаф ва мақсад намерасонад, вай метавонад омили таназзули муносибатҳо ва сохтори ҷамъиятӣ гардад³⁹.

Ҳамчун даврзании низоми ташаккул ва инкишоф чунин бенизомӣ хатман дар рафти гардиши ҳеш шароити мусоидро барои тараққиёти ҷомеа ташаккул медиҳад. Афзалияти низоми унсурҳо бар бенизوميҳо дар вазъият дар шаклҳои гуногун пайдо мешавад. Интиҳоб дар ҳар ҳолати мушаххас вобаста ба шароити гуногун аст. Аз ҷумла, аз хусусияти низоми ҷамъиятӣ, таъмини давраи мушаххаси фаъолияти он, алоқаҳои қувваҳои сиёсӣ, маданӣ ва моҳияти онҳо хусусияти сиёсии низоми ташаккулёфта мебошад.

Хусусиятҳо ва махсусиятҳои низоми вазъияти сиёсӣ ва идоракунии он дар пайвастагии мутақобила қарор доранд. Онҳо дар мавҷудияти тартиботи қонунӣ нақши муҳимро анҷом медиҳанд. Ба омили муҳимми танзими бенизوميҳо табдил меёбанд ва воситаи муътадил гардидани раванди рушди ҷомеа мешаванд.

Дар ҳамин асос баъд аз ошкор гардидани мафҳум ва моҳияти бухрон, зарурат ба омӯзиши мафҳум ва моҳияти идоракунии вазъияти бухронӣ пеш меояд. Асосан, дар ҳошияи вазъияти сиёсии бухронӣ ё бухрони вазъияти сиёсӣ ва идоракунии он матраҳ мегардад.

Низоми вазъияти сиёсӣ ва идоракунии он ба ду гурӯҳ ҷудо мегардад: устувории рушди вазъияти сиёсӣ ва идоракунии он; бухрони вазъияти

³⁹ Ниг.: Зокиров Г. Н. Донишномаи сиёсӣ. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди 1. – Душанбе, 2015. – С. 190 - 192.

сиёсӣ ва таназзули он. Устуворӣ маънои тартиботи ҷамъиятии ғайол ва тараққиқардари ифода менамояд. Он инкишофи мутаносиби вазъияти сиёсиро низ таъмин менамояд. Ҳолати бухронии инкишофи вазъияти сиёсӣ бошад, оқибат ба барҳамхурии системаи ҷамъиятӣ оварда мерасонад ва ҳеч набошад дар пешрафти ҷомеа монеаҳо эҷод менамояд. Дар шароити дигар вазъияти бухронӣ иваз шудани шакл ва низоми нишондодҳои воридшавӣ ба тартиби ҷамъиятӣ мегардад.

Бухрони вазъияти сиёсӣ ҳолати душвори гузариши ҳар як системаи иҷтимоӣ мебошад, ки дар танаффуси ғайолияти он ифода меёбад. Бухрон нуқтаи гардишест, ки барои система мусбат (инкишофи он) ё манфӣ (вайроншавии низоми ҷомеа) анҷом меёбад⁴⁰.

Якчанд намуди бухронҳои вазъияти сиёсӣ вучуд доранд:

- бухрони сохторҳои ҷамъиятӣ - сиёсӣ (бухрони феодализм, бухрони сотсиализм, бухрони капитализм);
- бухрони ҳокимиятӣ (бухрони шохаҳои иҷроия, қонунгузор ва судӣ ё муносибатҳои байниҳамдигарии онҳо);
- бухрони самараноки ҳокимият (аз байн рафтани эътимоди омма дар нисбати ҳукумат);
- бухрони институтҳо ва сохторҳои алоҳидаи сиёсӣ (метавонад дар бар гирад бухрони муносибатҳои байниҳамдигарии таркиботи институтсионалии ҷомеа бо давлат ва ё муносибати байниҳамдигарии таркиботи институтсионалии ҷомеаи шаҳрвандӣ);
- бухрони алоқаҳои сиёсӣ ва ё бухрони дипломатӣ (аз ҷумла, бухронҳо дар сатҳи муносибатҳои берунии давлатҳо, ки дар сатҳи давлат бо давлат, давлат бо ташкилоти минтақавӣ ва ё байналхалқӣ, ташкилот бо ташкилот ба амал меояд).

⁴⁰ Ниг.: Политический кризис [Захираи электронӣ] URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B8%D1%81#cite_note-1f46d5f9c2a9ea58-1 (санаи мурочиат: 26. 12. 21 с.)

Бухрони вазъияти сиёсӣ ҳамеша ҳамчун унсури харобкор қабул карда мешавад. Рафти муқаррарии воқеаҳои сиёсӣ, дуршавӣ аз рафти мутаносиби муносибатҳо дар вақтҳои охир онро ҳамчун тартиби муқарраршуда ҳисоб мекарданд. Барбод рафтани услуби муқарраршудаи ҳаёти сиёсӣ, таҷрибаи ченаки қабули қарорҳои давлатӣ дар зерфишори ҳолатҳои ғайриҷашмдошт вайрон мешаванд. Итоат накардан ба мақомот як падидаи маъмулӣ мегардад. Он чизе, ки фаҳмо ва комилан пешгӯишаванда буд, норавшан мегардад, контурҳои равшани худро гум мекунад, фурӯ меравад. Он чизе, ки дар тартиб буд, бо моделҳои нави ҳамкории сиёсӣ иваз мешавад, ки ба ҷаҳорҷӯбаи меъёрҳо ва қоидаҳои қуна мувофиқат намеkunанд.

Агар вазъияти бухронӣ вайронии тартибот бошад, пас ҳолат ва табиати вазъияти сиёсиро дарк кардан ба маврид аст ва дарки амиқи вазъияти бухронӣ бе фаҳмидани моҳияти тартибот имконнопазир аст.

Барои фаҳмидани он ки бухрони вазъияти сиёсӣ ва идоракунии он чӣ гуна ба вучуд меояд ва хусусиятҳои он чӣ гуна аст, мо бояд тасаввуроте дошта бошем, ки тартиботи сиёсӣ чӣ гуна кор мекунад, зеро маҳз вайроншавии пояҳои он ва номутаносибии механизмҳои тавлиди он бухронро ба вучуд меорад.

Дар адабиёти илмӣ тафсирҳои гуногуни тартиботи сиёсӣ оварда шудаанд⁴¹. Дар ин сурат мо бо тартиби сиёсӣ шакли устувори ташкили ҳаёти сиёсиро мефаҳмем, ки қодир аст бе тағйироти ҷиддӣ дар фосолаи муайяни вақт дар ҳудуди муайян амал кунад. Тартиби сиёсӣ хосиятҳои системавии сиёсат, қобилияти дубора тавлид кардани унсурҳои асосии он, робитаҳои сохторӣ ва вобастагии функционалии онро ифода мекунад.

Вазъияти бухронӣ, инчунин, ҳолати раванди идоракунии давлатиро низ дар бар мегирад. Вазъияти бухронии идоракунии давлатӣ яке аз шаклҳои бухрони вазъияти сиёсӣ - идоракунӣ буда, дар натиҷаи

⁴¹ Ниг.: Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. М., 2004; Панов П.В. Политический порядок: проблема концептуализации и институционализации: Дисс. ... докт. полит. наук. М., 2011.

мурракба ва ба кӯчаи сарбаста ворид гардидани раванди идоракунии давлатӣ, қабули қарори идоракунӣ метавонад ба вучуд ояд.

Бухрони вазъияти сиёсиро яке аз қонуниятҳои ҳастии ҳаёти сиёсӣ ва системаи сиёсӣ номидан мумкин аст, зеро таҷдиди амиқи пайдоиш, сабабҳо ва шаклҳои пайдоиш, рушд ва безараргардонии ҷолишҳо ва хатарҳои мухталифи тавлиди онро тақозо мекунад. Ин воқеиятест, ки ҳам аз чараёни табиӣ рушди таърихӣ ва ҳам дигаргуниҳои пайвастаи вазъи дохилию геополитикӣ ва ҳам аз ҳисоби нодурусти сиёсатмадорон, сохторҳои давлатӣ, соҳибкорӣ ва аксаран амалҳои ошкоро иғвоангезона ба вучуд омадааст. Бинобар ин, стратегияи зиддибухронии идораи давлатӣ бесабаб асоснок карда нашудааст. Онро ҳамчун ҷузъи муҳими стратегияи умумии рушди устувори кишвар, иқтисодиёти он, институтҳои демократӣ ва ҷомеаи шахрвандӣ доништан мумкин аст.

Бухронҳои сиёсӣ бо пайдоиши зиддиятҳои шадид дар сохтори сиёсии ҷомеа, ки ба манфиатҳои гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ, элитаҳои қудратӣ ва ҳизбҳои муҳолиф таъсир мерасонанд, хос аст⁴².

Ҳамин тариқ, муносибат ба бухрон, вазъияти бухронӣ ва ё бухрони вазъияти сиёсӣ ва идоракунии он якхела нест. Аз як тараф, онҳо бо равандҳои харобиовар, бетартибӣ, ки ба субот ва қомилӣ ва пуррагии ҷамъият таҳдид мекунад, алоқаманд аст. Аммо аз ҷониби дигар, чунин фаҳмиш вучуд дорад, ки бухронҳо дорои иқтисодии бузурги навоҳарона буда, барои шаклҳои нави ташкили муносибатҳои иҷтимоӣ сиёсӣ, ки метавонанд симои ҷомеаро ба қуллӣ тағйир диҳанд, замина месозанд. Ба ин муносибат, моҳияти бухронҳо жарфтар фаҳмида гирифтани ва қобилияти фарқ кардани таъсири мусбат ва манфии онҳо зарур аст. Ин намуди дониш барои пешгӯии пайдоиш ва рушди равандҳои бухронӣ,

⁴² Ниг.: Баранов Д. А. Современные кризисы политических режимов государств Ближнего Востока и Северной Африки: особенности генезиса и эволюции // Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук. – М., 2020. – С. 25. (- 176 с.)

сари вақт дарёфт кардани имкониятҳои кушодаи таҷдиди институтсионалӣ ва воқуниши муносиб ба ҷолишҳои нави рушди ҷомеа мусоидат мекунад.

Вазъияти бухронӣ ҳоси дилхоҳ системаи ҷамъиятӣ ва сиёсӣ мебошад. Дер ё зуд ин ва ё он системаи ҷамъиятӣ ва системаи сиёсӣ ба вазъияти бухронӣ рӯ ба рӯ мегарданд. Саволе ба миён меояд, ки оё вучуд дорад мавриде, ки ин ва ё он системаи муносибатҳои ҷамъиятӣ аз ҷумла, системаи сиёсӣ ба вазъияти бухронӣ рӯ ба рӯ нагардида бошад. Ё ин ки ҳафт қарорҳои илмӣ ва стратегие, ки системаи сиёсӣ ба бухрони муносибатҳои сиёсӣ идоракуни ворид нагардад. Ҷавоби саволи гузашташуда бисёр мурраккаб ва пурпечуб мебошад. Дар асоси донишҳои таҷрибавию сиёсӣ ҳулоса баровардан мумкин аст, ки ҳеҷ як системаи муносибатҳои ҷамъиятӣ сиёсӣ доимӣ набуда, дар натиҷаи мушкилиҳо ва ба бунбаст ворид гардидан тағйир меёбанд. Гуё бухрон омили асосии тағйирот ва пешрафти муносибатҳои мухталифи таркиботи институтсионалии зерсистемаҳои системаи ҷамъиятӣ мебошад. Системаҳои гуногун мухталиф дер ё зуд ба бухрон рӯ ба рӯ мегарданд ва шакли мазмунӣ худро тағйир медиҳанд.

Бухрон метавонад дарси огоҳкунандае барои системаҳои сиёсӣ, ки чандон муносибат ва мазмунӣ қарорро ба меъёрҳои тағйирёбанда ва муосир иваз накардаанд, бошад. Танҳо дарки саривақтӣ ва бошууронаи вазъияти бухронӣ водор ба интиҳоби роҳи эволюсионии инкишофи системаи сиёсӣ ҷомеа ва давлату таркиботи институтсионалии он мекунад. Дар ҳолати дарк накардани вазъияти бухронӣ харобиҳо ва мушкилиҳои ҷиддие пеш меояд ва метавонад сабаби аз байн рафтан ва ё тағйир ёфтани сохтори ҷамъиятиву сиёсӣ гардад.

Шарҳи шароит ва заминаҳои шаклирии вазъияти муносибаи инкишофи сиёсӣ ба вазъияти бухронӣ дар таърихи афкори сиёсӣ гуногун ба назар мерасад. Ҳама ба он назаранд, ки номукамалии механизмҳои сиёсӣ ва таркиботи институтсионалии системаи сиёсӣ ҷомеа заминаи

асосии шаклгирии вазъияти мутаносиби инкишофи сиёсӣ ба вазъияти бухронӣ метавонад бошад.

Муҳаққиқи соҳаи сиёсатшиносӣ Г. Н. Зокиров андешаҳои ҷолиб пешниҳод менамояд, ки бухрони сиёсӣ бештар дар ду ҳолат ба амал меояд: аввал он, вақте ки зиддият дар байни шохаҳои ҳокимияти давлатӣ пайдо гашта, ба сатҳи муқовимат мерасад. Баъд, зиддиятҳои инкишофи ҷомеа хосияти антагонистӣ пайдо намуда, асосан байни тарзи идора, режими сиёсӣ ва манфиатҳо ва талаботи кулли аҳоли сурат мегиранд. Фаъолияти ҳокимияти давлатӣ ва махсусан, мақомоти идории он боиси сар задани зиддиятҳо дар сатҳи инкори манфиатҳои табақаҳои гуногуни аҳоли ва ба инобат нагирифтани онҳо ба амал меоянд. Системаи идоракунӣ ва касбияти идоракунандагон аҳамияти муҳим дорад. Хизмати давлатӣ дар раванди идораи корҳо мақоми махсус пайдо менамояд. Муҳим он аст, ки идоракунандагон ба тамоми талаботҳо ҷавобгӯ бошанд⁴³.

Қайд кардан ба маврид аст, ки ҳама гуна тафсири умумии бухрон бояд на ҳамчун хусусиятҳои объективӣ, «табӣӣ»-и он, балки ҳамчун параметрҳои парадигма, линзаҳои консептуалӣ, ки метавонанд бо роҳҳои гуногун дар фаҳмиши назариявӣ ва барномарезии таҳқиқоти мушаххаси таҷрибавӣ кумак кунанд, баррасӣ карда шаванд. Аз ин рӯ, дар марҳилаи аввал тавсия дода мешавад, ки барои муайян кардани доираи парадигмаҳои мувофиқтарин ва ояндадор як навъ заминаҳои ба вуҷуд омадани бухронро санҷид.

Устувории ҳама гуна тартиботи сиёсиро моделҳои стандартии муносибатҳои сиёсӣ, ки дар ҷомеа ташаккул ёфтаанд, мақому нақшҳо, инчунин меъёрҳо ва қоидаҳои танзими институтсионалӣ муайян мекунанд. Дар нақшҳои сиёсӣ интизориҳои одамон аз ҳамдигар объективӣ шуда, дар шакли конвенсияҳо, меъёрҳо ва қоидаҳои

⁴³ Ниг.: Зокиров Г. Н. Донишномаи сиёсӣ. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди 1. – Душанбе, 2015. – С. 190 - 181.

институтсионалӣ муқаррар карда мешаванд ва дар шакли доварӣ дар бораи рафтори дилхоҳ, афзалиятнок ё қобили қабул дар вазъияти мушаххас як қабати арзишӣ пайдо мекунад. Ба шарофати тартиботи институтсионалӣ дар ҷомеа сатҳи номуайяний хоҳиш меёбад. Одамон ногузир ҳангоми интихоби моделҳои эҳтимолии рафтор дар вазъияти муайян меёроҳа ва қоидаҳои муоширати мутақобиларо роҳбарӣ мекунад.

Аз ин ҷо саволе ба миён меояд, ки чаро одамон дар амалиёти худ нормаҳои тартиботи сиёсиро такрор мекунад? Чаро қоидаҳои муносибатҳои сиёсӣ, ки наслҳои пештара ба вуҷуд овардаанд, устувор шуда, қувваи объективӣ пайдо мекунад? Қайд кардан бамаврид аст, якчанд механизмҳои иҷтимоӣ мавҷуданд, ки устувории тартиботи меёриро таъмин мекунад. Пеш аз ҳама, ин иҷтимоикунонии сиёсӣ, раванди омӯختан ва аз худ кардани меёр ва қоидаҳои муносибатҳои сиёсии ҷамъият мебошад. Маҳз, дар ҷараёни иҷтимоишавӣ дар шахс муносибати муътадил нисбат ба рафтори муайян дар вазъияти маъмулӣ ташаккул меёбад, вай ба қоидаҳои қаблан муқарраргардида одат мекунад ва интихоби рафтори мушаххас аз рӯйи қолабҳои мавҷуда муайян карда мешавад.

Вазъияти бухронӣ як гардиши махсус дар рушд ва фаъолияти низоми сиёсии ҷомеа, сохторҳои давлатию қудратӣ мебошад, ки бо ноустуворӣ, номутаносибии фаъолияти институтҳои сиёсӣ, паст шудани сатҳи назоратшавандагии сохторҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, раванди тезу тунд шудани ихтилофҳои сиёсӣ, баланд шудани фаъолияти танқидии омма, тавсиф мешавад.

Дар дарки заминаҳои саргардиши шароити мутаносибии инкишофи сиёсӣ ба вазъияти бухронӣ дарк ва тавсифи хусусиятҳои вазъияти

бухронӣ аз аҳамият холӣ нест. Хусусиятҳои асосии вазъияти бухронӣ чунинанд⁴⁴:

- тезу тунд шудани низоъҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, ки характери ошкори сиёсиро касб мекунад, зеро талабу дархост ба мақомот оид ба тағйир додани роҳи сиёсӣ, стратегия ва усулҳои идоракунии он ирсол мешавад;

- нотаवонии ҳокимияти давлатӣ дар идора кардани ихтилофҳои рӯзафзун, танзими равандҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва муносибатҳо бо усулҳои қухнаи анъанавӣ;

- сиёсати дохилию берунии давлатӣ торафт бештар ҳамчун қоидаи номуайянӣ, ҳамчун сиёсати нодуруст зухур меёбад;

- номутаносибии системаи сохторию функционалии идоракунӣ ва институтҳои сиёсии ҳокимият, ҳалалдор шудани ҳамкорӣ, робитаҳои созанда бо муҳити сиёсӣ;

- барҳам хурдани қонуниятҳои ҳокимияти давлатӣ, вазъияти тезутунди ҷамъият, таҳдидкунандаи фалокати сиёсӣ.

Механизми пойдории тартиботи сиёсӣ низ қонуниятнокӣ, дар шуури одамон ташаккул додани ақидаҳо дар бораи аҳамият ва зарурати тартиботи сиёсӣ, ба мақсад мувофиқ будани нормаҳои муқарраркардаи он мебошад. Қонунигардонӣ ин раванди азхудкунии маҷмуи арзёбиҳои арзишӣ аз ҷониби аъзои ҷомеа мебошад, ки бо зухури он дар онҳо на он қадар дарки оқилонаи самаранокии тартиботи сиёсӣ, балки эътиқод ба тағйирнопазирӣ, пешгӯӣ, ногузир ва дахлнопазирӣ он зоҳир мешавад. Чунон ки П. Бегер ва Т. Лукмон менависанд, «самаранокгардонии тартиби институтсионалиро тавассути додани эътибори маърифатӣ ба маъноҳои объективӣ шарҳ медиҳад. Самаранокӣ тартиботи

⁴⁴ Ниг.: Причины и последствия кризисов государственного управления [Захираи электронӣ]
URL: <https://textbooks.studio/management-antikrizisnoe-upravlenie/prichinyi-posledstviya-krizisov.html> (санаи мурочиат: 28. 12. 21 с.)

институтсионалиро бо додани хусусияти меъёрӣ ба амрҳои амалии он асоснок мекунад»⁴⁵.

Вазъияти бухронӣ дар соҳаи сиёсӣ вақте ки таносуби рафтор ва фаъолияти механизмҳо ва субъектони ҳаёти сиёсӣ, ки аз тартиботи муқарраргардидаи меъёрӣ дур мешаванд, вусъат меёбад. Масалан, норозигӣ аз сиёсати пешгирифтаи доираҳои ҳукмрон афзуда, ҳаракати эътирозӣ, аз ҷумла, бо кирдорҳои, ки бар ҳилофи тартиби муқарраршудаи гузарондани чорабиниҳои оммавӣ гузаронда мешаванд, вусъат меёбад. Аз ҷониби одамон бошуурона ё худсарона вайрон кардани қоидаҳои баёни муносибати худ ба мақомот зухури инҳирофоти сиёсӣ буда, пояҳои муқарраршудаи режими сиёсиро вайрон мекунад.

Вазъияти бухронӣ дар зухури ҳамаи ин нишонаҳо давра ба давра инкишоф меёбад. Марҳилаи якум, ибтидоӣ бо пайдоиши марказҳои сершумори низоъ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ хос аст. Дар системаҳои плюралистӣ бухронҳо мутобиқшавии нави қувваҳо ва манфиатҳоро ошкор мекунад. Рад кардани онҳо ғайр аз сарчашмаи болоравии нави тараққиёти ҷамъият дигар чизеро ифода карда наметавонад. Дар ин ҳолат низоъҳо нақши ислоҳкунанда, устуворкунанда мебозанд. Дар системаҳои мураккаби ҷамъиятию сиёсӣ низоъҳо нақши ноустуворкунанда, вайронкунанда, амиқ гардондани бухрони сиёсиро мебозанд.

Марҳилаи дуюм, ин инкишофи вазъиятҳои низоӣ дар ҷомеа ба дараҷае мебошад, ки онҳоро дигар бо роҳи созиш ҳал кардан мумкин нест ва вайроншавии функционалиҳои механизмҳои ҳокимияти давлатӣ, институтҳои ҷамъиятӣ, номувофиқатии сохторҳо, шаклҳо ва усулҳои идоракуниро бо низоми тағйирёфта инъикос мекунад.

Марҳилаи сеюм, инкишоф ва тезутунд шудани бухрон, аз ҷумла, аз байн рафтани сохторҳои мавҷудаи сиёсӣ ва боиси харобшавии системаи

⁴⁵ Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания. М., 1995. С. 153.

идоракунии давлатӣ, яъне парокандагӣ, беқурбшавии қудрати давлатӣ, аз даст додани сифатҳои муҳим аз ҷониби мақомот - хоҳишҳои таъсири назорат ба равандроҳои иҷтимоӣ. Дар ин сурат сухан дар бораи бухрони умумии системаи идоракунии меравад.

Албатта, интиҳоби ин марҳилаҳо нисбӣ ва шартӣ аст. Дар амал, ҳама чиз хеле мураккабтар аст. Дар байни ин марҳилаҳо монетае вучуд надорад.

Аксаран вазъияти мутаносиби инкишофи системаи сиёсӣ дар давраи гузариш аз як зина ба зинаи дигар ба вазъияти бухронӣ мубаддал мегардад. Дар ин ҷо метавонад бухрони арзишӣ, бухрони институтсионалӣ ва бухрони иштирок намудан ба вучуд ояд. Гузариш аз як сохтори сиёсӣ идеологии ҷомеа ба дигараш хоҳу ноҳақи мушкилот ва вазъиятро бухронӣ мегардонад.

Дар давраи гузариши тараққиёти ҷамъият мӯҳлати асосӣ ҳукмфармоӣ, бухрон ҳамаҷониба тамоми соҳаҳои муҳимтарини ҳаёти ҷамъиятиро фаро мегирад. Моҳияти давраи гузариш дар он аст, ки ду равандро дар як масири бархӯрд ҷараён доранд - аз як тараф аз байн бурдани институтҳои анъанавии давлатӣ, одатҳо ва қолабҳо дар татбиқи вазифаҳои ҳокимият, аз тарафи дигар, бунёди сохторҳои комилан нав, ғайридавлатӣ - сохторҳои нави институтсионалӣ, инчунин қоидаҳо ва меъёрҳои рафтори сиёсӣ ба вучуд меоянд.

Давраи гузариш, инчунин, маънои ғардиши сиёсиро дорад, ки дар фазои сиёсӣ ва иқтисодӣ ҳамзамон, барандагони манфиатҳо ва арзишҳои гуногун, баъзан ба ҳам муҳолиф ҳамзистӣ мекунанд.

Хусусияти зиддиятҳои иҷтимоӣ сиёсии давраи гузариш дар он аст, ки агар дар шароити суботи иҷтимоӣ онҳо асосан характери уфуқӣ (мубориза дар доираи режим) дошта бошад, пас дар давраи гузариш хосияти амудӣ - муборизаи зидди режим, барои барпо намудани режими нав пайдо мекунанд.

Ихтилофҳои иҷтимоию сиёсӣ дар натиҷаи бархурди тамоюлҳои зерин ба вуҷуд меоянд:

– зарурати объективии мавҷуда аз як тараф, расман эълон намудани гузариши ҷомеа аз давраи догма ва ғайриплюралистӣ ба давраи гуногунандешӣ, аз тарафи дигар, майли субъективии истифодабарии механизмҳои пештараи саҳти идоракунии ҷамъият ва давлатӣ;

- аз ҷонибе диққати аввалиндараҷа ба дигаргунсозии куллии демократии муносибатҳои сиёсӣ ба манфиати тамоми ҷамъият равона мегардад, аз сӯйи дигар бошад, майлу хоҳиш танҳо ба манфиати элитаҳои нави сиёсӣ ва ба амал баровардани онҳо равона мегардад;

- таблиғи шиори «бозори озод» аз як тараф, ба таври сунъӣ фароҳам овардани имкониятҳои ибтидоии нобаробар барои иштироки самараноки субъектҳои ҷамъият дар муносибатҳои бозорӣ;

- аз як тараф эълони баробарӣ ва озодии иштирок дар раванди идора кардани давлат ва аз тарафи дигар таваҷҷуҳ ба «дастаи худӣ» ва ё ба эътибор гирифтани аломатҳои хурди маҳалливу этникӣ мушкилотро эҷод мекунанд⁴⁶.

Дар давраи гузариш нақши шуури сиёсӣ, механизмҳои танзимнамоӣ, омилҳои сиёсӣ идеологӣ хеле зиёд шуда, аксар вақт ҳалкунанда мегардад. Шикастани муносибатҳои кӯҳна ва дар шуури ҷамъиятӣ пойдор шудани муносибатҳои нав нерӯҳои ба ҳам зидро метавонад ба вуҷуд оварад.

Вазъияти бӯҳронӣ дар системаи идоракунии давлатӣ низ зоҳир мешавад. Он дар мувозинат накардани тартиби қабул ва иҷрои қарорҳои идоракунӣ ба мушоҳида мерасад. Меъёрҳо ва қоидаҳои аз ин пеш муқарраршуда, ки раванди тартиб додан ва ба амал баровардани қарорҳои сиёсиро танзим мекунанд, вазифаи системавии сохтор ва ба тартиб дароварданро иҷро намеkunанд. Сиёсатгузори давлатӣ дар интиҳоби стратегияҳои мувофиқ бинобар якбора паст шудани сатҳи

⁴⁶ Ниг.: Коротков, Э. М. Антикризисное управление : учебник для бакалавров / Э. М. Коротков. — М. : Издательство Юрайт, 2014. — С. 35. (- 406 с.)

самаранокии тартиботи институтсионалӣ мушкилоти ҷиддиро эҳсос мекунамд. Зеро ба дурустии қоидаҳо ва расмиёти танзимкунандаи равандро қабули қарорҳои сиёсӣ аз ҷониби мақомоти давлатӣ шубҳа вуҷуд дорад. Мушкилот дар ҳамроҳангсозии мавқеъ байни таркиботи институтсионалии системаи идоракунии давлатӣ ба миён меоянд, дар қабули қарорҳои ҳаётан муҳим таъхир вуҷуд дорад, органҳои давлатӣ ба конфронтистии тараққиёти ҷамъият мебароянд, ки ин боиси якбора паст шудани самара ва самарои идоракунии давлатӣ мегардад.

Ҳамин тавр, гузариши ҳолати мутаносиби инкишоф ва вазъияти сиёсӣ ва идоракунии он ба вазъияти бӯҳронӣ дар натиҷаи ба миён омадани маҷмуи шаклҳои омехташудаи рафтори сиёсӣ, ноустувор гардондани системаи мавҷудаи муносибатҳои сиёсӣ, сарфи назар шудани итоаткорӣҳо ва итоаткунии системаи тартиботи ҷамъиятӣ ва ҳуқуқӣ аз ҷониби одамон, ба вуҷуд омадани ҳавфу хатар дар ҷомеа, бо назардошти манфиату эҳтиёҷоти лаҳзаинаи худ амал кардан ва ғайра ба амал меояд. Дар натиҷа, робитаҳои сохторӣ, ки вобастагии байниҳамдигарии моделҳои нақши рафторро дастгирӣ мекунамд, устувории ҳудро гум мекунамд ва норавшан мешаванд.

Бӯҳрони вазъияти сиёсӣ ва идоракунии он дар сурати афзоиш ёфтани шаклҳои фаъолияти сиёсии ғайрисистемавӣ ва муносибатҳои мутақобилае, ки барои системаи муайяни сиёсӣ хос нестанд, шиддат мегирад. Шахрвандони оддӣ метавонанд ба тартиботи муқарраргардидаи ҷамъиятӣ итоат накарда, ба ҳукумат норозигӣ пешниҳод кунанд, созмонҳои сиёсӣ - ҷамъиятӣ фаъол мешаванд, ки ба муборизаи зидди режими сиёсӣ даъват мекунамд, қарорҳои ҳукуматро вайрон кардани тартиботи муқарраршуда қабул мекунамд. Моделҳои ғайриодӣ, ки аз одати муқаррарӣ дур мешаванд, ба тартиботи институтсионалӣ таҳдид мекунамд, зеро онҳо мантиқи қуҳнаи тақрористехсоли муносибатҳои сиёсиро мешиканад.

Вариантҳои дигари илмӣ ва концептуалии муайяннамоии заминаҳо ва сабабҳои гузариши вазъияти мутаносиби сиёсӣ ба вазъияти бухрониро метавон дарёфт намуд. Сабабҳои шаклгирии вазъияти бухрониро метавон бо роҳҳои гуногун тасниф кард. Онҳо ба объективӣ, ки бо эҳтиёҷоти даврии тағйирот ва навсозӣ алоқаманданд ва субъективӣ, ки аз вижагиҳои роҳбарии сиёсӣ бармеоянд ва инчунин табиӣ, ки хусусияти ҳодисаҳои табиатро доранд ҷудо мебаранд. Мо, инчунин, метавонем сабабҳои вазъияти бухрониро ба берунӣ ва дохилӣ тақсим кунем. Сабабҳо ва омилҳои беруна бо вазъияти сиёсии байналхалқӣ ё баъзе омилҳои ғайрисистемавӣ, омилҳо ва заминаҳои дуюм, яъне дохила, бо номукаммалии идоракунии, муноқишаҳои дохилӣ, фаъолияти гурӯҳҳои дохилисистема ва ғайра алоқамандии зич доранд.

Ҳамин тавр, бухрони вазъияти сиёсӣ ва идоракунии он падидаи таркибии ҳаёти ҷамъиятӣ ва сиёсӣ буда, хусусиятҳои хоси худро дорад, ки дар он амалҳои оқилона ва ғайримантиқии ашхос, созмонҳо, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва институтҳои ҳокимият, вазифаҳо, нақшҳо, манфиатҳо, мақсадҳои сиёсии онҳо ифода меёбад.

Вазъияти бухронӣ як шакли раванди сиёсӣ буда, ва омили рушди системаи сиёсӣ буда, боиси тағйироти ҳаёти ҷомеа мегардад. Дар баробари ин механизми мураккаби рушди ҷамъият ба ҳамдигар дохилшавӣ, паҳн кардан ва маҳдуд кардани падидаҳо, ҳодисаҳо ва амалҳои ҷамъиятию сиёсиро дарбар мегирад, ки дар натиҷаи ба вуҷуд омадан ва инкишоф ёфтани бухронҳои ҷамъиятию сиёсии навъу намудҳои гуногун ба амал меояд⁴⁷.

Дар баробари ин, чунин заминаҳо ва омилҳои гузариш аз ҳолати мутаносиби муносибатҳо ва системаи сиёсӣ ва ҳолати бухронӣ ва ғайримуташаккилона шакл гирифтани раванду ҳодисаҳои ҳаёти сиёсии ҷомеаро муайян намуд: беқурбшавӣ ва ё ғайрисамаранок гардидани

⁴⁷ Ниг.: Баранов Д. А. Современные кризисы политических режимов государств Ближнего Востока и Северной Африки: особенности генезиса и эволюции // Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук. – М., 2020. – С. 27. (- 176 с.)

фаъолияти қудрати сиёсӣ, дар назари шахрвандон якбора паст шудани қонуниятҳои он, аз даст додани қувваи қобилияти идоракунии ҷамъият ва равандро дар он бавҷудмеомада, аз даст додани қобилияти қабули қарор ва ғ.

Аз рӯйи натиҷаҳои таҳлил метавон вазъияти бухронӣ ё худ бухрони сиёсиро ҳамчун падидаи ҷамъиятӣ – сиёсӣ муайян кард, ки шакли махсуси раванди иҷтимоӣ сиёсӣ, нуқтаи гардиши он мебошад, ки бо ҳолати гузариши рушди ҷомеа ва системаи сиёсии он, ноустувор гардондани онҳо аз сабаби тезу тунд шудани зиддиятҳо дар муносибатҳои мавҷудаи ҷамъияти сиёсӣ ба вучуд меояд.

Дар масъалаи классификатсия ва муайяннамоиҳои омилҳо ва заминаҳои гузариши ҳолати муносиби вазъияти сиёсӣ - идоракунии ва ҳолати ғайримуташаккилона, яъне вазъияти бухронӣ андешаҳо гуногунанд. Мо метавонем ба шумули омилҳо – омилҳои институтсионалӣ – сиёсӣ, омилҳои ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, омилҳои психологӣ, омилҳои тамаддунӣ фарҳангӣ ва омилҳои геополитикиро муайян намоем. Ба омилҳои институтсионалӣ – сиёсӣ метавонанд номукаммалии фаъолияти таркиботи институтсионалии давлат ва ҷомеа, ки дар якҷоягӣ системаи сиёсиро ташкил медиҳанд, фаъолияти нодурусти шохаҳои ҳокимияти давлатӣ, аз рӯйи меъёри адолати иҷтимоӣ қор накардани мақомотҳои асосии ҳокимияти давлатӣ, ноқифоғии иҷрои функцияҳо ва салоҳиятҳо аз ҷониби шахсони мансабдори давлатии ҳокимияти давлатӣ ва шахсони мансабдори давлатии хизмати давлатӣ дохил шаванд.

Ба омилҳои ҳуқуқӣ асосан риоя нагардидани раванди қабули қонун ва ноқифоғии самаранокии он, ба талаботу манфиатҳои омма ҷавобгӯ набудани мазмуни қонунҳо, қабули қонунҳои якмазмуна аммо, бо номҳои мухталиф, қабули қонунҳои сершумори ғайризарурӣ ва ғайра дохил мешаванд.

Вазъияти бухронӣ сохтори худро дорад. Ба ҳамдигар дохил шудан ва ягонагии унсурҳои он, якхела будани онро ҳамчун ҳодисаи ҷамъиятӣ, имконияти пайдоиш, инкишоф ва мавҷудияти онро дар марҳалаҳои гуногуни фаъолияти ҷамъият ва системаи сиёсии он, дар шаклу шароитҳои гуногун таъмин менамояд. Илова бар ин, барои ҳалли пурраи вазифаи илмӣ ба миён гузошташуда, фаҳмиши назариявӣ методологияи категорияи омилҳои геополитикӣ ва муайян кардани мазмуни он зарур аст.

Вазъияти бухронии системаи идоракунии давлатӣ ҳамин аломатҳоро доро мебошад. Қарорхоро дарк намеkunанд, механизмҳои қаблан шаклдодашуда хуб кор намеkunанд, татбиқи сиёсати давлатӣ самараи дилхоҳ намебахшанд. Чун қоида, дар ин гуна вазъият ба қоидаю тартиби пештар муқарраршудаи мутобиқ кардани манфиатҳо ва ёфтани созиш эътибор надода, ба идоракунии «дастӣ» мегузаранд. Агар амалияи идоракунии «дастӣ» натиҷаҳои муваққатӣ, вале мусбат оварад, он гоҳ системаи пештараи амалияи институтсионалӣ, ки протсессҳои таҳия, қабул ва иҷрои қарорҳои давлатиро таъмин меkunанд, ғайриқонунӣ гардонда мешавад. Равандҳои ташаккули сиёсати давлатӣ на аз рӯйи қоидаҳои тартиботи институтсионалӣ, балки мувофиқи диди субъективии роҳбарони мушаххас дар бораи роҳҳои ҳалли мушкилоти аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим ба миёномада, инкишоф меёбанд.

Мушкилоти асосӣ ин аст, ки агар дар айни замон, дар ҳуди синфи ҳукмрон тезу тунд шудани муборизаи дохилии сиёсӣ ба амал ояд, он гоҳ номутаносибии системаи идоракунии давлатӣ ногузир мегардад⁴⁸.

Хулоса, мазмуни вазъияти бухрониро равандҳои вайроншавии риштаи сиёсии институтсионалӣ муайян меkunанд. Бухрон вақте ба миён меояд, ки механизмҳои тақрористехсоли пайвандҳои сохториро дар сиёсат таъмин меkunанд, иҷрои вазифаҳои асосии худро қатъ меkunанд,

⁴⁸ Ниг.: Пушкарева Г. В. Политические кризисы: содержание, виды и факторы эскалации // Вестник Московского университета. Сер. 21. Управление (государство и общество). 2016. № 1. – С. 147. (140 – 164 с.)

муттасилии моделҳои рафтори сиёсиро нигоҳ медоранд ва одамонро ба риояи меъёрҳо ва қоидаҳои муқарраршуда ташвиқ мекунанд. Бухрон ҳамеша як озмоиши тарзи муқаррари зиндагӣ аст, он як имконияти кушодаест, ки дар тури солҳои зиёд муқаррарӣ ва табиӣ ҳисобида мешуд. Аз як ҷониб он ҳамчун зарурати инкишоф доништа мешавад. Шаклгирии вазъияти бухронӣ хушдор аз номукамалӣ ва номутаносибан шакл гирифтани раванду ҳодисаҳои ҳаёти сиёсии ҷомеа медиҳад. Дар заминаи дарки он моделҳои муосир ва самаранокӣ системаи сиёсӣ, низоми идоракунии давлатӣ ва ислоҳоти сохториву мазмунии тамоми таркиботи институтсионалии давлат ва ҷомеа пеш меояд.

Бояд тазаққур дод, ки бухрони сиёсӣ ҳамеша ҳамчун ҳалалдор гардидани тартибот ва низоми сиёсӣ доништа мешавад, чараёни маъмулии рӯйдодҳои сиёсӣ, дурӣ аз он, ки ба қарибӣ он як меёр, тартиби муқарраршуда ҳисобида мешуд. Дар раванди бухрони сиёсӣ тарҳи муқарраршудаи ҳаёти сиёсӣ, низоми идоракунии давлатӣ хароб карда мешавад, амалияи ченкардаи қабули қарорҳои давлат ва ҳокимият дар зери фишори ҳолатҳои ғайриҷашмдошт ҳалалдор мешавад ва саркашӣ аз низоми сиёсӣ ва идоракунии он, ки тамоми таркиботи мураккаби институтсионалии давлат ва ҷомеаро, ки онҳо дар фаъолиятшон муносибатҳои ҳокимиятиро амалӣ мегардонанд, васеъ паҳн мешавад. Раванду ҳодисаҳо ва ҳолати дурнамои инкишофи давлат ва ҷомеа норавшан монда, тартиби муқаррарнамудаи инкишоф ва роҳҳои муайяннамуда ҳалалдор гардида, тартиботи идоракунии давлатӣ ва сиёсӣ пош меҳӯрад. Он чизе, ки дар таркиботи институтсионалии давлат ва ҷомеа мавҷуд аст, бо моделҳои нави ҳамкориҳои сиёсӣ, муносибатҳои идоракунӣ иваз карда мешавад, ки ба доираи меъёрҳо ва қоидаҳои қуна рост намеоянд.

Ҳамин тариқ, моҳият ва хусусиятҳои бухрони сиёсӣ метавонад дар худ якҷанд самтҳои муҳимро фаро гирад. Мавриди қайд аст, ки бухрони сиёсӣ ҳосияти тағйирҷорикунандагӣ дошта, ҳамчун раванди сиёсӣ

марҳалаи гардишиест, ки ҳам дар таркиботи интситуционалии ҷомеа ва ҳам дар таркиботи институтсионалии давлат тағйирот ворид карда метавонад. Он дар навбати дигар хосияти прогресивӣ ва мутаҳаррикиро низ дорад. Шароит ва вазъияти бухрони имкон медиҳад, ки ҷомеа ормонҳои сиёсӣ ва иҷтимоии худро, ки ба ояндаи дурахшон нигаронида шудааст, амалӣ намояд.

Ҳамин тавр, дар зербоби дуюм таъсири бухрони сиёсиро ба парадигмаҳои сиёсии муосири идоракунии давлатӣ дида мебароем.

1.2. Бухрони сиёсӣ ва таъсири он ба парадигмаҳои сиёсии муосири идоракунии давлатӣ

Амалияи сиёсат ва идоракунии давлатӣ дар шароити муосири инкишофи хосияти мураккабро ба худ касб кардааст. Ин ҳолат аксаран об'ективӣ ба назар мерасад. Новабаста аз парадигмаҳои сиёсии муосири идоракунии давлатӣ ҳолати бухронӣ системаи сиёсӣ ва раванди идоракунии давлатиро фаро мегирад. Раванди фаъолияти таркиботи институтсионалии ҳокимияти давлатӣ, ки аксаран бо ибораи «идораи давлатӣ» таъриф мегардад, аз таъсири бухронҳо ва номутаносибии инкишофи сиёсӣ дар канор буда наметавонад.

Модернизатсияи системаи сиёсӣ ва раванди идоракунии давлатӣ ба ҳолати ба вучуд омадани бухронҳо ва мураккабии инкишоф монеа нагардиданд. Ҳарчанд, он маделҳои муосири идоракунии самаранокӣ давлатиро ба вучуд оварда бошад ҳам. Баъзан, ҳамин модернизатсияи сиёсӣ ва низоми идоракунии давлатӣ омили асосии бухрони сиёсӣ ва идоракунии он наметавонад шавад. Ҳолати номувофиқгардонӣ ва махсус нагардонидани тарҳи сиёсӣ ва идоракунии давлатӣ бухронҳоро наметавонад ба вучуд орад. Зиддиятҳои меёрҳо, принципҳо ва қолабҳои модернизатсияи сиёсӣ ва системаи идоракунии давлатӣ бо меёрҳо ва қолабҳои миллӣ хоҳ ноҳо мураккабии инкишофи сиёсӣ ва раванди идоракунии давлатиро наметавонад ба вучуд орад. Ин ҳолати об'ективист.

Дар остонаи асри XXI муайян намудан ва шинохт кардани парадигмаҳои муосири сиёсӣ ва идоракунии давлатӣ зарурӣ эътироф мешавад, чун дар натиҷаи тағйиротҳои сиёсӣ ва идоракунии давлатӣ тарҳҳо ва концепсияҳову меъёрҳои нави амалишавии сиёсат ва идоракунии давлатиро ба вучуд овардааст. Тамоюлҳои рушди глобалӣ гузариши давлат ва системаи сиёсӣ, ки чандон инкишоф наёфтаанд, ҳатмӣ мешуморад. Тағйиротҳо ва муосирӣ шудани онҳоро талабдоранд⁴⁹. Аммо мушкилот ҷойи дигар аст. Амалӣ шудани парадигмаҳои модернизатсионӣ ба монанди либерализатсия, демократизатсия, институтсионализатсия, ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ, парламентаризм ва ғайраҳо дар қолабҳои новобаста аз хоҳиши ин ва ё он субъектони сиёсат, мушкилоти рушди мутаносиби муносибатҳо, бӯҳрони сиёсӣ ва идоракуниро ба вучуд меоранд.

Барои муайян намудани таъсири бӯҳрони сиёсӣ ва идоракунии он ба парадигмаҳои муосири сиёсӣ ва идоракунӣ зарур аст, ки парадигмаҳо тарҳҳо ва концепсияҳои идоракунии давлатӣ муайян гарданд.

Худи парадигмаи идоракунии давлатӣ низоми махсуси принципҳои мебошад, ки дастгоҳи давлатӣ қабул кардааст ва модели фаъолияти оқилонаи идоракунӣ, татбиқи вазифаҳои иҷроия ва маъмуриро муайян мекунад⁵⁰.

Яъне, ба дарки моҳияти татбиқи сиёсати давлатӣ ва идораи давлатӣ дар шароити муосир бо назардошти парадигмаи он муносибат кардан бамаврид аст, ки онҳоро ҳамчун системаи принципҳои қабулкардаи дастгоҳи давлатӣ, ки модели фаъолияти оқилонаи идоракунӣ, иҷрои вазифаҳои сохтори ҳокимияти давлатӣ ва дастгоҳи маъмуриро муайян мекунанд, бояд фаҳмад.

⁴⁹ Ниг.: Новикова, А. В. Реализация парадигмы государственного управления/ А.В. Новикова // Вестник КемГУ № 3 (47) 2011. – С. 132. (-132-136 с.)

⁵⁰ Ниг.: Емельянов, А.С. Современная парадигма государственного управления: генезис и критика / А.С. Емельянов // Актуальные вопросы контроля и надзора в социально значимых сферах деятельности общества и государства. Материалы VI Всероссийской научно-практической конференции Нижний Новгород 01 июля 2021 года. - Нижний Новгород, 2021. – С. 60. (-60-63 с.).

Зарурати истифодаи ин категория имкон медиҳад, ки робитаи байни чузъҳои субъективӣ ва объективӣ сиёсати давлатӣ ва идоракунӣ муайян гашта, таъсири ҷаҳонбинии ҷамъиятиро ба ташаккули амалияҳои гуногуни татбиқи ҳокимияти иҷроия ва маъмурияти давлатӣ инъикос намояд. Инкишофи парадигмаи идоракунӣ давлатӣ бо муттасилии хос аст, ки ташаккули принципҳои навро ташкил медиҳад.

Ташаккули парадигмаҳои сиёсии муосири идоракунӣ давлатӣ аз солҳои 70 - уми асри гузашта оғоз ёфта буд. Баъди он вақт модели амалии фаъолияти оқилонаи идоракунӣ, татбиқи вазифаҳои иҷроия ва маъмурӣ ба принципҳои зерин асос ёфта буд:

- конституционӣ, қонунӣ будани ҳама гуна ташаббус ва санадҳо;
- тафовути вазифаҳои иҷроия ва маъмурӣ ва заминаи институтсионалии амалисозии онҳо;
- оптималии сохтори дастгоҳи давлатӣ ва тақсими ваколатҳо байни мақомоти идораи давлатӣ;
- хусусияти нақшавии идоракунӣ давлатӣ;
- масъулияти дастгоҳи давлатӣ барои натиҷаҳои фаъолият;
- садоқатмандии сиёсӣ ва бетарафии сиёсии хизматчиёни давлатӣ, кордонӣ ва салоҳияти онҳо.

Дарачаи рушди иҷтимоӣ ва технологии то он замон ба даст овардашуда самтҳои зерини навсозии парадигмаи идоракунӣ давлатиро муайян намуд:

- ба равандҳои сиёсӣ идоракунӣ давлат ҷалб намудани шахрвандон, институтҳои ҷомеаи шахрвандӣ ва доирагуногуни ҷамъиятӣ, эътирофи шарикони комили дастгоҳи давлатӣ дар соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ;
- ташаккул додани муҳити кушод (шаффоф) барои иҷрои вазифаҳои иҷроия ва маъмурӣ, ки дар он дастгоҳи давлатӣ ба ҳамаи ҷонибҳои манфиатдор (шахрвандон, ҷомеаи шахрвандӣ, ҷомеаи соҳибкорӣ ва ғ.) иттилооти заруриро барои қабули қарорҳои оқилона дар соҳаи фаъолияти иқтисодӣ таъмин менамояд;

- чорӣ намудани технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ дар раванди идоракунии давлатӣ ва татбиқи вазифаҳои иҷроия ва маъмурӣ.

Сарчашмаҳои асосии муосирӣ гаштани парадигмаҳои сиёсии идоракунии давлатиро концепсияҳои мафҳумҳои зерин, ки дар доираи дискурси сиёсии - маъмурии Амрико ва амалияи маъмурӣ ташаккул ёфтаанд, сарчашмаҳои навсозии парадигмаи идоракунии давлатӣ буданд:

Яке аз типологияи концепсияи парадигмаҳои идоракунии давлатӣ ба бузургтарин мутахассиси амрикоии соҳаи идоракунии давлатӣ Г. Ч. Фредериксон тааллуқ дорад. Ин нақшаи назариявӣ марҳилаҳои зерини инкишофи илм ва амалияи идоракуниро дар бар мегирад⁵¹.

1. Бюрократии классикӣ (М. Вебер, Л. Гулик ва ғ.)
2. Нео-бюрократӣ (Г. Саймон ва дигарон)
3. Институтсионалӣ (Э. Даунс, Ч. Линдблом)
4. Парадигмаи психологӣ ё парадигмаи муносибатҳои инсонӣ (human relationship) (М. Фоллет, Д. Макгрегор ва ғ.)
5. Концепсияи интихоби оммавӣ-ҷамъиятӣ (В. Остром)
6. Парадигмаи идоракунии нави ҷамъиятӣ (New Public Administration) (Д. Уалдо ва дигарон)
7. Идоракунии нави давлатӣ (New Public Management)
8. Идоракунии муваффақ (Good Governance) - ин парадигмаро метавон ба таснифоти парадигмавии Г.Ч. Фредериксон ҳамчун парадигмаи муосир, аз ҷумла, чунин арзишҳо ба монанди шаффофият, иштироки ҷамъиятӣ, ҳисоботдихӣ, назорати ҷамъиятӣ бар қудрат ва ғайра така мекунад⁵².

Дар баробари ин метавонем парадигмаҳо ва концепсияҳои дигари идоракунии давлатиро таъриф диҳем. Баробари тафсири парадигмаҳои сиёсии муосири идоракунии давлатӣ муайян намудани бухронҳо ва

⁵¹ Ниг.: Frederickson H.G. New Public Administration. - University of Alabama Press, 1980.-159 p.

⁵² Ниг.: Frederickson H.G. Comparing the reinventing government movement with the new public administration. Public Administration Review, 1996, 56 (3), -. P. 264. (- 263-270 p.)

номутаносибии инкишоф ва таъсири онҳо ба ин гуна парадигмаҳо аҳамияти муҳим пайдо мекунад.

Дар шароити муосири инкишофи низоми сиёсӣ ва идоракунӣ талабот ба тағйир ва созмон додани моделҳо ва тарҳҳои нави идоракунӣ бештар гардидааст. Гуногунсоҳа ва мурраккаб гардидани ҳаёти ҷамъиятӣ заминаи асосии чунин тасмимгириҳо ҳам дар сатҳи амалӣ ва ҳам аз нигоҳи концептуаливу доктринавӣ метавонад ба ҳисоб равад. Дуруст аст, ки мутафаккирон дар марҳалаҳои гузаштаи инкишофи таърихӣ кӯшидаанд, тарҳ ва шакли махсус ва беҳтари идоракуниро эҷод намоянд ва пешниҳод кунанд, ки дар асосҳои адолатнокӣ ва хайрияти умум бунёд гардидааст.

Идоракунии давлатӣ ҳамчун раванди бошууронаи сохторҳои давлатӣ бо мақсади баланд бардоштани самаранокӣ, шаффофият, қонуният дар ҷомеа муаррифӣ карда мешавад⁵³. Муносибати муназзам ба мафҳуми идоракунӣ онро раванди «танзими муносибатҳои дохили давлат тавассути тақсимои доираҳои таъсир байни сатҳҳои асосии ҳудудӣ ва шохаҳои ҳокимият»⁵⁴ мешуморад. Мафҳуми идоракунии давлатӣ ҳамчун раванди таъсири мақсаднок ба системаи мураккаб низ мустаҳкам гардид. Идора намудан вазифаи системаҳои муташаккили дорои хосиятҳои гуногун, таъмини якпорчагии онҳо, яъне, ноил шудан ба вазифаҳое, ки дар наздашон истодаанд, нигоҳ доштани сохтори онҳо, нигоҳ доштани режими дурусти фаъолияти онҳо мебошад⁵⁵.

Дар шароити муосир ҳам дар доираҳои илмӣ ва ҳам дар ба амал баровардани идораи самаранок ҳафт модели асосии идоракунии давлатӣ мавҷуданд:

- 1) иштироки маҳдуди давлат;
- 2) идоракунии корпоративӣ;

⁵³ Ниг.: Kooiman J. Social-Political Governance // Public Management Review. 1999. N 1:1. P. 67–92

⁵⁴ Рой О.М. Система государственного и муниципального управления. СПб.: Питер, 2003. С. 13.

⁵⁵ Ниг.: Бахрах Д.Н. Административное право России. М.: Эксмо, 2008. С. 15.

3) менеҷменти нави давлатӣ;

4) «Good Governance»⁵⁶;

5) идоракунии иҷтимоӣ-кибернетикӣ (ё виртуалӣ);

6) идоракунии давлатӣ ҳамчун системаи шабакаҳои ташкилотҳои давлатӣ ва ғайриҳукуматӣ;

7) «The open state» ё «Open government»⁵⁷.

Тарзи алтернативии идоракунии давлатӣ равиши шабакавӣ мебошад, ки дар он таваҷҷуҳ ба фаъолияти бошууронаи иштирокчиёни раванди сиёсӣ ва маъмури нигаронида шудааст.

Дар доираи мафҳуми шабакаҳои сиёсӣ ҳокимияти давлатӣ дорои хосиятҳои, ки хоси на сиёсатмадорон ва на хизматчиёни давлатӣ мебошад. Чунин схема барои асоснок кардани бесамарии раванди идораи давлатӣ асосҳои назариявӣ медиҳад. Дар баробари ин на бозор ва на модели анъанавии иерархии давлат фаъолият ва самаранокии иштирокчиёни раванди сиёсӣ маъмуриро истисно намекунад. Дар ин маврид саволе ба миён меояд, ки зеро мафҳуми шабакаҳои сиёсӣ дар воқеъ кадом хусусиятҳои нави идоракунии давлатӣ пешниҳод шудааст⁵⁸?

Пеш аз ҳама, ин мафҳум давлатро танҳо ҳамчун яке аз субъектҳои раванди идоракунӣ баррасӣ мекунад, яъне институтҳои давлатӣ ҳамчун унсурҳои системаи мураккаби муносибатҳо ва баҳамалоқамандиҳо бо дигар иштирокчиёни раванди идоракунӣ тавсиф карда мешаванд. Аз ин рӯ, давлат ҳамчун субъекти мустақил тасаввур карда намешавад. Ниҳоят, сухан на он қадар дар бораи идора кардани органҳои давлатӣ, балки дар

⁵⁶ Дар забони тоҷикӣ тарҷумаи ягонаи ин ибора то ҳол тасдиқ нашудааст. Тарҷумаи мустақим аксар вақт истифода мешавад - «Идоракунии хуб». Аммо дар заминаи матлаб, ифодаи «идоракунии муассири давлатӣ»-ро ба унвони муъодили тоҷикӣ истифода кардан ба назар мерасад.

⁵⁷ Ниг.: Kooiman J. Social-Political Governance // Public Management Review. 1999. N 1:1. P. 67–92.

⁵⁸ Ниг.: Сморгунов Л.В. Государственная политика и управление. М.: РОССПЭН, 2006. Ч. 1. С. 238–239.

бораи роҳбарӣ меравад. Ҳатто мафҳуми «идоракунии бе ҳукумат»⁵⁹ вучуд дошта метавонад.

Мафҳуми шабакаҳои сиёсӣ мавҷудияти шабакаҳои мухталифиро, ки дар ҷараёни фаъолияти ҷомеаи сиёсӣ ба вучуд меоянд, кафолат медиҳад. Чунин ба назар мерасад, ки типологияи аз ҳама амалкунанда ба се меъёр асос ёфтааст: шумораи унсурҳои шабакавӣ, дараҷаи ҳамгироии дохилӣ ва хусусияти тақсимои захираҳо байни унсурҳо⁶⁰.

Шабакаи сиёсӣ ҳамчун як шакли идоракунӣ «маҷмуи муносибатҳои зинанизмии фаъолони коллективии якхела» мебошад, ки ҳадафи умумӣ, «мубодилаи захираҳо барои онро» пайгирӣ мекунад. Гузашта аз ин, ҳамаи ин мавҷудият дар шабака муносибатҳои марбут ба қудратро истисно намекунад⁶¹.

Консепсияи идоракунии самараноки давлатӣ ду унсури асосиро дар бар мегирад: амалияи демократии қабул ва татбиқи қарорҳои идоракунӣ ва самаранокӣ (ба даст овардани натиҷаҳо ҳангоми кам кардани хароҷот)⁶². Дар доираи модели «Good Governance» хусусиятҳои асосии идоракунии давлатӣ инҳоянд⁶³: иштироки шаҳрвандӣ, волоияти қонун, шаффофият, ҷавобгарӣ, адолат, самаранокӣ, ҳисоботдихӣ ва дурнамои стратегӣ⁶⁴.

⁵⁹ Макарин А.В., Стребков А.И. Теория и история политических институтов. СПб., 2008. – С. 87.

⁶⁰ Ниг.: Marsh D., Rhodes R. A. W. Policy networks in British government. Oxford; New York: Clarendon Press, 1992. P. 13–15.

⁶¹ Ниг.: Громогласова Е.С. Теория и практика политического управления в Европейском Союзе. М., 2009. С. 25.

⁶² Ниг.: Саханова А.Н. Новая парадигма государственного управления «Good Governance»: пример Японии как перспектива для стран СНГ // Менеджмент в России и за рубежом. 2004. № 1. [Захираи электронӣ] URL: <http://www.mevriz.ru/articles/2004/1/1141.html> (санаи муроҷиат: 20.12.2021 с.)

⁶³ Ниг.: Сморгун Л.В. Электронное правительство в контексте современных административных реформ на Западе // Технологии информационного общества — Интернет и современное общество: труды VI Всероссийской объединенной конференции. СПб., 3–6 ноября 2003 г. СПб.: Издво Филологического ф-та СПбГУ, 2003. С. 133–135.

⁶⁴ Ниг.: Устинович Е.С., Новикова Т.П. Современные теории государственного управления: основные концепции и их характеристики // Государственная власть и местное самоуправление. 2011. № 9

Чопон намунаи давлатест, ки дар он модели «Good Governance» расман эътироф шудааст. Аммо маълум аст, ки ин модел танҳо дар давлатҳои дорои фарҳанги ривоби иштироки сиёсӣ кор карда метавонад.

Дар байни мафҳумҳо ва назарияҳои муосир, ки нақши давлатро дар раванди идоракунии ҳаёти кишвар ва ҷомеа меомӯзанд, мафҳуми «The open state» («давлати кушод»), ки пеш аз пайдоиши он назарияи шабакаҳои сиёсӣ буд, хос аст. «The open state» ин доктринаи идоракунии давлатӣ мебошад, ки ҳуқуқи шаҳрвандонро барои дастрасӣ ба ҳуҷҷатҳо ва амалҳои давлат бо мақсади назорати самараноки назорати ҷамъиятӣ аз болои танзими давлатӣ ҳамчун асоси рушди муколамаи байни ҷомеа ва ҳукумат дастгирӣ мекунад. Давлати кушода он вақт аст, ки ҳокимияти иҷроия, қонунгузор, судӣ, ниҳодҳои мустақили ҷамъиятӣ дар тамоми сатҳҳои ҳукумат ҳамкорӣ мекунанд, аз ҳамроҳангӣ истифода мебаранд ва таҷрибаи хуб ва дарсҳои омӯختаро барои мусоидат ба шаффофият, ялпориҷагӣ, ҳисоботдиҳӣ ва иштироки ҷонибҳои манфиатдор мубодила мекунанд.

Аксаран консепсия ва доктринаи модели нави идоракунии «The open state» - ро «Open government» низ меғӯянд⁶⁵. Ҳукумати кушода як доктринаи идоракунанда мебошад, ки шаҳрвандон ҳуқуқи дастрасӣ ба ҳуҷҷатҳо ва расмиёти ҳукуматро доранд, то назорати самараноки ҷамъиятиро фароҳам оранд.

Дар шароити муосири фаъолияти системаи идоракунии давлатӣ дар мамлакатҳои гуногун аҳамияти проблемаи баланд бардоштани самаранокии идоракунии давлатӣ хеле зиёд мешавад.

Ин масъаларо бидуни ҷорӣ намудани усулҳои самараноки муосири идоракунӣ дар фаъолияти мақомоти давлатӣ, ки аз ҷиҳати мураккабӣ ба шароити нав мувофиқанд ва аз системаи идоракунии давлатӣ нисбат ба талаботи муҳити беруна ошкорбаёнӣ, самаранокӣ ва мувофиқатро талаб мекунанд, ҳал кардан мумкин нест.

⁶⁵ Ниг.: Open government [Захираи электронӣ] URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Open_government (санаи муроҷиат: 05. 01. 22 с.)

Дар амалияи ҷаҳонӣ тағйирот дар институтҳо (муносибатҳо, ташкилотҳо, қоидаҳои фаъолияти) ҳокимияти иҷроияро мафҳуми «ислоҳоти маъмурӣ» муайян мекунанд. Ин истилоҳ ба дигаргуниҳои мураккаби системаи идоракунии давлатӣ дахл дорад: ҷӣ дар фаъолияти ҳуди органҳои маъмурӣ (раванду тартиботи дохилии маъмурӣ), ҳам дар ташкили ҳамкориҳои байни гражданинҳо ва муассисаю ташкилотҳои гуногуни ҷамъиятӣ. Дар баробари ин қайд кардан лозим аст, ки ислоҳоти маъмурӣ ҳамчун лоиҳа муҳлати маҳдудро дарбар мегирад.

Дар баробари ин, бо мақсади нигоҳдорӣ ва рушди натиҷаҳои ислоҳот вазифаи ислоҳоти маъмурӣ аз ҷорӣ намудани тағйирот ба системаи идоракунӣ иборат аст, ки «тозакунии» сохторҳои идоракунии давлатиро, ки дар раванди ислоҳот ташаккул ёфтаанд, таъмин менамояд. Паҳн намудани таҷрибаи пешқадам ва тартиб додани рӯзномаи ислоҳоти оянда. Мунтазам такмил додани ҳокимияти иҷроия шарт аст. Ҳалли проблемаҳои миллии сиёсӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ, таъмини рақобатпазирии кишвар дар шароити ҷаҳонишавӣ метавонад бошад.

Роҳҳои анъанавии ислоҳоти маъмурӣ, ки дар давлатҳои гуногуни ҷаҳон гузаронида мешаванд, аз инҳо иборатанд: 1) баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои давлатӣ; 2) самаранокии бахши давлатӣ (кам кардани хароҷоти воҳид барои иҷрои вазифаҳои давлатӣ ва хизматрасонӣ); 3) мустаҳкам намудани интизоми хизмати давлатӣ (таъмини иҷрои фармонҳо, қарорҳо, нақшаҳо).

Оғози ҷунбиши фаъоли ислоҳот дар соҳаи идоракунии давлатӣ охири солҳои 70-ум ибтидои солҳои 80-уми асри XX мебошад. Хусусияти характерноки дигаргунсозии маъмурӣ аз ҳамин давра характери умумиҷаҳонӣ гирифт, ки дар бораи он бо ду роҳ сухан рондан мумкин аст: 1) он ба бисёр мамлакатҳое, ки ҷӣ аз ҷиҳати типӣ системаи сиёсӣ ва ҷӣ аз ҷиҳати дараҷаи тараққиёташон фарқ мекунанд; 2) ислоҳоти ҷараёndoшта мақсадҳои калонро пеш мегиранд: ҳукуматҳо дар рафти ислоҳот нақш ва вазифаҳои давлат, муносибатҳои онро бо шаҳрвандон ва институтҳои ҷамъиятӣ аз нав муайян мекунанд.

Ба андешаи коршиноси амрикоии соҳаи идоракунии давлатӣ Д. Кеттл, дар раванди ислоҳоти муосир дар соҳаи идоракунии давлатӣ 5 стратегияро ҷудо кардан мумкин аст⁶⁶:

Самаранокӣ. Амалӣ гардидани раванди идоракунии давлатӣ бояд дар асосии талаботу манфиатҳои одамон ва шаҳрвандон сурат гирад. Бинобар ин, мақомот бояд роҳҳои зиёд кардани шумораи хизматрасониҳо, ки бо як арзиши давлатӣ ё камтар аз он расонида мешаванд, ҷустуҷӯ кунанд.

Оммавиғардонӣ. Дастрас будани давлат ва мувофиқа кунонидани кафолатҳои давлатӣ ва идоракунӣ бо талаботу манфиатҳои аксарияти оммаи аҳоли, ки метавонад инкишофи муносибатҳоро дар сатҳи устувор ба роҳ монад.

Низоми бюрократӣ. Махсусан бюрократияи канораи идоракунии давлатӣ ба талаботу манфиатҳо ва механизмҳои амалӣ намудани идоракунии давлатӣ муҳолифат мекунад. Роҳҳои ислоҳи механизми амалӣ намудани идоракунии давлатӣ ба амал бароварда мушаххас гардонида шавад. Сухан дар бораи тағйир додани ангеҷаҳои пешбарандаи сиёсати давлатӣ меравад. Ҳамаи ин гуна амалҳо ба як стратегия — иваз кардани механизмҳои анъанавии маъмурию идоракунӣ бо механизмҳои бозорӣ асос ёфтаанд.

Самти хизматрасонӣ. Пурсишҳои афкори умум нишон медиҳад, ки эътимоди мардум ба ниҳодҳои давлатӣ коҳиш ёфта, барномаҳои ҳукуматӣ бесамар арзёбӣ мешаванд. Аз ин рӯ, ҳукуматҳо кӯшиш мекунанд, ки чӣ гуна хидматҳои худро ба мардум расонанд, аз нав андеша кунанд. Ба ҷойи тарҳрезии барномаҳои пешниҳоди хизматрасонӣ тавассути сохторҳои бюрократӣ, ки дар асоси барномаҳои бюрократӣ асос ёфтаанд, барои таъсис ё ҳавасмандгардонии системаҳои

⁶⁶ Ниг.: Теоретико-методологические основы концепции нового государственного управления [Захираи электронӣ] URL: <https://scicenter.online/munitsipalnoe-pravo-scicenter/teoretiko-metodologicheskie-osnovyi-27226.html> (санаи мурочиат: 20. 01. 22 с.)

алтернативии расонидани хизматрасонӣ ба истеъмолкунанда талош карда мешавад.

Дар бораи вазъият ва инкишофи сиёсии муосир ва идоракунии давлатӣ, як қатор омилҳои наवे, ки бо зиддиятҳои ҷаҳонишавӣ, афзудани нақши давлатҳои миллӣ, комёбиҳо дар соҳаи алоқа ва ғайра алоқаманданд, ба вучуд омадаанд. Дар қарорҳои Конгресси XXIII умумиҷаҳонии сиёсатшиносон қайд карда шудааст, ки «эволютсияи идоракунии муосир ба он душвориҳо ва зиддиятҳои сершумори тараққиёти ҷамъият дар шароити ҷаҳонишавӣ алоқаманд аст»⁶⁷.

Мушкилотҳо. Мушкилотҳо системаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоиро бештар фаро гирифта онҳоро пароканда мекунанд, вале ба вучуди он зарурати таҳлили ҳаматарафаи стратегӣ ва ташаббусҳои концептуалӣ метавонад ҷой дошта бошад. Гуногунии арзишҳо, муносибатҳо ва рафтори ашхос ва гурӯҳҳо боиси диверсификатсияи бештари иштирок ва фарогирии сиёсӣ мегардад. Дар баробари зиёд шудани шумораи сохторҳои, ки манфиатҳои гуногунро ифода мекунанд, системаҳои идоракунӣ мураккабтар ва душвортар мегардад. Хавфи бад шудани сифати демократии системаҳои сиёсӣ аз ҳисоби афзоиши таъсир ва қарорҳои қоршиносони техникӣ-маъмурӣ ва технократӣ афзоиш меёбад⁶⁸.

Дар шароити муосир дар доираҳои илмӣ ва сиёсӣ - амалӣ таъкид мегардад, ки вазифаҳои нави тараққиёти ҷамъият ва характери мураккаби идоракунӣ дар асри XXI фаҳмиши глобалӣ ва истифодаи равишҳои ҳам назариявӣ ва ҳам амалии байнисоҳавиро дар идоракунӣ талаб доранд. Диққат ба он ҷалб карда шуд, ки дар шароити дигаргуниҳо, бӯҳронҳо ва рушди торафт мураккаби ҷомеа нақши давлат ва идоракунии самараноки он ба таври объективӣ меафзояд, аммо дар шароити гуногун (минтақавӣ, миллӣ, тамаддунӣ) татбиқи ин раванд

⁶⁷ Programme. IPSA•AISP 23rd World Congress of Political Science Challenges of Contemporary Governance. July 19-24. Montreal, Quebec– Canada, p. 6

⁶⁸ Ниг.: Challenges of Contemporary Governance. 23rd World Congress of Political Science theme // Participation. Canada, Montreal. 2015. Vol. 37. №. 2, p. 5.

якхела нест. Илова бар ин, дар баробари афзудани талабот нисбат ба салоҳият ва масъулияти давлат, талабот ба сифати худи раванди идоракуни, ки як қатор субъектҳо, инчунин менечерони давлатӣ ва муҳити онҳоро муттаҳид мекунад, меафзояд. Истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ дар сохторҳои гуногуни идоракуни дар парадигмаҳои «ҳукумати электронӣ» ва «демократияи электронӣ», афзоиши нақши технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар фаъолияти созмонҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ баҳои баланд дода шуд.

Дар маҷмӯъ, сухан дар бораи «ҷолишҳои калон» ҳамчун маҷмӯи мушкилот, таҳдидҳо ва имкониятҳо меравад, ки мураккабӣ ва миқёси онҳо ба андозае аст, ки бе вокуниши давлат, сиёсати дахлдори он ҳал, бартараф ва амалӣ шудан имконнопазир аст.

Бухроннокии тарзҳои нави идоракунии давлатиро дар асри XXI дар заминаи набудани даҳ тамоюлҳои асосии рушд муайян намудан имконият дорад:

- муҳим гардондани зарурати раванди идоракунии самарабахшӣ пурзури давлатӣ вобаста ба торафт мураккаб ва номувофикии тараққиёти ҷамъият, инчунин афзудани нақши давлат ҳамчун омили асосии сиёсӣ, ки бутунии ҷамъиятро таъмин мекунад; ҷамъ кардан, нигоҳ доштан ва тақсимои оқилонаи моликияти ҷамъиятӣ; баланд бардоштани нақши усулҳои идоракуни дар асоси консепсияҳои арзишҳои ҷамъиятӣ (идоракунии давлатии арзишҳои ҷамъиятӣ);

- пурзӯр намудани нақши танзимкуандаи давлат дар муносибатҳои сиёсӣ ва ҷамъиятӣ, бозори молиявӣ, интиқоли иҷтимоӣ, баланд бардоштани аҳамияти сиёсатӣ азнавтақсимкунии манфиатҳои иҷтимоӣ;

- баланд бардоштани нақши давлат дар соҳаи ҷамъиятӣ, ки онро муҳаққиқон ҳамчун таҷдиди давлатмехварии идоракуни аз ҷониби давлат маънидод мекунанд;

- дар шароити афзоюндаи мураккабии идоракуни, номуайянии як қатор омилҳо, сифатҳои роҳбарӣ ва касбии ҳам сарвари давлат, ҳам роҳбарони пешбар ва ҳам ҳамаи шахсони дар хизмати давлатӣ буда ба

мадди аввал мерасанд. Онҳо даъват шудаанд, ки дар баланд бардоштани рақобатпазирии давлат сахми ҳалқунанда гузоранд. Принсипи роҳбарии нав самаранокии идоракунии мебошад, ки ба таъмини самаранокӣ, пеш аз ҳама дар соҳаи иқтисодиёт ва амният нигаронида шудааст;

- тағйири муносибатҳо бо ташкилотҳои ғайриҳукуматӣ, тавсеаи соҳаи хизматрасонии маишӣ мақомот, баланд бардоштани нақши мақомоти иҷроияро дар таҳия ва пешниҳоди лоиҳаҳои қонунҳо ба сохторҳои қонунгузор талаб менамояд. Аллакай имрӯз аксарияти қонунҳои қабулкардаи парламентҳо (маҷлисиҳои қонунбарор) маҳз, аз ҷониби мақомоти иҷроия намояндагӣ карда мешаванд;

- давлат бояд худро ба идоракунии самараноки бисёрсатҳаи ҷаҳонӣ табдил диҳад, ки ҳамбастагӣ ва ҳамгирии ҷузъҳои байналмилалӣ, миллий, минтақавӣ ва маҳаллии системаи умумии идоракунии онро муттаҳид мекунад;

- идоракунии давлатӣ бинобар ноустувории ҷаҳонишавӣ ва дигар ҷанбаҳои рушди ҷомеа ҳам таҳияи дурнамои дарозмуҳлати тағйирёбандаи рушди он ва ҳам қобилияти татбиқи сиёсати самарабахши вазъиятро тақозо мекунад.

Мушкилотҳои ислоҳоти дастгоҳи идоракунии давлатӣ характери дугона доранд. Аз як тараф, ин посух ба ҷолишҳои асри навин аст, аз тарафи дигар, зарурати ба таври таъҷилӣ ҳал намудани масъалаҳое ба миён меояд, ки бо навовариҳои сохти давлатии мамлакат мутобиқ кардани воқеиятҳои нави иқтисодиёти бозор ва принсипҳои демократикунории ҳаёти ҷамъиятӣ алоқаманданд.

Дар ин баробар як қатор омилҳои паस्त гардонидани самаранокии давлатӣ ва сабабҳои муайяни паस्त шудани нуфузи давлатро дар шуури ҷамъият низ қайд кардан мумкин аст. Дар байни онҳо:

- афзоиши умумии маданияти сиёсии аҳолии мамлакатҳои мутараққӣ, ки дар натиҷаи он як қисми шахрвандон аз мустаҳкам шудани давлат метарсанд, инро хавфи эҳёи шаклҳои нави тоталитаризм мешуморанд;

- номувофик будани ниҳодҳои анъанавии давлатӣ ва усулҳои идоракунии ҷолишҳои ҷаҳони муосир, қобили қабул набудани воқуниши муқаррари сӯсти онҳо ба рӯйдодҳо, инчунин набудани самаранокии қарорҳои дар натиҷа қабулшуда ва паст будани сифати хизматрасонӣ дар муқоиса бо ҷунин ҳолатҳо; дар бахши хусусӣ; бюрократизм хизматрасониҳо бо сифаташ паст ва аз ин ҳам зиёдтар таъмин мекунад;

- идомаи густариши ғаразҳои бюрократӣ, бар хилофи воқеияти муосир, кӯшиши давлатро ҳамчун муҳаррики асосии рушди иҷтимоӣ ва «ҳалқунандаи» мушкилоте, ки дар ин раванд ноғузир ба миён меоянд.⁶⁹

Дар натиҷаи амали якҷояи ин омилҳо дар даҳсолаҳои охир дар кишварҳои бисёр ва ҳеле гуногун эътимод ба ниҳодҳои давлатӣ, бахусус ба дастгоҳи давлатӣ, ба эътибори хизмати давлатӣ коҳиш ёфтааст.

Дар таҳлили масъалаи таълимоти тарзи нави раванди идоракунии давлатӣ зарур аст, ки хосиятҳои асосии онҳоро мавриди муайяннамӣ ва таҳлил қарор диҳем.

«Менеҷменти нави давлатӣ» ё «Идоракунии нави давлатӣ». Дар охири асри XX - ибтидои асри XXI дар ҷустуҷӯи моделҳои оптималии идоракунии давлатӣ роҳи муайяни илмӣ пайдо гардид. Сабаби асосии навсозӣ ва дигаргунсозии дастгоҳи давлатӣ касри буҷет ва фишори афзояндаи хароҷоти давлатӣ аз ҳисоби маҷмуи омилҳои сохти иҷтимоӣ, ки дар натиҷаи афзоиши бекорӣ, афзоиши интизориҳои истеъмолии шаҳрвандон, афзоиши шумораи нафақахӯрон ба якбора кам шудани аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол ба амал омадаанд. Дар мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққикарда намунаи азнавташкिल्диҳои идоракунии давлатӣ дар мувофиқати шиори «менеҷментро ба як намуди тиҷорат табдил диҳед», ки баъдтар дар шакли мафҳуми «Менеҷменти нави давлатӣ» ё «Идоракунии нави давлатӣ» шакл гирифт, ба вуҷуд омад.

⁶⁹ Ниг.: Оболонский А.В. Гражданин и государство: новая парадигма взаимоотношений и шаги по ее институционализации // Вопросы государственного и муниципального управления, 2011, № 1. – С. 8.

Мутобиқи ин концепсия, давлат ҳамчун «агент» амал мекунад, ки ба қонеъ гардонидани дархостҳои фармоишгар, ки шахрвандон мебошанд, равона карда шудааст. Вазифаи асосии чунин ҳолат аз он иборат аст, ки супоришро зудтар бо натиҷаҳои беҳтарин бо хароҷоти доимӣ иҷро кардан зарур аст.

Тадқиқотҳои Д. Осборн, Т. Габлер ва дигар тадқиқотҳо принципҳоеро ошкор мекунанд, ки модели «Менечменти нави давлатӣ» ба он асос ёфтааст⁷⁰. Дар байни онҳо: амал кардан дар асоси принципҳои рақобат байни таъминкунандагони хизматрасонӣ ба аҳоли, ки ба афзоиши самаранокии идоракунӣ нигаронида шудааст, паст кардани шиддати хизматрасониҳои бюрократии канора, аз дасти шахсони мансабдор ба ташкилотҳои ҷамъиятӣ додани як қисми назорат ба фаъолияти органҳои давлатӣ, бештар ба идоракунӣ ҷалб кардани тобеон аз иҷрои вазифаҳояшон; идора ва иҷро кардани ҳадафҳои гузошташуда, на муайян кардани қоидаҳо; афзалтар донишмандони эҷоди барномаҳои зиддибуҳронӣ ва барномаҳои стратегии рушди устувори низоми идоракунии давлатӣ то он замоне, ки буҳрон ба вучуд меояд; ғайримарказии сохториро амалӣ намуда, ҳамкории байни сохторҳои ғайримарказонидашударо ба роҳ мондан; тағйирот тавассути кӯшишҳои ратсионалӣ.

«Идоракунии нави давлатӣ» мафҳуми ягона нест. Баръакс, ин маҷмуи пешниҳодҳо оид ба ислоҳоти идоракунии давлатӣ дар атрофи идеяи наздик кардани менечмент дар бахши давлатӣ ба усулҳои дар муҳити сиёсӣ - давлатӣ қабулшуда мебошад.

Хусусиятҳои асосии таълимоти нави «New Public Management» инҳо метавонанд бошанд:

- таваҷҷуҳ ба назорати давлатӣ, шаффофият ва баланд бардоштани самаранокӣ;

⁷⁰ Ниг.: Осборн Д., Гэблер Т. Переосмысливая управление. Как дух предпринимательства трансформирует публичный сектор. М., 2012. – С. 89.

- ҷорӣ кардани кафолатҳои давлатӣ дар сатҳи сиёсати давлатӣ ва идоракунӣ, истифодаи воситаҳои шаффоф барои баррасии натиҷаҳо, муқаррар кардани нишондиҳандаҳо, истифодаи қарорҳо барои беҳтар кардани рафтори касбӣ;

- танзими бозори меҳнат, иваз кардани созишномаҳои коллективӣ ба бастаҳои мукофотҳои инфиродӣ дар сатҳи болоӣ дар якҷоягӣ бо шартномаҳои кӯтоҳмуддат дар низоми хизмати давлатӣ;

- ҳавасмандгардонии идоракунӣ сиёсӣ – давлатӣ нисбат ба бюрократия бо талаботи баланди ретроспективии ҳисоботдиҳӣ ба боло;

Бо гузашти вақт ҷанбаҳои нав ба модели «New Public Management», инчунин дар боло зикр шуданд ва он чизеро, ки олимон ҳамчун модели нав истилоҳ мекунанд, ворид карда шуданд. Ҷанбаҳои муҳимми ин модели нав инҳо буданд:

- ҷорӣ намудани системаи боз ҳам мукамалтар ва инкишофёфтаи сиёсати давлатӣ ва идоракунӣ;

- таъсиси ташкилотҳои бахши давлатӣ, мобилӣ гардонидани фаъолияти ҳамгироикунандаи давлат ва ҷомеа;

- фарқияти асосии хурди стратегӣ ва периферияи бузурги ташкилӣ, санҷиши хизмати давлатӣ ва бастанӣ вазифаҳои ғайристратегӣ;

Ҳоло, вақте ки корҳо дар соҳаҳои захираҳои инсонӣ ва муносибатҳо ва матнҳои маъмул, ки ба зарурати аъло, аҳамияти фарҳанги ташкилӣ, арзишҳо, биниш ва концепсияи созмони таълимӣ, ки аз ҷониби П. Сенге пешниҳод карда шудаанд, таъкид карда шуданд ба идоракунӣ нави давлатӣ низ таъсир расонидааст ва аз ин рӯ, аз ҷониби олимони дар назария тағйироти мувофиқ низ пешниҳод шудааст.

Дар шакли ташкилӣ аз поён то боло - инкишофи ташкилӣ ва омузиш аҳамияти калон пайдо мекард. Фарҳанги ташкилӣ ҳамчун ҷорабиние дида мешуд, ки ташкилотро муттаҳид мекунад, баҳо додан ба кор аз рӯйи натиҷаҳо ва ғайра нуқтаи назари нав буд.

Дар шакли ташкилӣ аз боло ба поён - таъмини тағйирот дар фарҳанги ташкилӣ муҳим номида шуд, равшансозӣ ва тарҳрезии биниш

ва роҳбарӣ аз боло то поён дархост карда шуд, баҳши хусусӣ ҳамчун намуна барои баҳши давлатӣ дар услуби нав зоҳир шуд. Стратегияҳои коммуникатсионӣ, кадрҳои боэътимод ва тамоми ҷанбаҳои дигаре, ки зарфиятҳои хоси баҳши маъмурӣ мебошанд, ташвиқ карда шуданд. Ҳамин тавр, асосан менеҷменти нави давлатӣ як ҷунбиши ратсионалӣ барои тағйир додани на танҳо тарзи фаъолияти баҳши давлатӣ, балки тамоми идрокунии буд⁷¹.

Дар натиҷаи сиёсӣ шудани хизмати давлатӣ масъулияти бюрократизм ва ифодаи манфиати ҷамъиятро дар фаъолияти он ба миён мегузорад. Бетарафии сиёсии роҳбарияти ба таври бюрократӣ ташкилшуда ин мушкилотро бартараф намекунад. Дар рафти ислохот иштирокчиёни «New Public Management» бояд ба гунае мавқеъҳои сиёсии худро, бахусус вобаста ба хусусияти барномаву стратегияҳои хизбҳои ҳокимиятҳои муайян кунанд. Мафҳумҳо ва амалияи «New Public Management» як қатор камбудӣҳо доранд. Муқобилони ӯ дурӯст қайд мекунанд, ки органҳои давлатӣ бояд на танҳо ба самаранокӣ, балки адолати иҷтимоӣ низ равона карда шаванд.

Яке аз номувофиқоии амалия ҷорӣ намудани «Менеҷменти нави давлатӣ» ва бо ёрии он ба таври муайян вайрон кардани тарҳи анъанавии бюрократӣ ва механизмҳои идоракунии буд. Парадокс дар он аст, ки назарияи нави идоракунии давлатӣ дар асосҳои аслии худ баръакс – ҷорӣ намудани ин механизмҳоро дар идоракунии давлатӣ пешбинӣ кардааст. Таҷрибаи татбиқи моделу равишҳои «Идоракунии нави давлатӣ» нишон дод, ки дар он: бюрократизм мавқеи ҳукмронии худро мустаҳкам мекунад; рушд ба натиҷа нигаронида шуда, танҳо дар асоси меъёрҳои бозор муайян карда мешавад; идоракунии стратегӣ ба муносибати систематикӣ, бо назардошти манфиатҳои аҳоли ва ташилотҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ асос ёфтааст; ғайримарказкунонии оқилона тасдиқ карда мешавад; истифодаи васеи ҳукумати электронӣ ва

⁷¹ Ниг.: Баранов И.Н. Новый государственный менеджмент: эволюция теории и практики применения // Российский журнал менеджмента, 2012, т. 10, - С. 53.

таҷрибаи пешқадами идоракуни ба амал меояд; назорати сиёсӣ ахлоқӣ дар соҳаи идоракунии давлатӣ нақши назаррасро касб мекунад⁷².

Модели «Good Governance» («Идоракунии хуб»). Дар охири солҳои 90-ум - аввали солҳои 2000-ум дар адабиёт оид ба масъалаҳои идоракунии давлатӣ ва сиёсати кишварҳои ғарбӣ, инчунин сохторҳои СММ модели «Good Governance» ё «Идоракунии хуб» таҳия шудааст, ки ба тавсеаи ҳузури давлат, ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ ва баланд бардоштани дараҷаи иштироки ҳомае таъма мекард⁷³. Ин модел то дараҷаи муайян маҳдудиятҳои технократӣ ва бозории идораи давлатиро ба андозае бартараф менамояд. Дар концепсияи «Идоракунии хуб» шиддат ва сифати муносибатҳои давлат ва ҷамъият ҳамчун асоси баланд бардоштани самаранокии идоракунии давлат, аз як тараф, демократӣ будни он, аз тарафи дигар «иштирок, шаффофият, масъулият, самаранокӣ, баробарӣ ва волоияти қонун» барин принципҳои идоракунии қайд карда шудаанд. Илова бар ин, ин модел ба ҳадди аксар расонидани доираи иштироки аҳли ҷамъиятро дар идоракунии васеъ намуда, «пешбинӣ мекунад, ки афзалиятҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ бояд ба ризоияти умумӣ тавре асос ёбанд, ки овози табақаҳои камбизоаттарин ва аз ҷиҳати иҷтимоӣ камбизоаттарини аҳоли дар қабули қарорҳои ҷамъиятӣ шунида шавад. «Ба ин маъно, «Идоракунии хуб» аз доираи идоракунии ғайрисамаранок берун меравад.

Ибораи «from Government to Governance» (аз ҳукуматронӣ ба идоракунии) як шиори ҳосси ин модел гардид. Тибқи ин модел, давлат ва ҳомаи шахрвандӣ бояд дар тақсими қудрат ширкат варзанд. Ва агар «Government» (ҳукумат) ба таври анъанавӣ, аз як тараф, тафриқаи иҷрокунандагон, хизматчиёни давлатӣ ва аз тарафи дигар, роҳбарияти сиёсиро дошта бошад, пас «Идоракунии хуб» гӯё берун аз ин дихотомия аст ва дар назар дорад, ки муколамаи давлат ва ҳомаи шахрвандӣ

⁷² Ниг.: Купряшин Г.Л. Основы государственного и муниципального управления. М., 2015, с. 74.

⁷³ Ниг.: World Bank. Governance and Development. Washington, 1992.

институтсионализатсия шуда, самаранок мегардад. Ин модел ба шарикӣ тамаркуз мекунад, ки дар он сиёсатмадорон ва хизматчиёни давлатӣ якҷоя бо дигар бахшҳои ҷомеа қарор қабул мекунанд. Мафҳуми «роҳбарӣ» (идоракунӣ) истилоҳоте, чун маъмурият (идоракунӣ), идоракунӣ (ҳукумат) пурра ва миёнаравӣ мекунад. Маҳз «роҳбарӣ» ҳамчун равандест, ки мафҳуми он назариячиён кӯшиш мекунанд, ки хусусияти идоракунии муосири давлатиро ифода кунанд.

Равишҳои шабакавӣ ва «идоракунии ягона». Дар шароити муосир моделҳои дар боло зикршудаи идоракунии давлатӣ бо равиши шабакавӣ пурра карда мешаванд. Шабакаи сиёсӣ дар идоракунӣ як системаи сохторҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ дар як минтакаи муайян мебошад, ки бо ҳамдигар дар асоси вобастагии захиравӣ бо мақсади ба даст овардани як тавофуқи умумӣ оид ба масъалаи сиёсии ба ҳама манфиатдор бо истифода аз шаклҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ амал мекунанд⁷⁴.

Мафҳуми «шабакаи сиёсӣ» имкон медиҳад, ки асосҳои шабакавии хусусиятҳои сохторӣ ва функционалии раванди таҳияи сиёсати давлатӣ (ҷамъиятӣ) муайян карда шаванд; идоракунии сиёсиро хуб инъикос ва ифода мекунад. Ҳамчун раванди мураккаб ва ғайрихаттии ҳамкориҳои доимӣ ва ҳамохангсозии манфиатҳо ва мавқеъҳои иштирокчиёни сершумори он дар асоси эътимод, принципҳои бозгашт, муошират ва ошкорбаёнӣ ба кор гирифта мешаванд. Шабакаҳои сиёсӣ як қатор хусусиятҳои доранд, ки онҳоро аз дигар шаклҳои фаъолияти идоракунӣ фарқ мекунанд⁷⁵. Шабакаҳои сиёсӣ сохтори сершумори идоракунии қорҳои ҷамъиятӣ мебошанд, ки давлат ва созмонҳои ҷамъиятиро меپайвандад. Чунин шабака аз доираи васеи созмонҳо ва муассисаҳои давлатӣ, хусусӣ, ҷамъиятӣ иборат аст, ки манфиатҳои муштарак доранд.

⁷⁴ Ниг.: Савин Л.В., Федорченко С.Н., Шварц О.К. Сетецентрические методы в государственном управлении. М., 2015, с. 5-6.

⁷⁵ Ниг.: Сморгунув Л.В., Шерстобитов А.С. Политические сети. Теории и методы анализа. М., 2014, с. 8-9.

Аз сабаби тафовути манфиатҳои сиёсӣ ва таркиб, шабакаҳои гуногун байни худ ва созмонҳои давлатӣ ба таври гуногун ҳамкорӣ мекунанд.

Хусусияти муҳимми шабакаи сиёсӣ ин қонбегардонии манфиати умумӣ мебошад. Бисёр муҳаққиқон ин хусусиятро махсусан таъкид мекунанд, зеро он системаи танзим аз бозор, ки дар он ҳар як иштирокчӣ пеш аз ҳама манфиатҳои худро пайгирӣ мекунад фарқ мекунад. Аз нигоҳи қабули қарорҳои сиёсӣ, аъзои шабака дар як навъ зина, ки ҳар созмон аз лиҳози мавқеи қудратии худ бартарӣ дорад, саф намебаранд, вале муносибатҳои бартарӣ то ин ё он дараҷа истисно нестанд. Ҳамаи аъзоёни шабака аз ҷиҳати имкони қабули қарори муштарак оид ба масъалаи манфиатҳо баробаранд. Одатан муносибатҳои амудӣ не, балки уфуқӣ вучуд доранд.

Дар ҳоле ки идоракунии сиёсии шабака ё ҳамкориҳо аксар вақт бо иртиботи оддии шабакавӣ иваз карда мешавад; Шабакаҳо вучуд доранд, аммо онҳо танҳо барои баррасии мушкилоти умумӣ вучуд доранд, дар ҳоле ки фаъолоне, ки захираҳои кофӣ надоранд, дар таҳияи сиёсат саҳми воқеӣ надоранд.

Солҳои охир омезиши «ҳукумати электронӣ» ва ислоҳоти маъмурӣ (асосан ба танқиди идеология ва амалияи «Менеҷменти нави давлатӣ» асос ёфтааст) боиси воқеии аҳамияти сифати хизматрасониҳои давлатӣ ва иҷтимоии онҳо гардид. Ин мафҳум «идоракунии ягона» номида мешавад. Ҳадафи системаи ҳамгирошудаи идоракунии беҳтар намудани ҳамкориҳои байни мақомоти давлатӣ, инчунин амиқтар кардани машварат бо шаҳрвандон бо мақсади фароҳам овардани имкониятҳои нав барои ҳамкориҳои бештари байни ҷонибҳои манфиатдор дар сатҳи минтақавӣ ва байналмилалӣ аст.

Мафҳуми «идоракунии муштарак» натиҷаи гузариши оқилона аз идоракунии анъанавии давлатӣ ба идоракунии муносибатҳо бо мизочон дар асоси идоракунии арзишҳои ҷамъиятиро ифода мекунад.

Дар зер нақшаи ҷамъбастии равишҳои идеалии назариявӣ ва моделҳои идоракунии давлатӣ оварда шудааст: идоракунии анъанавии

давлатӣ идоракунии иерархӣ; идоракунии нави давлатӣ (назорати қатъӣ ба захираҳо ва хизматҳои давлатӣ дар шароити бозор); идоракунии давлатӣ («идоракунӣ») ҳамчун идоракунии расмиёти ҳамаи иштирокчиёни идоракунӣ, аз ҷумла равишҳои шабакавӣ ва идоракунии арзишҳои ҷамъиятӣ⁷⁶.

Равишҳои дарки идоракунии давлатӣ, ки дар боло баррасӣ шудаанд ба моделҳои мувофиқ дар таҳлили сиёсати давлатӣ муфиданд. Дар баробари ин ба мақсад мувофиқ аст, ки аз дарк ва фаҳми мураккаби онҳо, инчунин таъкиди муносиби равишҳо вобаста ба шароит ва ҳадафҳои мушаххаси таҳқиқот пеш гирифта шавад. Бояд фаҳмид, ки ҳар як равиш ҷиҳатҳои қавӣ ва заъфи худро дорад.

Бояд гуфт, ки решаи бисёр мушкилот дар аксар давлатҳо дар нокифоя будани сифат ё самаранокии идоракунии давлатӣ мебошад. Аз ин рӯ, чунин мушкилоти рушди сиёсӣ, иҷтимоию иқтисодии кишвар, аз қабili самаранок шакл нагирифтани ҳокимияти давлатӣ, ақибмонии технологияи кишвар аз қудратҳои пешрафтаи пасиндустриявӣ, нокифояи ҳосилнокии меҳнат ва суръати рушди иқтисодӣ, воридшавии сусти сармоягузорӣ ва ғайра ба миён меоянд. Барои ҳалли ин мушкилот зарур аст, ки давлат ҳамчун системаи таъсис ва расонидани хизматҳои давлатӣ дар асоси он амал кунад. Технологияҳои иттилоотии муосир ва доимо инкишофёбанда (бо имкони аутсорсинг) бо мақсади рушд ва кушодани неруи инсонӣ, эҷоди «иқтисоди нави оқилона» ва баланд бардоштани рақобатпазирии кишвар, таҳти назорати дахлдори ҷамъиятӣ истифода мегарданд. Раиси правленияи Маркази тадқиқоти стратегӣ А. Л. Кудрин дар анҷумани «Гайдар» дар моҳи январи соли 2017 суханронӣ карда, ҳашт контури зерини модели генезиси эҳтимолиро пешниҳод кард: 1) давлат ҳамчун платформаи технологияҳои иттилоотӣ ва идоракунӣ; 2) рушди технологӣ ҳамчун афзалияти сиёсат; 3) ташаббуси хусусӣ ҳамчун муҳаррики иқтисодиёти нав; 4) баланд бардоштани нақши мақомотҳои

⁷⁶ Ниг.: Rhodes R.A. The Craft of Public Administration // Participation. Canada, 2015, Vol. 38, p. 10.

маҳаллии ҳокимияти давлатӣ масалан, дар вилоятҳо ва шаҳрҳо; 5) ошкорбаёнӣ ва ҳамгироӣ дар сиёсати ҷаҳонӣ; 6) боварӣ ҳамаҷун шартӣ зарурии рушд; 7) афзоиши махсусиятҳои умумии (фактори) ҷамъият; 8) кишвари одамони оқил, солим ва эҷодкор (илм, маориф, тандурустӣ) шакл додани давлат⁷⁷.

Хулоса, бӯҳрони сиёсӣ ва таъсири он ба парадигмаҳои сиёсии муносири идоракунии давлатӣ натиҷаи мушкилоти рӯзафзуни механизмҳо ва умуман таркиботи институтсионалии давлатҳост. Ин бӯҳрон нотаъвоии давлатҳоро дар муқобил бо мушкилоти рӯзафзуни рушди инноватсионӣ, суръат, тағйироти бисёрсоҳавӣ ва пешгӯинашавандаро дар сатҳи маъмурӣ нишон медиҳад. Новобаста ба он, ки дар сатҳҳои дигар давлатҳои сиёсӣ ва иттилоотӣ дар муайян кардани моҳияти мушкилот, муайян кардани ҳадафҳо, муайян кардани вазифаҳо ва маҳдудиятҳои ҳалли онҳо, дар рақобатпазирӣ ташаккул ва паҳн кардани иттилоот ба мушкилоти ҷиддӣ дучор мешаванд)⁷⁸.

Механизмҳои идоракунии маъмурӣ, ки ҳамаҷун принципҳо ва технологияҳои таҳия ва қабули қарорҳои идоракунӣ фаҳмида мешаванд, ба миқёс ва амиқии мушкилот номувофиқанд: қарорҳои идоракунӣ аксар вақт ғайриинсонӣ ба назар мерасанд, мураккабӣ ва навоариҳои ҳаёти ҷамъиятиро ба назар намегиранд. Бояд таъкид дод, ки ҳар як равиши дарки идоракунии давлатӣ дар таҳлилу таҳқиқи сиёсати давлатӣ мақоми ҳудро доранд. Ҳамин тариқ, парадигмаи паҳншудаи таълимоти тарзи нави идоракунӣ таҳқиқи муайяни сиёсиро талаб мекунад. Аз ин рӯ, дар зербоби сеюми боби якум шаклҳои мухталифи бӯҳрони сиёсӣ ва

⁷⁷ Ниг.: Кудрин А.Л. Устойчивый экономический рост: модель для России // Гайдаровский форум – 2017. Россия и мир: выбор приоритетов. 12-14 января 2017 г. М., 2017, с. 15.

⁷⁸ Ниг.: Оболонский А.В. Кризис эффективности административно-бюрократического государства и поиски выхода: опыт США (эволюция теории и практики государственного управления в последние десятилетия) // Вопросы государственного и муниципального управления. – 2014. – № 2. – С. 145– 146. (- 145-170 с.)

масъалаҳои рушди давлатдории миллӣ мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор дода мешавад.

1.3. Шаклҳои гуногуни бухрони сиёсӣ ва масъалаи рушди давлатдории миллӣ

Масъалаи тулонӣ будани умри давлати миллӣ дер боз диққати муҳаққиқонро ба худ ҷалб намудааст. Доираҳои илмӣ ва академӣ ба он талош доранд, ки асосҳои сиёсӣ, институтсионалӣ, ҳуқуқӣ ва ҳосияти функционаливу динамикии давлати миллиро мувофиқ бо таҳдид, ҳолатҳои номутаносиби инкишофи сиёсӣ-идоракунии ҳам аз диди назариявӣ концептуалӣ ва ҳам аз диди амаливу стратегӣ, ташаккул ва мустаҳкам гардонанд. Давлати миллӣ бо ба ҳисоб гирифтани тарҳи беҳтарини низоми давлатдории муосир, раванди мураккаби инкишофиро аз сар мегузаронад.

Муайянкунии ба миён омадани шаклҳои гуногуни бухронҳои сиёсӣ масъалаи хеле ҷиддӣ ба шумор меравад. Бухрони сиёсӣ як шакли махсуси номутаносибии фаъолияти системаи сиёсии ҷомеа, мақомоти ҳокимияти давлатӣ буда, бо ноустуворӣ, паст шудани сатҳи назорати равандҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, номутавозунии институтҳои сиёсӣ, тезу тундшавии низоъҳои сиёсӣ ва афзудани зиддиятҳо мебошад. Хусусиятҳои асосии бухрони идоракунии давлатӣ чунинанд: тезу тунд шудани ихтилофҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ; нотаवонии ҳокимияти давлатӣ дар идора кардани ихтилофҳои рузафзун, танзими протсесҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва муносибатҳо бо усулҳои қуҳнаи анъанавӣ. Бухрони идораи давлатӣ давра ба давра инкишоф меёбад. Он метавонад дар ҳолати идоранашавандагӣ ба раванди инкишофи давлати миллӣ таъсир расонад. Муносибатҳои системавии шаклгирифтаи рушди давлатро ҳалалдор намояд.

Бухрон як тағйироти шадид, ногаҳонӣ, ҳолати номутаносиби гузариши давлат ва системаи сиёсӣ аст. Дар сиёсат бухрони сиёсӣ маънои гардиши сифатии инкишофи раванди сиёсӣ, аз як ҳолати сифатӣ ба

ҳолати дигар гузаштани вазъияти сиёсиро ифода мекунад. Аксаран бухрони сиёсиро нокомии фаъолияти системаи сиёсӣ ва механизми идоракунии давлатӣ эътироф мекунанд, ки дар амиқ шудан ва тезу тунд шудани ихтилофҳои мавҷуда, дар норозигӣ ва хашму ғазаби умумии халқ аз фаъолияти доираҳои ҳукмрон, дар ҳалли муҳимтарин проблемаҳои дар назди мамлакат истода натавонистани онҳо ифода меёбад. Зухуроти бухрони сиёсӣ гум кардани қобилияти иҷрои вазифаҳои зарурии давлат ва мақомоти он, дар ҳоле ки ҳатто қонунҳо ва санадҳои меъёрии қабулшуда иҷро намешаванд. Ё паҳн намудани ақидаҳои сиёсӣ, ки арзиши низоми сиёсии дар бухрон қарордоштаро инкор мекунанд. Инчунин, фаъолияти қувваҳои мустақил, ки ба барҳам додани сохти мавҷудай сиёсӣ, мақомотҳои давлатӣ нигаронида шудааст.

Бухрони ҳокимияти сиёсӣ пастшавии шадид, номуташаккилона шакл гирифтани фаъолияти ҳокимият ё нокомӣ, номуваффақӣ дар фаъолияти сохторҳои ҳокимиятӣ - маъмурӣ, ҳолати шадиди давраи гузариш, заиф шудан, аз даст додани таъсиррасонӣ ва механизми бор кардани идроаи сиёсӣ мебошад⁷⁹. Бухрони ҳокимият таҳлили дақиқ, омӯзиши сабабҳои он, рафти он, пешгӯии оқибатҳо, андешидани чораҳои қатъӣ ва ё тоқатфарсо гузоштани соҳаи қудратро барои ин афрод ва ҳизбҳо тақозо мекунад.

Низоъҳои сиёсӣ, инқилоб, табадулотҳои сиёсӣ, шадидии муносибатҳои байнидавлатӣ метавонанд ба сифати бухрони сиёсӣ баромад кунанд, аммо бухроне, ки бештар хосияти институтсионалӣ ва функционалии низоми идоракунии давлатиро ифода мекунад, бухрони ҳокимияти давлатӣ мебошад.

Бухрони ҳокимияти давлатӣ метавонад дар чанд зина ба амал ояд:

- бухронӣ мақомоти намоёндагӣ ва қонунгузории ҳокимияти давлатӣ;

⁷⁹ Ниг.: *Власть. Политика. Государственная служба. Словарь.* — М.: Луч. В. Ф. Халипов, Е. В. Халипова. 1996. [Электронные ресурсы] URL: <https://power-politics.academic.ru/492/%D0%9A%D0%A0%D0%98%D0%97%D0%98%D0%A1%D0%92%D0%9B%D0%90%D0%A1%D0%A2%D0%98> (дата обращения: 20.04.22 г.)

- бухрони мақомоти иҷроияти ҳокимияти давлатӣ;
- бухрони мақомоти судии ҳокимияти давлатӣ;
- бухрони бюрократия ва маъмурияти давлатӣ ва ғ.

Зинаи якуми бухрони ҳокимияти давлатӣ дар номуташаккилона шакл гирифтагии фаъолияти мақомоти қонунбарори ҳокимияти давлатӣ мебошад. Он ифодаи ҳолатҳои зерини фаъолияти номуташаккилонаи ҳокимияти қонунбарор мебошад:

- ҳалалдор гаштани хосияти функционалии мақомоти қонунбарор;
- яктарафа ва ғайриоммавӣ будани натиҷаи фаъолияти мақомоти қонунбарор, ки аз мазмуни қонунҳои қабулгардида бармеояд;
- зиддиятҳои оштинопазири нерӯҳо ва ҳизбҳои сиёсӣ, ки раванди қабули қарори сиёсӣ ва қонунҳоро ба роҳи сарбаста бурда мерасонанд;
- ғайришаффоф ва ғайриодилона ба амал омадани интиҳоботи мақомоти қонунбарори ҳокимияти давлатӣ;
- монополӣ гардидани қабули қонунҳо ва ғ.

Зинаи дуюми бухрони ҳокимияти давлатӣ бухрони мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ба ҳисоб меравад. Он дар фаъолияти ғайрисистеманок ва номуташаккилонаи ҳокимияти иҷроия ифода меёбад. Ҳолатҳои зерини бухрони мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатиро ишора метавон кард:

- надоштани қобилияти қабули барномаҳои зиддибуҳрон;
- мушаххас карда натавонистани стратегияи рушди устувори соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ;
- таъмини нотаҷриба ва ё нокифояи иҷрои сартосарии қонунҳо ва барномаҳои инкишоф;
- риоя нагардидани мувозинати вазифавӣ ва масъулиятҳо;
- набудани таҳаввулот дар фаъолияти таркиботи институтсионалии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ва ғ.

Зинаи сеюм дар фаъолияти ғайридемократӣ ва ғайриинсонгароёнаи мақомоти ҳокимияти судӣ ифода меёбад ва ҳолатҳои зерини бухрони сиёсӣ ва ё номуташаққилии амали онро муайян намудан мумкин аст:

- риоя нагардидани адолати судӣ;
- ба эътибор нагирифтани волеияти қонун ва ҷойи онро ишғол намудани амалҳои коррупсионӣ дар ба амал баровардани ҳукми айбдоркунӣ;
- муайян карда натавонистани андозаи ҷиноят бо ҷазо ва ғ.

Зинаи дигари бухрони ҳокимият бухрон дар таркиби низоми маъмурияти давлатӣ ва бюрократия мебошад. Дар шароити муосир маъмурияти давлатӣ ва низоми бюрократияи солим омили баланд бардоштани имиджи давлат дар назди шаҳрвандон ва ҷомеа мебошад. Номуташаққилона шакл гирифтани фаъолияти маъмурияти давлатӣ боиси ҳалалдор гардидани ризоияти оммавӣ ва ҳамбастагии давлат бо шаҳрвандон мешавад, ки чуни ҳолатро метавонем бухрони низоми маъмурӣ ва сохтори бюрократия номем. Дар баробари ин шаклгирии бюрократияи канора, ки бо амалҳои коррупсионӣ, протексионизми мансабӣ, сиёсати ноудурусти кадрӣ пайваст аст, бухрони асосии низоми маъмурияти давлатӣ ва сохтори бюрократии ҳокимияти давлатӣ мебошад.

Барои давлатҳои миллӣ ва раванди давлатдорӣ миллӣ мустаҳкам намудани асосҳо ва захираҳои ҳокимияти давлатӣ муҳим аст ва аз ин сабаб, кӯтоҳтарин иштибоҳи амали ҳокимияти давлатӣ метавонад бухрони сиёсиро, ки асосҳо ва пояҳои давлатдорӣ миллиро сушт гардонад, ба вучуд орад.

Ба бухрони системаи идоракунии давлатӣ ин аломатҳо хос аст. Он ҳамчун «бемории сиёсӣ» эътироф мегардад. Асосан он ба моҳияти амалӣ горизонталӣ ва вертикалии системаи идоракунии давлатӣ пайваст аст. Ҳалалдор гардидани ин механизм, метавонад мушкилоти системаи идоракунии давлатиро, ки номи он бухрони идоракунии давлатӣ

мебошад, ба вучуд орад. Он асосан ба фаъолияти механизмҳое, ки қаблан барои таҳияи татбиқи сиёсати давлатӣ бенуқсон кор мекарданд ва алъон самараи дилхоҳ намедиҳанд нигаронида шудаанд. Агар дар баробари ин, дар ҳуди синфи ҳукмрон тезу тунд шудани муборизаи дохилии сиёсӣ ба амал ояд, он гоҳ номутаносибии системаи идораи давлатӣ ногузир мегардад⁸⁰.

Рушди муосири давлатҳои миллий муносибатҳои иҷтимоӣ, равандҳои ҷаҳонишавӣ, пайдоиши технологияҳои инноватсионӣ истифодаи навҳои нави таъсири идоракунии самаранокро тақозо менамояд, ки системаи сиёсӣ ва низоми идоракунии давлатиро аз таъсири омилҳои манфии берунӣ ва дохилӣ ҳифз намояд. Вале ба ҳар як система ба ин ё он тарз таъсирҳои манфӣ мерасанд, ки боиси бухронҳои сиёсӣ мегардад ва дар инкишофи низоми давлатдорӣ миллий ҳалал ворид месозанд.

Таҷрибаи амалӣ нишон додааст, ки на ҳамеша бухронҳои низоми идоракунӣ ва сиёсӣ таъсири манфӣ доранд. Аксаран, инкишофи мутаносибӣ муносибатҳо мустаҳкам намудани заминаҳои институционалӣ ва функционалии ҳокимияти давлатӣ натиҷаи бухронҳо ва мушкилоти сиёсӣ аст. Бухронҳои сиёсӣ ва идоракунии он барои давлати миллий дар шароити муосир зарурати ислоҳот ва мустаҳкамкунии асосҳои давлати миллиро ба вучуд меоварад. Тавре маълум аст, ислоҳот ин беҳбудии ҳамаи соҳаҳои ҳаёт буда, ба принципҳои функционалӣ дахл дорад, ё дигаргунӣ мебошад, ки ба воситаҳои қонунгузорӣ ҷорӣ карда мешавад. Дар мавриди зарурат раванди дигаргунсозии давлати миллиро мақомоти давлатӣ оғоз мекунанд. Аз ин рӯ, чунин заруратро нотавонӣ бо захираву воситаҳои мавҷудаи мақомоти давлати миллий дар бартараф кардани бухрон мешуморем, ки бешубҳа раванди ислоҳот дар ҳама гуна соҳаҳо таҳрик медиҳад.

⁸⁰ Ниг.: Пушкарёва, Г.В. Политические кризисы: содержание, виды и факторы эскалации / Г.В. Пушкарёва // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 21. Управление (государство и общество). 2016. № 1. – С. 147. (- 140 – 164 с.)

Мафхуми «бухрон» бо мафхуми «хавф» низ зич алоқаманд аст, ки ба ин ё он дараҷа ба методологияи таҳияи ҳама гуна қарори идоракунии таъсир мерасонад. Агар интизории бухрон аз он хориҷ карда шавад, он гоҳ шиддатнокии дарки таваккал низ аз байн меравад ва на танҳо ҳолатҳои бухронӣ, балки ҳамаи маъмул низ ғайриҷашмдошт мешаванд ва аз ин боз ҳам мушкилтар мешаванд. Проблемаи бухронро аз нуқтаи назари дигар дида баромадан мумкин аст. Системам муайян дар ҳар шакл ва дар ҳар ҷиҳат, хоҳ форматсияи ҷамъиятӣ, хоҳ мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ду тамоюли мавҷудият дорад: амал ва инкишоф. Фаъолият ва тараққиёт бо ҳам зич алоқаманд буда, ягонагии диалектигии тамоюлҳои асосии системаро инъикос мекунанд.

Тамоюли тағйироти сифатие, ки системаи сиёсӣ ва идоракунии давлатиро фаро мегирад, бухрон муаррифӣ мешавад ва онро даври бухрон меноманд. Бухронҳо ҳатман харобиовар нестанд, онҳо метавонанд бо дараҷаи муайяни шиддат ба амал оянд, аммо пайдоиши онҳо на танҳо бо сабабҳои субъективӣ, балки бо сабабҳои объективӣ, ҳуди табиати системаи иҷтимоию иқтисодӣ низ пешакӣ муайян карда мешавад.

Бухронҳо на танҳо ихтилофи байни фаъолият ва рушдро инъикос мекунанд, балки дар ҷараёни ҳуди фаъолият низ ба вучуд омада метавонанд. Бухрон ин як ҳолати ғавқурода, шадидтарин ихтилофот дар системаи иҷтимоӣ - иқтисодӣ мебошад, ки ба мавҷудияти он дар муҳити сиёсӣ таҳдид мекунад⁸¹.

Бухрони раванди идоракунии давлатиро дар давлатҳои милли ҳолати махсуси рушд ва фаъолияти низоми сиёсии ҷомеаҳои милли, сохторҳои давлатӣ - қудратӣ мебошад, ки бо чунин аломатҳо хос аст: ноустуворӣ, номутавозунии фаъолияти институтҳои сиёсӣ, паст шудани сатҳи идорашавандагии равандҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ; тезу тунд шудани ихтилофҳои сиёсӣ; баланд шудани фаъолияти танқидии

⁸¹ Ниг.: Карпенко, О.А. Основы антикризисного управления : учеб.-метод. Пособие / О. А. Карпенко - Киев, 2006. – С. 7.

омма⁸². Бояд қайд кард, ки бухрон ба ислоҳот дар системаи идоракунии давлатӣ ангеza мебахшад, дигаргунсозиҳо аслан ҷавоб ба талаботи рушди дохилии давлат ва мутобиқшавӣ ба омилҳои муҳити беруна мебошад, ки бо тағйирот хос аст. Хусусияти асосии бухрон таҳдиди вайрон шудани системаи идораи давлатӣ мебошад. Аз ин рӯ, раванди идоракунии муассир тавачҷуҳи бештарро ба ислоҳот ҳамчун воситаи идоракунии зиддибухронӣ тақозо мекунад.

Аз ин рӯ, мавҷудияти бухрон дар низоми давлатдорӣ давлати миллий ислоҳотро тақозо мекунад. Ислоҳоти системаи идоракунии давлати миллий қисми ҷудонашавандаи дигаргуниҳои иҷтимоӣ дар давлатҳои миллий мебошад, ки он қариб дар тамоми кишварҳои ҷаҳон ба амал омада идома дорад. Дар айни замон, системаи идоракунии давлатӣ ба равишҳои нави далелҳо ниёз дорад, ки барои рафъи оқибатҳои бухронҳои муосири сиёсӣ, қонун гардонидани талаботи рӯзафзуни шаҳрвандон ба гирифтани хизматрасониҳои идоракунии босифат, мубориза бо зухуроти коррупсия дар сохторҳои давлатӣ ва ғайра мусоидат мекунад.

Воқеаҳои иҷтимоӣ - таърихӣ се даҳсолаи охир ба таври боварибахш шаҳодат медиҳанд, ки шумораи рӯзафзуни мамлакатҳо ба роҳи тараққиёти постиндустриалӣ, иттилоотӣ, маъмуриву бюрократӣ дохил мешаванд. Ин гузариш бо бухрони умумисистемавӣ, ки аз омилҳои инсонӣ - омода набудани ҳолати равонӣ ва бесалоҳиятии касбии сиёсатмадорон ва менечерҳое, ки ба сифати пешвоёни ислоҳоти навсозӣ, ки тамоми соҳаҳои ҷомеаро фаро мегиранд, ҳамроҳ мешавад.

Дигаргуниҳои сифатӣ дар соҳаҳои сиёсат, системаи идоракунии давлатӣ, азхудкуниҳои сиёсӣ ва маъмурӣ, мазмун, шакл усулҳои фаъолияти идоракунӣ, татбиқи ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии

⁸² Ниг.: Якубовский, О.П. Управление рисками и кризисами: учеб. Пособие / О.П. Якубовский, Т.И. Пахомова, Н.М. Драгомирецкая. - Киев, 2005. – С. 37. (-68 с.)

маҳаллиро тақозо мекунад⁸³. Албатта, муайян кардани робитаи байни бухрони сиёсӣ ва оғози ислоҳоти сиёсӣ - идоракунии дар системаи идоракунии давлатӣ душвор аст, зеро татбиқи дигаргуниҳо дар сатҳҳои гуногун ва дар сохторҳои гуногуни ташкилӣ коэволюсионӣ сурат намегирад. В. Светков дуруст кайд мекунад, ба дигаргунсозӣҳо асолати сифатӣ хос аст, зеро моҳияти ҳар як давраи таърихӣ гузариш аз он иборат аст, ки маҳз дар ҳамин давра шароити моддию маънавии оянда ва маҳдудиятҳои эҳтимолии он ба он гузошта мешавад⁸⁴. Дар рафти татбиқи амалии ислоҳот дар системаи идораи давлатӣ ин соҳа бояд ба назар гирифта шавад.

Мутафаккирони хориҷӣ аксар вақт далел меоранд, ки ҳокимияти давлатии давлатҳои миллӣ метавонад бо таъсиррасонии харобиовари бухронҳои сиёсӣ таназзул ёбанд. Ин маънои онро дорад, ки кишварҳо наметавонанд мақоми назорати сиёсӣ ва ҷамъиятии худро ба амал бароваранд. Маълум аст, ки мушкилоти сиёсӣ дар ҳоле давлати миллиро фаро мегирад, ки танзимнамоии ҳаёти сиёсӣ, ҷамъиятии худро ба амал бароварда наметавонад. Ин, дар навбати худ, пайдоиши бухронҳои конуниятро, ки дар натиҷаи равандҳои ҷаҳонишавӣ ё тағйироти васеи фарҳангӣ ба вучуд омадаанд, пешакӣ муайян мекунад, ки пояҳои муносибатҳои зинанизмии кудратро вайрон мекунад. Давлатҳои миллӣ шаклҳои нави идоракуниро ҷустуҷӯ мекунад, ки онҳо баробари интиқоли ҳокимияти давлатӣ ба дараҷаи олӣ ба сатҳи боломиллӣ, поин ба сатҳи субмиллӣ ё берун, ба соҳаи хусусӣ ба вучуд омада метавонанд⁸⁵. Бинобар ин, ислоҳоти идораи давлатӣ дар давлатҳои миллӣ бояд ба барқарор кардани мақоми баланди ҳокимияти давлатӣ дар сатҳи миллӣ

⁸³ Ниг.: Клименко, И. Инновации государственного управления как стратегические направления преодоления системного кризиса / И. Клименко // Публичное управление: теория и практика. 2010. № 3–4. - С. 44. (- 44–51 с.)

⁸⁴ Ниг.: Реформирование государственного управления в Украине: проблемы и перспективы / [рук. авт. кол. В.В. Цветков]. - Киев, 1998. – С. 73. (-364 с.)

⁸⁵ Ниг.: Bevir M. Encyclopedia of governance . In 2 vols. Vol. 1. - London, 2007. – P. 41-42. (-506 p.)

ва байналмилалӣ равона карда шавад. Ҳолати мазкур метавонад барои кишвари мо низ ишора гардад.

Илова бар ин, Ч. Райнер ва дигар пажӯҳишгарон ба намунаи зерин ишора мекунанд: татбиқи ислоҳот аз рӯйи анъана ба дӯши ҳукумат вогузор карда мешавад, аз ин рӯ, мансабдорон ба ҳадаф ва чӣ гуна расидан ба он одат мекунанд ва табдилдиҳӣ ба раванди тағйироти институтсионалӣ табдил намеёбад, балки тадриҷан мутобиқ шудан ба бухронҳои пайдарпайи сиёсӣ ба вучуд меояд. Аз ҳамин хотир, ин аввалин омилест, ки ислоҳоти мураккаби системавиро имконнопазир месозад. Олимон сохтори нокифояи ташкилии ҳуди ҳукумат, тартиби номувофиқи қабули қарорҳоро на танҳо ба ислоҳот муҳолиф медонанд, балки монеаҳои рушди концепсияи дигаргунсозиро ба вучуд меоранд⁸⁶.

Ч. Е. Линдблом нуқтаи назари дигарро пешниҳод мекунад. Вай ба хулосае омад, ки афзоиши мушкилот ва шиддати бухронҳои сиёсӣ дар системаи идоракунии давлатӣ ва мутобиқшавӣ ба онҳо дар ниҳояти кор боиси ислоҳоти ғайринақшагии рушди давлати миллий мегардад⁸⁷.

Ба ғайр аз ин, ҳангоми таҳияи роҳҳо ва воситаҳои ислоҳоти сохтори идоракунии давлати миллий, тағйироти сохтори ташкилотро ба назар гирифтани бамаврид аст, зеро дар давраи бухрон сохтори институтҳо, таъсири онҳо ҳам кам мешавад. Аз ин рӯ, давлати миллий дар ҳолатҳои бухронӣ метавонад ба тағйироти сатҳӣ афзалият дода, майл ба маҳкум кардани барномаҳои институтсионалии мақомоти олий дошта бошад. Аммо ислоҳот барои шаҳрвандон асосан бо номуайянии алоқаманд аст ва ҳуди созмондиҳандагон намедонанд, ки барои татбиқи ислоҳот то кадом марҳила мубориза бурда метавонанд. Ҳамин тавр, П. Пирсон қайд мекунад, ки ҳукуматҳои давлатҳои миллии Аврупо бинобар хатарҳои интиҳоботӣ ва набудани захираҳои зарурӣ намехоҳанд

⁸⁶ Ниг.: Reform in Europe. Breaking the Barriers in Government / ed. by L. Heyse, S. Resodihardjo, T. Lantink, B. Lettinga. - Hampshire, 2006. – P.13. (- 205 p.)

⁸⁷ Ниг.: Transcending New Public Management. The Transformation of Public Sector Reforms / ed. by T. Christensen, P.L. Eggeid. - Cornwall, 2007. – P. 22. (-288 p.)

ислоҳоти густарда гузаронанд новобаста аз оне, ки даъвои «озодӣ» ва демократия мекунанд⁸⁸.

Бо таҳлили ташаккул ва рушди системаи идоракунии давлатӣ дар шароити муосири давлатдории миллӣ ҳолатҳоро муайян кардан мумкин аст, ки вазъиятҳои бухронӣ ба чараёни ислоҳот таъсири назаррас расонидаанд. Масалан, дар оғози ба таври давлати миллии мустақил ташаккул ва инкишоф ёфтани Тоҷикистон як қатор ислоҳоти маъмурӣ гузаронида шуданд, ки ин як қадами ҳимоявие аз шиддат гирифтани бухрони ҷаҳонӣ буд. Дар соли 2010 бо мақсади беҳтар намудани вазъии иқтисодии давлат ислоҳот ҷорӣ карда мешавад, ки ислоҳоти ҳокимияти судӣ, тадбирҳои муқобили коррупсия, тақмили системаи идоракунии давлатӣ ва ғ.

Ворид намудани тағйироти системавӣ ва навсозии модели миллии ҳукумат асоси бунёд ва мустаҳкамии низоми давлатдории миллӣ дар замони бухронии инкишофи системаи идоракунии давлатӣ мебошад. Барои давлати миллӣ дар замони шаклгирии бухрони сиёсӣ парадигмаи ислоҳот бояд бо идеяҳо, тақлифҳо, меъёрҳои нави миллӣ доимо мустаҳкам карда шавад. Арзишҳо ва меъёрҳои таърихан бартаридошта дар давраҳои бухрон мавқеи пешсафи худро аз даст медиҳанд ва метавонанд онҳоро бо арзишҳо ва меъёрҳои иваз кунанд, ки ба парадигмаи қаблӣ муҳолифанд. Бинобар ин, барои ба амал омадани ивазкунии ислоҳот бояд натиҷаи қабули қарорҳои бошуурона дар раванди банақшагирии бошад, тақлифҳо равшан баён ва муҳокима карда шаванд.

Принсипҳои асосии назариявии ислоҳот дар давлатҳои миллӣ бояд дар ягонагии низом бо вазифаҳои амалӣ бо назардошти талаботи амалии зиёд кардани самарани фаъолияти дастгоҳи давлатӣ ва системаи сиёсӣ,

⁸⁸ Ниг.: Алексеевна, К. И. Кризис в системе государственного управления как стимул общественных реформ / К. И. Алексеевна // Общество: политика, экономика, право 2014, № 2. – С. 16.

такмил додани механизмҳои идоракунии, ки онро истифода мебаранд, ба амал бароварда шаванд.

Натиҷаҳои бартарафкунии бухрон дар системаи идоракунии давлатӣ бояд инҳо бошанд: характери системавии ташаккул, фаъолият ва инкишофи мақомоти давлатӣ; табиати органикии сохторҳои идоракунии; инкишофи алоқаҳои уфуқӣ ва таъсири мутақобила; ошкорбаёнӣ дар муносибат бо муҳити беруна; хусусияти барномавӣ мақсадноки идоракунии; навоарӣ ҳамчун принсипи фаъолият ва рушд; талабу ухдадорихи сотсиалиро ба назар гирифта. Ислоҳот набояд танҳо бо эълomia маҳдуд шавад. Стандартҳои давлатҳои миллий бояд таҷдид ва ба таҷрибаи мусбати ислоҳоти идораи давлатӣ мутабиқ карда шаванд.

Ислоҳоти системаи идоракунии давлатӣ такмили уствориҳои режими сиёсӣ, пайвастиҳои фаъолияти идоракунии, пайгириҳои ва мақсаднок аз худ намудани равишҳои навро дар амалияи рушди идоракунии давлатӣ давлатҳои миллий тақозо менамояд. Ислоҳот дар алоҳидагӣ аз воқеияти сиёсӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ гузаронида намешавад. Ин раванд бояд дар асоси ҳамкории низоми ҳокимияти иҷроия ва аҳоли, мақомоти қонунгузор ва судӣ бо таваҷҷуҳ ба муқаррароти низоми қонунии давлатҳои миллий, падидаҳои бухронӣ, ки дар инкишофи давлатдории миллий ба вуҷуд омадаанд ва метавонанд ба миён оянд, сурат гирад.

Инчунин равшан аст, ки ислоҳот як раванди бисёрҷанба аст, аз ин рӯ, бояд барои ҳалли мушкилоти таҷбиқи он дар шароити бухрон муносибати мутаваззинтарин ва равшанро пеш гирифт, то аз қадамҳои беасос ва оқибатҳои манфӣ дар қаламрави давлатҳои миллий пешгирӣ карда шавад. Ин масъаларо шарҳ дода Муҳаммад А. Н, қайд мекунанд, ки: «Давлати миллий ҷамъияти ҳудудие мебошад, ки қулли аъзоёни он новобаста аз мансубияти этникӣ умумияти худро эътироф намуда, дар руҳияи ҳамфикрӣ бо ҳам фаъолият намуда, тобеи меъёрҳои институтсионалии ҷомеаи худ мебошад. Зеро сиёсати миллий самти рушду инкишофи ҷомеа, ташаккул додани идеяи миллий, муттаҳид намудани

аҳолии мамлакат ва ғайраро дар бар гирифта, сиёсати этникӣ барои ҳимояи манфиатҳои гурӯҳи этникӣ ва танзими муносибати байни онҳо равона карда мешавад»⁸⁹.

Ҳамин тавр, давлати миллӣ дар ростои тамоюлҳо ва ҷараёнҳои гуногуни замони муосир қарор дорад. Аз як тараф демократикунӣ ва ғайримилликунонии сиёсат ва нимзими идоракунии давлатӣ барои он мушкилоти релятивизми сиёсӣ ва фарҳангиро пеш овардааст. Дигар ин, ки буҳронҳои инкишофи сиёсӣ ва низоми давлатдорӣ муосир ба монанди буҳрони институтсионалӣ, буҳрони иштироки сиёсии одамон, буҳрони ҳосияти функционалии фаъолияти таркиботи институтсионалии ҳокимияти давлатӣ ва системаи сиёсӣ, буҳрони ҳосияти динамикии системаи сиёсӣ ва ҳокимияти давлатӣ ва ғайраҳо барои инкишофи давлати миллӣ дар шароити муосир монеа эҷод мекунанд.

Қолабҳои глобалии рушди сиёсӣ ва давлатдорӣ, умумикунони концепсияҳои идоракунии давлатӣ ва татбиқи сиёсат хоҳ ноҳаҳо ба инкишофи давлатдорӣ миллӣ таъсир мерасонад ва шояд буҳронҳои сатҳи мураккабтареро ба миён оварад. Инкишофи давлатҳоро аз ҳар ҷиҳат мураккаб мегардонад. Бархурдҳои сиёсӣ ва маданияти сиёсиро ба вуҷуд меоварад. Барои як давлати миллӣ наметавон, ки тарҳи қолабии инкишофи сиёсӣ ва системаи идоракунии давлати дигарро нусхабардорӣ намуда, бе тағйиротҳои сифатӣ ва сатҳӣ амалӣ намуд. Чунин тарзи муносибат метавонад ба инкишофи мутаносиби низоми сиёсӣ ва сохтори идоракунии давлатии давлатҳои миллӣ зарбаи сахтро ворид гардонад.

Дар тағйир ва модернизатсия кардани низоми идоракунии давлатӣ шитобкорӣ нашоуд. Ҳар гуна саросемагӣ ва махсус нагардонидани тарҳи инкишофи сиёсӣ-идоракунӣ метавонад буҳрони шадиди сиёсиро ба вуҷуд оварад. Зеро набудани заминаҳои зарурӣ маънои ба кӯчаи сарбаста ворид гаштани модернизатсияи сиёсӣ-идоракуниро дорад. Ҳолати мазкурро ҳанӯз олими машҳури асри XIX франсуз Алексис де Токвил

⁸⁹ Мухаммад А. Н., Донишномаи мухтасари сиёсӣ. Душанбе 2016,-с. 71 (378с).

хамчун «қонуни тиллоӣ» маънидод намуда буд, ки маънии «роҳи аз ҳама осон ба озодӣ ба шакли бадтарини ғуломӣ мебарад»⁹⁰-ро дорад. Ба системаи сиёсӣ ва таркиботи гуногуни он имконият ва вақти аз худ намудани тағйирот пайдо намешавад ва онҳо ба низоми нави чизҳо ва ходисаҳо одат карда наметавонанд. Тағйиротҳо мустаҳкам гашта наметавонанд. Дар чунин айём иштироки сиёсии одамон фаъол мегардад. Фаъолияти сиёсии демократӣ ва арзишҳои сиёсии демократиро, ки асосӣ чома аз чунин фаъолгардии одамон ақиб мемонад ва имконияти ба таври мавзун нигоҳ доштани одамон ва гурӯҳҳоро аз даст медиҳанд, наметавонанд, ки неруи пурқудрати одамонро барои пешрафт истифода намоянд. Фаъолияти пурчӯшу хурӯши одамон, ки барои аз байн бурдани низоми кӯҳна истифода гардидаанд, акнун дар бунёди муносибатҳо ва низоми навин истифода намешаванд. Тадриҷан системаи сиёсӣ ва ҳокимияти давлат ба қисмҳо ва гурӯҳҳои гуногун тақсим мешавад. Марказҳои пурқудрати қабули қарорҳо пайдо намегарданд, ки иштирок ва фаъолияти сиёсии одамонро роҳбарӣ намоянд.

Ҳамин тавр, қолабҳои сунъие, ки метавонанд низоми бухронии системаи сиёсӣ ва идоракунии давлатиро ба вучуд оваранд, шакл мегиранд. Назоратнашавандагии фаъолияти таркиботи институтсионалии идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ метавонад низоми охлоқии идоракуниро ба вучуд оварад, ки марги давлатҳои миллӣ аст. Демократикунонии сунъии сиёсат ва идоракунии давлатӣ ва ташаккули озодиҳо бар зарари пешрафти системаи сиёсӣ сураат мегиранд ва оқибат онҳо сабаби пайдоиш ва инкишофи бухронҳои сиёсӣ дар бадтарин ҳолат шикастӣ низоми давлатдорӣ миллӣ мегарданд.

Дар раванди идоракунии давлатӣ барои давлатӣ миллӣ зарур аст, ки аз арзишҳои миллӣ ва тамаддунии худ истифода барад ва онҳоро андозанамоии сиёсӣ ва ҳуқуқӣ намояд. Чунин ҳолатро релятивизми сиёсӣ - фарҳангӣ ном мебаранд. Аксаран дар раванди модернизатсия

⁹⁰ Токвиль, А. де. Демократия в Америке / А. де. Токвиль // Пер. с франц., предисл. Гарольда Дж. Ласки. – М.: Изд-во «Прогресс», 1992. - С. 24.

релятивизмро чандон қобили қабул намедонанд. Ва онро ҳамчун майлон ва ё тамоюли ғайримодернистии низоми сиёсӣ ва давлатдории муосир муаррифӣ мекунад. Аз тарафи дигар агар давлатҳои миллии чунин тамоюлро ба эътибор нагиранд хосияти миллии будани худро аз даст медиҳанд ва дар қолатҳои ғайримиллии рушди давлатдорӣ инкишоф шояд ёбанд. Лекин маҳол аст, ки вобаста ба эътибор нагирифтани релятивизми сиёсӣ - фарҳангӣ давлатҳои миллии типи ғайриғарбӣ инкишофи худро таъмин намоянд. Бухрони маданияти сиёсӣ ва қолабҳои миллии идоракунии давлатӣ ба вуҷуд меояд.

Яке аз бухронҳои сиёсӣ ва идоракунии он, ки дар шароити муосир ба инкишофи давлати миллии ва рушди миллии давлатдорӣ таъсири бевосита мерасонанд ин бухрони институтҳои сиёсӣ ва идоракунии он мебошад. Яке аз ин институтҳо институти хизмати давлатӣ мебошад.

Институти хизмати давлатӣ меҳвари механизми институтсионалии низоми идоракунии давлатӣ ба ҳисоб меравад. Бухронҳое, ки дар сатҳи институти мазкур ба вуҷуд меоянд ва ба раванди ташаккули давлатдории миллии ва инкишофи давлати миллии таъсири бевосита мерасонанд, инҳо метавонанд чунин бошанд:

- бухрони патриотизм. Патриотизм – ин принсипи сиёсӣ ва ҳиссиёти иҷтимоӣ, муҳаббати бошууруна, дилбастагӣ ба давлат ва Ватан, садоқат ба вай ва тайёр будан ба қурбониҳо баҳри он, муҳаббати бошууруна ба халқи худ, анъанаҳои он мебошад ⁹¹. Бухрони патриотизм гуфта, набудани чунин муҳаббат ва ҳиссиёти сиёсии хизматчиёни давлатиро дар назар дорад. Он метавонад ба нобудии системаи идоракунии давлатии давлатҳои миллии оварда расонад. Моҳияти ибораи «хизмати давлатӣ» ифодаи моҳият ва хусусияти патриотизм мебошад. Мафҳуми «хизмат» кор кардан ба нафъи чизе ва касеро ифода мекунад. Агар онро бо мафҳуми давлат пайваст кунем кор кардан ва хизмат кардан ба нафъи

⁹¹Ниг.: Потёмкин, А. В. Как мы понимаем патриотизм сегодня / А. В. Потёмкин // Научный журнал Успехи современного естествознания. Социология, экономика и право. – 2004. – № 6 – С. 69-70.

давлат мебошад. Давлат халқ ва миллатро фаро мегирад ва «хизмати давлатӣ», яъне амал кардан ва хизмат расонидан ба халқ мебошад. Агар дар чунин ҳолат раванди идоракунии давлат шакл нагирад, пас бухрони патриотизм институти хизмати давлатиро фаро мегирад;

- бухрони касбӣ - тахассусӣ (кадрӣ). Чунин шакли бухрон метавонад пояҳои давлатдорӣ миллиро ба заифӣ барқарорнашаванда бурда расонад. Сиёсати кадрӣ хуб ва самаранок метавонад ташаккули низомии сиёсӣ - идоракуниро ба вучуд оварад. Мутахассисони ботаҷриба ва дорои донишу маҳорати касбии баланд метавонанд идоракунии давлатиро самаранок гардонанд. Ҳанӯз барои ба бухрон рӯ ба рӯ нагардидани идоракунии давлатӣ зарурати мутахассисони касбӣ-маъмуриро В. Вилсон барои инкишофи ИМА қайд намуда буд. Мавҷуд будани мутахассисони касбӣ метавонад муташаккилии муносибатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва мадании устворро ба вучуд оваранд;

- бухрони коррупсия. Барои давлат ва институтҳои давлатӣ дар шароити муосир яке аз хатарҳо ва бухронҳои харобиовар коррупсия ба ҳисоб меравад. Он пояҳои давлатдорӣ ва идоракунии давлатиро заиф гардонида, омили безътиноии мардум ба ҳокимият ва сиёсати давлатӣ мегардад. Аз тарафи дигар эътимоди аҳолиро ба ҳокимият коҳиш медиҳад. Он сабаби гум шудани фаъолияти системавӣ ва муташаккилии идоракунии давлатӣ мешавад.

Дар шароити имрӯз коррупсия ба сифати бухрони глобалӣ буданаш ба баҳсҳои миллӣ ва глобалӣ ворид мешавад. Онро аз ҳар ҷиҳат манфӣ баҳо медиҳанд. Коррупсия метавонад аз суйистифодаи мансаб то ба фурӯши манфиатҳои ҳаётан муҳимми давлатӣ бурда расонад ва функцияи коммуникативии ҳокимияти давлатиро вайрон кунад.

Ҳадафи асосии сиёсат ва идоракунии давлатӣ кафолати ҳуқуқ ва озодиҳои инсон мебошад ва коррупсия ҳамчун хатар ва бухрони сиёсӣ-идоракунӣ ба дараҷаи амалӣ гардидани ҳуқуқ ва озодиҳои инсон монеа эҷод мекунад. Коррупсия бевосита ба фаъолияти ҳуқуқҳои инсон таъсир мерасонад ва ин ду сабаби асосӣ вучуд дорад. Аз як тараф, коррупсия

ҷомеаро аз захираҳои муҳимме, ки метавонанд барои қонсӯ кардани ниёзҳои асосии тандурустӣ, маориф, инфрасохтор ё амният истифода шаванд, маҳрум месозад. Аз тарафи дигар, коррупсия, дар маҷмӯъ, ба кори ниҳодҳои давлатӣ ва бахусус ба низоми иҷроии адолат таъсири манфӣ мерасонад. Коррупсия эътимоди мардумро ба ҳокимияти судӣ коҳиш медиҳад, мақомоти судиро аз кафолати ҳифзи ҳуқуқи инсон маҳрум месозад ва ба иҷроии вазифаҳои онҳо аз ҷониби судяҳо, адвокатҳо ва дигар кормандони соҳаи сиёсӣ ва идоракунии давлатӣ таъсир мерасонад⁹².

Бе ҷазо мондани коррупсия системаи судиро, дар маҷмӯъ, хароб мекунад. Яке аз ҳадафҳои ҳифзи ҳуқуқи инсон мубориза бар зидди коррупсия ва оқибатҳои он барои татбиқи адолати судӣ, инчунин мубориза ба коррупсия тавассути механизми мустақил ва боэътимоди амалисозии адолати судӣ мебошад:

-бухрони қабули қарор. Қарор, махсусан қарори сиёсӣ дар раванди ба амал баровардани сиёсат ва идоракунии давлатӣ нақши асосӣ дорад. Бухрони қабули қарор ба ғайрисамаранок, яктарафа, ғайриоммавӣ ва ғайриидоравӣ қабул шудани он баробар карда мешавад. Қарори сиёсӣ ва идоракунӣ бояд омил ва механизми аз байн бурдани бухронҳо баромад кунанд. Аммо дар баъзе мавридҳо қабули қарор омил ва сабаби асосии сар задани бухрони сиёсӣ ва идоракунӣ мешавад. Қарори сиёсӣ агар ҳосияти стратегӣ ва ҳамарофарогиранда надошта бошад, метавонад системаи сиёсиро ба бунбаст орад. Қарори сиёсӣ ифодакунандаи талаботу манфиатҳои аксарият, ормони халқ ва миллат бошад. Дар ҳолати чунин ҳосиятро надоштани қарори сиёсӣ он низоми мутаносиби инкишофи сиёсӣ ва системаи идоракунии давлатиро халалдор мегардонад.

⁹² Ниг.: Коррупция, права человека и независимость судебных органов / Организация Объединенных Наций, документ A/72/140, 25 июля 2017 года [Электронные ресурсы] URL: <https://www.unodc.org/dohadeclaration/ru/news/2018/04/corruption--human-rights--and-judicial-independence.html> (дата обращения: 22. 12.2022 г.)

Қабули қарорҳои сиёсӣ дар амалияи идоракунии сиёсӣ нақши махсус мебозад. Хактери ҳалли сиёсӣ ба мушкилотҳои раванди сиёсӣ ва идоракунии давлатӣ вобаста аст, ки ба манфиатҳои милли-ҷамъият дахл мекунад. Дар шароити афзоиши ташаннуҷи сиёсӣ, бухронии иҷтимоӣ-фарҳангӣ дар байни аҳоли, таназзули иқтисодӣ, низоъҳои ҳарбӣ ва ноустувории геополитикӣ масъалаи қабули қарорҳои сиёсӣ бо назардошти тамоми омилҳо ва таҳдидҳо барои ноил шудан ба натиҷаҳои самарабахш рӯзмарра мегардад⁹³.

Қабули қарори сиёсӣ раванди мураккабест, ки ба ҳалли вазифаҳои ба ҳамдигар мутобиқшудаи ҳамаи иштироккунандагони раванд барои расидан ба мақсади дар пешистода нигаронида шудааст. Нотакрор будани вазъият, инчунин таъсири омилҳои берунӣ ва дохилӣ ба раванд зарурати қабули қарорҳои инфиродӣ ё коллективиро муайян мекунад. Агар дар раванди қабули қарор чунин аҳамият ва зарурати он эътироф ва дарк карда нашавад бухрони қабули қарор ба вучуд меояд, ки дар замони гузариши сифатӣ ва сатҳии системаи сиёсӣ ва идоракунии давлатӣ таъсири бевосита ва ниҳоят бузурги худро мерасонад. Махсусан, дар шароити глобализатсия ва модернизатсияи сиёсат ва идоракунии давлатӣ масъалаи нозукии қабули қарори сиёсӣ пеш меояд. дар даробари ин хосияти оммавӣ ва ҳамарофарогиранда пайдо намудани сиёсат таваҷҷуҳ ва аҳамиятнокиро ба раванди қабули қарор бештар мегардонад.

Пеш аз ҳама бояд қайд кард, ки барои системаҳои сиёсии давлатҳои миллие, ки дар марҳилаи транзит, яъне гузариш аз ҷомеаи анъанавӣ ба ҷомеаи муосир қарор доранд, анъанагарой ва муосиргардонӣ ҳамчун усулҳои ба ҳам муҳолифи тамоюли инкишофи системаи сиёсӣ ва идоракунии давлатӣ шинохта мешаванд. Ташаккули механизмҳои сиёсӣ, идоракунӣ, иқтисодӣ, техникӣ, маъмурӣ ва сохторҳои ташкилии

⁹³ Ниг.: Ярошенко, Г. В. Особенности принятия политического решения в условиях кризиса / Г. В. Ярошенко, О. В. Мишурина // Юридические науки и политология, 2017 № 2. - Ростов-на-Дону, 2017. – С. 30-31.

системаи сиёиро институтсионализатсия мекунад ва дар марҳилаи қисман модернизатсия қарор гирифтанд⁹⁴.

Идоракунии давлатӣ ҷузъи асосии давлатдории муосири миллӣ ба ҳисоб меравад. Мураккабии инкишофи он метавонад мушкилотро дар рушди давлатҳои миллӣ ба вучуд оварад.

Хулоса, масъалаи бамиёноии шаклҳои гуногуни бухрони сиёсӣ ва масъалаҳои рушди давлати миллӣ дар ҳошияи бухрони сиёсӣ дар шароити муосири ташаккули давлати миллӣ муҳим арзёбӣ мегардад. Давлати миллӣ барои кишварҳои соҳибистиклоли навин беҳтарин шакли давлатдорист. Инкишофи номутаносиби сиёсӣ ва ҷамъиятӣ, бухронҳои сатҳи милливу минтақавӣ ва глобалӣ ба раванди рушди уствори он хоҳ-нохоҳ монеа эҷод мекунад. Гарчанде, ки чунин бухронҳо хосияти объективӣ ҳам дошта бошанд, барои таъмини инкишофи мутаносиби давлати миллӣ муайян намудани онҳо, андозанамоии таъсири онҳо, сабабҳо ва оқибатҳои онҳо аҳамияти муҳим пайдо мекунад. Танҳо доштани қобилияти қабули барномаҳои зудӣ зиддибухронӣ метавонад аз таъсири манфии бухронҳои сиёсии замони муосири давлати миллиро раҳо намояд. Мураккабӣ ва пурихтилофӣ равандҳои сиёсӣ доштани чунин қобилиятро барои давлатҳои миллӣ тақозо мекунад. Дар ҳолати шакл нагирифтани механизми давлати миллӣ бо чунин хосиятҳо давлати миллӣ нобудии худро бояд пазирада.

Дар давлатҳои миллие, ки модернизатсияи сиёсӣ ва системаи идоракунии давлатӣ - гузариш аз як навъи муносибатҳои сиёсӣ-идоракунӣ ба навъи дигарро аз сар мегузаронанд, зарурати мавҷудияти анъанаҳои демократӣ ва озодӣ ба миён меояд. Зеро набудани анъанаи қонунӣ демократӣ ва озодиҳои гуногуни одамон ва умуман ҷомеа, инкишофи кишвар, равандҳои модернизатсиониро ба таъхир меандозанд. Барои инкишофи муътадили равандҳои модернизатсионӣ инкишофи муттасили ҷомеа, рушду нумуи омилҳои гуногуни ҷамъиятӣ, пеш аз ҳама,

⁹⁴ Ниг.: Культурные факторы модернизации / А.А. Аузан (руководитель проекта), А.Н. Архангельский, П.С. Лунгин, В.А. Найшуль. Фонд «Стратегия 2020». - М.; СПб., 2011. – С. 77.

хусусиятҳои асосии равандҳои демократӣ, аз қабили таъмини ҳуқуқи озодиҳои одамон, мавҷудияти низоми комили интиҳоботӣ ва ғ. зарур аст.

Давлат ягона институти сиёсӣ нест, ки сабаб ва омили аз байн бурдани бӯҳрони инкишофи ҷомеа мегардад. Вазъияти бӯҳронӣ метавонад боиси таназзул ва дар баъзе мавридҳо марги давлати миллии гардад.

Ҳамин тавр, боби якум ва зербоби сеюми кори диссертатсиониро ҷамъбаст намуда, ба масъалаҳои амалии идораи бӯҳрони сиёсӣ дар шароити Тоҷикистон ва мушкилоти идоракунии он таваҷҷӯҳ менамоем, ки дар шароити бӯҳрони инкишоф чи хусусиятҳо дарбар мегирад.

БОБИ II. ИДОРАИ БУХРОНИ СИЁСӢ ДАР ШАРОИТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОН

2.1. Бухрони сиёсӣ: мушкилоти идоракунии давлатӣ дар шароити бухронии инкишоф

Бухронҳо дар шароити муосири инкишофи сиёсии давлатҳои миллий ва системаи сиёсии мухталиф хосияти даврагӣ, доимӣ ва объективӣ пайдо намудаанд. Ҳеч як давлати миллий аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистонро низ дар низоми идоракунии давлатии бе фарогирии бухрони сиёсӣ тасаввур кардан мушкил мебошад. Ҳоҳ нохоҳ бо ин ва ё он мушкилоти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоиву фарҳангӣ ва ташкиливу ҳуқуқӣ системаи сиёсӣ замоне ба бухрони сиёсӣ дучор мегардад. Пеш аз он, ки вазъияти бухронии системаҳои сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳқиқ намоем, шарҳи мафҳуми «системаи сиёсӣ» муҳим мебошад. Аз ин ҷо саволе пайдо мешавад, ки системаи сиёсӣ чист? Системаи сиёсӣ чиро дар бар мегирад? Вазъияти бухронии системаи сиёсӣ то кадом адоза ба одамон ва ҳаёту фаъолияти онҳо таъсир мерасонад? Вазъияти бухронии системаи сиёсии муосир ба соҳаҳои дигари ҳаёти ҷамъиятӣ чӣ таъсир дорад? Хосияти бухронии системаи сиёсӣ, агар доимӣ бошад, чӣ натиҷа медиҳад? Ва он барои чӣ аз кадом сабаб дар асоси ба вучуд омадани кадом заминаҳову мушкилотҳои роҳи инкишоф ба бухрон рӯ ба рӯ мегардад? Албатта, посухи саволҳои гузошташуда бо дарки моҳияти системаи сиёсии муосир вобастагӣ дорад.

Омӯзиши амиқи системаи сиёсии ҷомеаи тоҷикистонӣ ва тамоми унсурони он имконияти танзим ва идораю роҳбарии раванду ҳодисаҳои сиёсиро фароҳам меорад. Соҳаи сиёсиро муносибатҳои байниҳамдигарии синфҳо, табақаҳо, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва давлат дар бораи ба даст овардан, нигоҳ доштан ва истифодаи ҳокимият ва таъсиррасонӣ ба ҳокимият, фаъолият оид ба сохтори ҳокимияти давлатӣ, иштирок дар корҳои давлатӣ, муайян намудани мазмун, мақсад, вазифаҳо, воситаҳои сиёсати он ва ғайра ташкил медиҳанд.

Системаи сиёсии ҷомеа ва омӯзиши ҳамаҷонибаи он хеле муҳим мебошад. Он сатҳи комилтарин ва васеътарини танзимнамоӣ ва идораи ҷомеа аст. Дар илмҳои сиёсӣ истифодаи мафҳуми «системаи сиёсӣ» чандон таърихи тулонӣ надорад. Аввалан мафҳуми мазкур дар мақолаи Д. Истон «Системаи сиёсӣ» (1953) тобиши илмӣ пайдо намудааст⁹⁵. Баъдтар мафҳуми «системаи сиёсӣ»-ро қариб ҳамаи мактабҳои илми сиёсӣ барои инъикоси доираи эътирофгаштаи масъалаҳо ва равандҳои сиёсӣ истифода мебарданд. Дар солҳои баъдина дар раванди омӯзиши масъалаҳои системаи сиёсӣ Т. Парсонс, Г. Алмонд, К. Дойч, М. Дюверже, саҳм гузоштаанд.

Дар сиёсатшиносии муосир ҳангоми таҳқиқу таҳлили масъалаҳои системаи сиёсии ҷомеа бештар ду тарзи муносибат ихтиёр мешавад:

1. Муносибати институтсионалӣ, ки системаи сиёсии ҷомеаро тавассути институтҳои сиёсӣ, робитаҳои мутақобила ва баҳамтаъсирбахшии онҳо таҳлил менамояд;

2. Муносибати системавӣ. Системаи сиёсӣ на танҳо тавассути институтҳои сиёсӣ, балки ба воситаи қоидаҳои ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ, фарҳангӣ, тавассути омилҳои сиёсӣ, ки дар рафтору фаъолияти одамон таҷассум меёбанд муайян мегардад. Системаи сиёсии ҷомеа хусусиятҳои гуногун дорад. Яке аз хусусиятҳои онро аломатҳо ташкил медиҳанд, чунончи:

— ташаккул ва такмили механизми ҳокимияти сиёсӣ дар доираи системаи сиёсии ҷомеа;

— даъвои системаи сиёсии ҷомеа ба инҳисори қонунӣ будани зӯроварии табиӣ;

— мавҷудияти ҷомеа дар пайвастагӣ бо таркиботи иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва маънавӣ;

— худмухтории нисбии системаи сиёсии ҷомеа.

⁹⁵ Ниг.: Зокиров Г. Н. Сиёсатиносии. – Душанбе, 2010. – С. 127.

Системаи сиёсии ҷомеаи мо ҳамаи равандҳои сиёсӣ, муносибатҳои сиёсӣ ва фаъолияти сиёсии одамонро фаро мегирад. Таркиби иҷтимоии ҷомеаи тоҷикистонӣ, ки аз синфҳо, гурӯҳҳои иҷтимоӣ, гурӯҳҳои маргинали, умумиятҳои этникӣ, иҷтимоию демографӣ ва ғ. иборатанд, дар муносибати байниҳамдигарӣ бештар хосиятҳои сиёсӣ пайдо менамоянд. Системаи сиёсии ҷомеа низ як навъ батартибандозӣ ва такмилдиҳии муносибатҳои таркиботи иҷтимоии ҷомеа мебошад. Маҷмуи таркиботи иҷтимоӣ ҳамчун субъекти сиёсат баромад менамояд. Онҳо низ қобилияти хулосабарории иҷтимоии сиёсӣ ва қабули қарори сиёсиро доранд. Дар навбати худ муносибатҳои сиёсии байни таркиботи иҷтимоии ҷомеа системаи сиёсии ҷомеаро ба сатҳи баландтари инкишоф мебароранд.

Системаи сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон қисми соҳаи сиёсиро, ки аз ташкилотҳо ва институтҳои иҷтимоӣ иборатанд дар алоқамандии якдигар вазифаҳои сиёсиро дар асоси ягонаи Конституцсиони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба амал мебароранд. Ба системаи сиёсӣ иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ҷунбишҳои сиёсӣ, ки мақсадашон мухолифи конституция, дигар санадҳои қонунгузорӣ мебошанд, фаъолияти сиёсии онҳо хосияти иртиқӣ доранд ва ба расмӣ шинохта нашудаанд, дохил намешаванд. Онҳо ба системаи сиёсӣ таъсир расонида метавонанд, ки худ маҳсули тағйиротҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, идеологӣ ва фарҳангии ҷомеа мебошанд ва дар аксар мавридҳо фаъолияти хешро ба манфиатҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ мувофиқ мегардонанд. Аз ин хотир, онҳо низ дар системаи сиёсӣ то андозае инъикос меёбанд. Ҳеч набояд системаи сиёсӣ талабу дархостҳои онҳоро вобаста ба манфиатҳои умумии инкишоф, нигоҳ доштани консенсуси қувваҳои сиёсӣ ба инобат мегирад. Системаи сиёсӣ дар замони соҳибистиклолии кишварамон инкишофи пай дар пайи ҷомеа ва тартиботи иҷтимоиро таъмин менамояд.

Бухрони сиёсӣ замоне системаи сиёсии ҷомеаи муосирро фаро мегирад, ки иҷрои функцияҳо ва салоҳиятҳо ба амал бароварда намешаванд ё нокифоягии инкишофи муносибатҳо ва муташакилсозии

онҳо ба назар мерасад. Мисоли ин ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ дар ҷумҳурии мо мисол шуда метавонад. Системаҳои сиёсии муосир бошад вазифаҳои бештареро ба дӯш доранд, ки иҷро нагардидани онҳо метавонад мушкилотро дар инкишофи муносибатҳо ва фаъолияти таркиботи институтсионалии системаи сиёсии ҷомеа ба вучуд оварад, ба монанди:

- ташхиси мақсад, вазифаҳо ва роҳҳои инкишофи ҷомеа;
- ташкили фаъолияти ҷомеа баҳри иҷрои мақсадҳо ва барномаҳо;
- ташаккули шуури сиёсӣ, таъмини иштироки одамон дар фаъолияти сиёсӣ;
- мутобиқгардонии манфиатҳои давлати миллий ва умумиятҳои иҷтимоӣ;
- коркарди қоидаҳо, низоми рафтори одамон ва умумиятҳои иҷтимоӣ дар ҷомеа;
- назорати иҷрои қонунҳо ва риояи қоидаҳо, пешгирии амалҳое, ки боиси вайрон намудани низоми сиёсӣ мегарданд;
- нигоҳ доштан, одатнамоии системаи сиёсӣ ва ташаккули тартибе, ки вобаста ба шароитҳои мушаххас фаъолияти ҳаётии системаи сиёсиро таъмин менамоянд. Яъне, системаи сиёсӣ тартиби худмутобиқшавиро соҳиб аст.

Мазмунӣ вазъияти бӯҳрони системаи сиёсӣ, чун қоида, аз инҳо иборат аст:

якум, ба миён омадани зиддиятҳои шадиди сиёсӣ байни шохаҳои ҳокимият: ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ, дар баробари мавҷудияти иттиҳомоти мутақобила ва тақозои тағйири роҳи сиёсӣ ҳам дар сиёсати хориҷӣ ва ҳам дар сиёсати дохилӣ;

дуюм, таназзули муносибатҳои ҳокимияти марказӣ ва мақомоти маҳаллӣ, афзоиши низоъҳо ва ҳаракатҳои миллатчиғию сепаратистӣ;

сеюм, ба таври назаррас коҳиш ёфтани қонуниятҳои элитаи сиёсии ҳукмрон, зеро дар шуури ҷамъиятӣ рад кардани усулҳои идоракунии давлатӣ ва сиёсӣ меафзояд;

чорум, хосият ва мазмуни иқтисодиву истехсолӣ дорад, афзоиши муфлисшавии корхонаҳо дар ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ, суст шудани суръати афзоиши МММ (Маҷмуи маҳсулоти миллӣ) ва ММД (Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ), кам шудани маблағгузориҳо, коҳиши ҳосилнокии меҳнат;

панҷум, хосият ва мазмуни иҷтимоӣ дорад, коҳиши даромади реалии аҳоли, бад шудани сифати зиндагии аҳоли; афзудани бекорӣ ва нотаवонии ошкорои синфи сиёсӣ барои пешгирӣ кардан аз бад шудани фалокатҳои сотсиалию иқтисодӣ⁹⁶.

Вазъияти бухронии системаҳои сиёсии муосир метавонад дар шакл ва навъҳои дар боло зикрфта ба вучуд ояд ва тағйироти сифативу сохтории системаҳои сиёсӣ ва низоми идоракунии давлатии муосирро асос гузоранд.

Бухрони сиёсӣ - инқилобҳо бо ғурупошии тамоми сохторҳои асосии институтсионалӣ ва меъёриву ҳуқуқӣ, такрористехсолии системаи муносибатҳои ҳокимияти сиёсӣ ва идоракунии давлатӣ ва таркиботи институтсионалии ҷамъиятиро таъмин мекунанд. Дар баробари амиқ шудани бухрон, тартиботи меъёрии сиёсӣ вайрон мешавад. Ин аст, ки дар раванди ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон муносибатҳои мутақобилаи сиёсӣ хосияти бесарусомонӣ пайдо намуда, боиси харобшавии вазъии сиёсии ҷомеа гардид. Равандҳое, ки дар замони низои байни тоҷикон ва шароити вазъияти бухронии сиёсӣ ба амал омаданд, пешгӯӣ кардани онҳо қариб, ки ғайриимкон буд.

Чун қоида, ин гуна бухронҳо дар афзоиши норозигӣ аз сиёсати элитаи ҳукмрон ва оппозицион, дар ғайр аз шудани ҳаракатҳои эътирозӣ дар саросари кишвар, дар омодагии табақаҳои васеи аҳоли ба тарафдории талабҳои неруҳои муҳолиф зоҳир мешаванд (масалан, бухрон ва эътирозҳо дар Тоҷикистон, Қазоқистон ва Қирғизистон).

⁹⁶ Ниг.: Баранов Д. А. Современные кризисы политических режимов государств Ближнего Востока и Северной Африки: особенности генезиса и эволюции // Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук. – М., 2020. – С. 26. (- 176 с.)

Доираҳои ҳукмрон сарсону саргардонанд, дар интиҳоби роҳҳои танзими омма онҳо дар якҷоягӣ бо муҳолифини хеш ба душвориҳо дучор мешаванд. Дар чунин вазъ, муносибатҳои сиёсӣ хусусияти муқаррарии ҳудро гум мекунанд, ихтилофҳо афзоиш меёбанд, одамон дар баёни мавқеи худ торафт бештар қавитар шудан мегиранд. Системаи сиёсӣ шиддати дохилро аз сар мегузаронад, аммо механизмҳои такрористехсолии муносибатҳои институтсионалӣ ҳанӯз ҳароб нашудаанд, зеро одамон дар оммаи онҳо ҳанӯз «ҳисси тартиботи»-и ҳудро гум накардаанд. Онҳо ё омода нестанд, ки пеш раванд ва қонунгардонидани талабҳои ҳудро ба ҳар қимате бичӯянд, ё аз оқибатҳои бесарусомонии эҳтимолии сиёсӣ огоҳанд ё умед доранд, ки мушкилоти ба миён омадаро бо истифода аз воситаҳои қонунии таъсиррасонӣ ба ҳукумат ҳал кунанд. Дар навбати худ, элитаи ҳукмрон имкон дорад, роҳҳои пешниҳод кунанд, ки афзоиши норизоияти оммаро боздорад ва дар айни замон ба амали онҳое, ки қодир аст бо рафтори худ дараҷаи эҳсоси оммаро то ба дараҷаи танқидӣ расонанд, монеъ шавад. Аммо чунин ҳолат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо айби исломгароёни демократмаоб ранги дигар гирифт.

Бояд таъakkур дод, ки бӯҳрон ин вайронкунии бо хусусияти маҳаллии равандҳои тағйирёбӣ ва дигаргуншавӣ, ки ба ташкилоти алоҳидаи сиёсӣ ё форматсияи институтсионалӣ таъсир мерасонанд, фарқ мекунанд. Меёрҳои, ки тартиби муносибатҳои сиёсиро дар як қисми алоҳидаи системаи сиёсӣ муайян мекунанд, безътибор шуда, вазифаи танзими ҳудро гум мекунанд. Мисол, бӯҳрони ҳизби наҳзати ислом, ки ба бархурди шадиди байни эътилофи дохилиҳизбӣ таъдил ёфта, бо қоҳиши шадиди мантиқӣ дучор мешавад. Чунин бӯҳрон дар Тоҷикистон бо вайрон шудани робитаҳои дохилиҳизбӣ хос аст, ки аз сабаби рӯҷуи сохти исломиҳо барои аз қониби аъзоёни ташкилоти сиёсӣ дастгирӣ наёфт.

Дар маҷмуъ, вазъияти амиқи бухрони системаи сиёсӣ ё бо вайроншудани сохтори дахлдори сиёсӣ анҷом меёбанд ё ба азбайнравии пураи сохтори институтсионалӣ рӯ ба рӯ мегардад. Ба маркази ғайриоддӣ, аномия, тадриҷан паҳн мешавад ва ба дигар шабакаҳои системаи сиёсӣ сироят мекунад. Варианти якуми шаклгирии бухрони сиёсӣ дар Тоҷикистон барои сохторҳои сиёсӣ хос аст, ки дар низоми сиёсӣ мавқеи перифериро ишғол мекунанд, масалан, барои як қатор ҳизбҳои сиёсӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, ки аз байн рафтани онҳо, дар маҷмуъ, барои низоми сиёсӣ бе ягон вазъ мегузарад.

Агар бухрон амиқ ба сохт ва ҳолати мавҷудаи системаи сиёсӣ зарба занад, пас дар ин сурат вай ба ҳолати «гарм» табдил меёбад ва паҳншудани рафтори ғайрисистемавӣ дар тамоми системаи сиёсӣ мазмуни асосии вазъияти бухронии системаи сиёсиро ташкил медиҳад. Мисоли ин вазъияти бухронии амиқи системаи сиёсиро метавон нишон дод, ки дар натиҷаи зиддиятҳои шадиди дохилӣ ба амал омадааст. Азбаски ҳокимият дар системаи ҳокимияти давлатӣ ва идораи давлатӣ мавқеи махсусро ишғол мекунад, номуташаккилии ин форматсияи институтсионалии ногузир боиси паҳншудани протсессҳои вайроншавӣ ва азбайнравӣ дар тамоми системаи сиёсӣ мегардад. Барои режимҳои ғайридемократӣ бухрони ҳизби пешбари сиёсӣ, ки дар чунин кишварҳо вазифаи низомсозиро иҷро мекунад, метавонад меҳвари харобии минбаъдаи системаи сиёсӣ гардад. Ҳамин тавр, ба тақдири системаи сиёсии ҳокимияти советӣ кризиси ҲКИШ (КПСС), ки дар ибтидои солҳои 90-уми асри XX қувват гирифта буд, таъсири калон расонд.

Мавриди қайд аст, ки бухрон – изтироқ, бухрони системаи сиёсӣ мебошад, ки дар заминаи ночорӣ ва қаноатнашавандагии ҳаёт, шаҳрвандон ба ғзаб омада, бар зидди системаи сиёсӣ муқобилиятро оғоз мекунанд. Одамоне, ки эътироз мекунанд, дар як маврид ба нишон додани рафтори ғайриоддии ба доираи муқаррарӣ мувофиқат накунанда, қоидаҳои муқарраршударо вайрон мекунанд, ки ин номуайяниро зиёд

мекунад, ки ин хусусияти муҳимми раванди бухронӣ мебошад. Аммо шиддати ба амаломеда дар фаъолияти муассисаю ташкилотҳои алоҳида нисбатан кӯтоҳмуддат буда, нормаҳои асосиро, ки механизмҳои дахлдори муташаккилсозандаи муносибатҳои сиёсӣ танзим меkunанд, ҳалалдор намеkunанд. Чунин бухронҳоро ҳар як ниҳоди институтсионалӣ ё созмони сиёсӣ аз сар гузаронида метавонад. Масалан, ҳизбҳое, ки дар интихобот муддати дароз ғолиб омадаанд, дар бораи ҳаёати шахсии Девони Вазирон созиш карда наметавонанд. Бухрони ҳукумати ба вуҷуд меояд, вале бар ҳилофи ҳамин гуна бухрони харобиовар, вай бо хоҳиши ҷонибҳо, сарфи назар аз ихтилофот, дар доираи қонун амал кардан, созишҳоро ҷустуҷӯ кардан ва дар бораи қоидаҳои нави ҳамкорӣ мувофиқа кардан хос аст⁹⁷.

Бухрони системаи сиёсӣ, ки дар заминаи қаноатнашавандагии ҳаёти шаҳрвандон шакл мегирад, намунаи маъмултарини вазъияти бухронии системаи сиёсии муосир мебошад. Бухрони сиёсӣ доимо дар қисмҳои гуногуни системаи сиёсӣ ба амал меояд. Гузашта аз ин, маҳз ҳамин бухронҳо ҷараёни табиӣи фаъолияти ҳар як ташаккули институтсионалӣ ё ташкилоти сиёсиро инъикос меkunанд. Дар ин зуд дар ҳар як субъекти сиёсӣ мушкилоти қуҳна шудани тартиботи меъёрӣ ба миён меояд, ки қоидаву тартиботи муқарраршуда дигар ба шароити тағйирёфта, ба талаботи нав мувофиқ намешаванд. Одамон дар ин навъи тартиботи системаи сиёсӣ норозӣ шуда, барои ҳалли мушкилотҳои ба миён омада ба қоидаҳои муқарраршуда мубориза бурда, роҳҳои зиёд кардани самарои муносибатҳои сиёсиро пешниҳод меkunанд. Махсусан, баъди фурупошии Ҳокимияти советӣ сиёсикунони вазъи ҷомеаҳои муосир ба амал омад. Дар баробари поин рафтани маъруфияти системаи сиёсӣ, барандагони сиёсат тақозо меkunанд, ки шеваҳои қор бо омма тағйир дода шавад ва дар натиҷа муноқиша бо тарафдорони усулҳои

⁹⁷ Ниг.: Пушкирева Г. В. Политические кризисы: содержание, виды и факторы эскалации // Вестник Московского университета. Сер. 21. Управление (государство и общество). 2016. № 1. – С. 151 - 152.

кухна вазъияти бухрониро ба вучуд меорад, ки рушди он ё метавонад боиси таҷдиди системаи сиёсӣ шавад ё фаъолияти онро тадриҷан таназзул аз сабаби ҷавоб дода натавоништан ба вазифаҳои нав, бахшад.

Хусусиятҳои рушди бухрон аз он иборат аст, ки ҳамчун бухрон ба вучуд омада, дар шароити муайян метавонад ба зудӣ ба миқёси миллий ва аз як силсила амалҳои шахрвандони қонунриояткунанда бар зидди сиёсати ҳукумат афзоиш ёбад ва ба мавҷи шикастнопазири амалиёти саркаш, ки монеаеро наметавонанд, табдил ёбад. Ҳамин тариқ, дар байни бухронҳои системаи сиёсӣ дар таснифоти пешниҳодшуда монеаи бартаарафнашаванда вучуд надорад, онҳо метавонанд аз сатҳи маҳдуд ба доираи васеи фарогири тамоми таркибот ва унсурҳои системаи сиёсӣ гузаранд ва ба дигаргунсозии сиёсӣ табдил ёбанд. Чунин омилҳо дар замони ҷанги таҳмилии шахрвандӣ дар Тоҷикистон фаровон ба назар мерасид. Дар ин бобат сабабҳои ба амал омадани бухронҳои сиёсӣ ва шароитҳои вусъат ёфтани онҳоро дида баромадан лозим аст.

Новобаста аз он, ки кадом навъи системаи сиёсӣ ва тарҳи идоракунии давлатӣ вучуд дорад ё кадоме аз онҳо бартарӣ доранд, барои шакл нагирифтани бухрони сиёсӣ дар таркиби системаи сиёсӣ ё худ тамоми системаи сиёсӣ, набояд як қатор амалҳо сарфи назар карда шаванд. Маҳз онҳо самаранокӣ ва коршоямии системаи сиёсиро таъмин менамоянд. Вазифаи аввалиндараҷаи системаи сиёсии ҷомеаро худтакмилдиҳӣ ташкил медиҳад. Он ислоҳоти куллиро талаб мекунад, ки бояд ҷиҳатҳои зерин ба инобат гирифта шаванд⁹⁸:

— эътирофи оммаи мардум ҳамчун манбаи ҳокимият ва ҳама гуна тағйиротҳо ва ҷалби васеи он ба равандҳои идоракунии ҷомеа;

— эътирофи пурра ва риояи принципи «тақсими ҳокимият»;

— фароҳам овардани имконияти хуб барои амалӣ гаштани он, кушодани роҳи васеъ ба худидоракунии;

⁹⁸ Ниг.: Зокиров Г. Н. Сиёсашиносӣ. – Душанбе, 2010. – С. 133 – 134..

— ба ҳисоб гирифтани манфиату талаботи ҳамаи умумиятҳои иҷтимоӣ ва гуруҳҳои аҳоли;

— ташаккул ва ҳамаҷониба инкишоф додани давлати ҳуқуқӣ, пурра риоя намудани талабот ва ба инобат гирифтани хусусиятҳои он;

— ба вучуд овардани тартиботи сиёсӣ, ки вобаста ба шароити тағйирёфтаи ҷомеа ва вазифаҳои нав системаи сиёсиро тағйир ва такмил диҳад. Ҳамин тариқ, системаи сиёсии муосир, моҳият ва хусусиятҳои назариявӣ воқеии он ба сатҳи зоҳиршавӣ ва танзими ҳодисаю падидаҳои муҳталифи ҳуди ҷомеа вобаста аст.

Дар замони муосир аксарияти системаҳои сиёсии ҷаҳон як навъ ҷанги дохилро аз сар гузаронидаанд, ки боиси аз байн бурдани қудратҳои ҳукмрон гардид. Баъзе ҳолатҳои бӯҳронӣ эҳтимолияти ин гуна шикастро зиёд мекунанд. Ҷангҳо ва махсусан шикастҳои низомии милли дар бисёр инқилобҳо омилҳои ҳалкунанда буданд. Масалан, ғурупошии Иттиҳоди Шуравӣ ва соҳибистиклол гардидани ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ. Омилҳои зиёде дар ин вазъият, аз ҷумла арзон шудани ҳаёти одамон, кӯчонидани аҳоли, мавҷудияти аслиҳа, ғурупошии қудрат, бадном шудани роҳбарияти милли, сар баровардани ҳизбу созмонҳои радикалӣ, набудани захираҳои моддӣ ва эҳсоси маҷруҳшудаи ифтихори милли ба эҷоди фазое, ки дар он дигаргуниҳои куллии сиёсӣ ва амалиёти таҷовузкоронаи оммавӣ барои оммаи васеи одамон қобили қабул аст, мусоидат мекунад⁹⁹.

Системаҳои ноустувори сиёсӣ системаҳое мебошанд, ки ба фишорҳои бӯҳронҳо осебпазиранд ва ба шаклҳои гуногуни ҷанги дохилӣ тақсим мешаванд. Ба назар чунин мерасад, ки сабабҳои асосии чунин нокомиҳо дар он аст, ки ба таври васеъ дарк накардани қонуниятҳои ҳокимияти давлатӣ ва мавҷуд набудани ягон Созишномаи умумӣ оид ба

⁹⁹ Ниг.: Развитие и изменение политические системы. Нестабильные политические системы [Захираи электронӣ] URL: <https://www.britannica.com/topic/political-system/Development-and-change-in-political-systems> (санаи мурочиат: 30. 12. 2021 с.)

шаклҳои мувофиқи амалиёти сиёсӣ мебошад. Ҳукуматҳо аз ҳама мушкилиҳои бештарро аз сар мегузaronанд, ки онҳо бояд бидуни ризоият ҳукмронӣ кунанд ё қонуниятӣ режим зери шубҳа гузошта шавад. Чунин ҳолат аксар вақт дар системаҳои руҳ медиҳад, ки ҷанги тулонии шаҳрвандиро аз сар гузаронидаанд, дар натиҷаи зиддиятҳои байни гурӯҳҳои миллӣ ё этникӣ аз ҳам ҷудо шудаанд ё аз рӯи хатҳои шадиди идеологӣ ё синфӣ тақсим шудаанд. Мушкилот аксар вақт дар он ҷо шадидтар мешавад, ки даъвогари ҳокимият, вучуд дорад. Мушкилоти қонуният ба ин ё он дараҷа дар назди ҳамаи режимҳои навбунёд меистад. Масалан, бисёр мамлакатҳои мустамликавии Африқо ва Осиё ба ин манбаи душвориҳои калон дучор гардиданд. Аксар вақт онҳо шакли институтҳои ғарбиро нусхабардорӣ мекунанд, аммо руҳияи онҳоро ба даст оварда наметавонанд. Онҳо аз фалсафаи сиёсӣ ва системаҳои ҳуқуқии Ғарб «қарз» гирифта, ҷаҳорҷӯбаи конституционӣ ва сохторҳои институтсионалӣ эҷод мекунанд, ки барои шаҳрвандони худ маъно надоранд ва садоқат ё ҳисси садоқати ҳукуматро ба вучуд оварда наметавонанд¹⁰⁰.

Набудани консенсуси бунёдӣ дар бораи рафтори қобили қабули сиёсӣ бо мушкилоти қонуният ҳамчун сабаби ғарбпарошии системаҳои сиёсӣ баромад карда метавонад. Режими хуб он режиме мебошад, ки дар он каналҳои муътадилкушодаи амалиёти сиёсӣ ва тартиботи дурусти рафъи норозигӣ мавҷуд бошанд. Гарчанде, аҳамияти чунин «қоидаҳои бозӣ» дар он аст, ки онҳо имкон медиҳанд, тағйирот пеш аз ҳама осоишта ба амал ояд. Системаҳои устувори сиёсӣ аксар вақт ба шаклҳои эҳтимолан хушунатбори рафтори сиёсӣ, аз қабili корпартоиҳо, бойкотҳо ва намоишҳои оммавӣ таҳаммулпазирии ҳайратангез нишон медиҳанд. Чунин шаклҳои рафтори сиёсӣ дар системаҳои қобили қабул нестанд, ки дар он ҷо маҳдудиятҳои мувофиқашуда оид ба нақши

¹⁰⁰ Ниг.: D. Alan Heslop. Unstable political systems [Захираи электронӣ] URL: <https://www.britannica.com/topic/political-system/Development-and-change-in-political-systems> (санаи мурочиат: 30. 12. 2021 с.)

зӯроварӣ вучуд надоранд ва дар он чое, ки хавфи баланди зӯроварӣ ба ҷанги рӯирост табдил меёбад. Агар ҳукумат ба дастгирии васеи расмиёти озоиштаи сиёсӣ умед баста натавонад, вай бояд намудҳои зиёди амалиёти сиёсиро маҳдуд кунад. Чунин маҳдудият, албатта, боз ҳам инкишоф додани усулҳои ошкорӣ иштироқи шахрвандонро дар сиёсат бозмедорад ва шиддати муносибатҳои ҳокимият ва ҳалқро зиёд мекунад.

Ҳамин тавр, пас аз таҳлили механизмҳои вазъияти бӯҳронии системаҳои сиёсии муосир ва омилҳои асосии пайдоиши он метавон ба хулосае омад, ки бӯҳрони сиёсӣ вайронкунии бошӯуруна ё ғайришӯуруноке мебошад, ки тартиботи сиёсии ғайриқонунии системаи сиёсиро тағйир ва ё барҳам медиҳад.

Методологияи муносибати системавӣ-синергетикӣ имкон медиҳад, ки механизмҳои идоракунии ҳам бӯҳрони сиёсӣ ҳам умуман мушкилотҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ-иқтисодии системаи сиёсӣ дарк карда шаванд. Вазифаи муҳими системаҳои сиёсии муосир пешгӯии бӯҳрони сиёсӣ мебошад. Бӯҳрони системаи сиёсии муосир дар сатҳи боломилӣ субъективӣ аст, зеро рағбандҳои боломилӣ абстрактӣ нестанд, балки аз ҷониби шахсони мушаххас, ки дар ниҳодҳои муайяни фаромилӣ иштирок мекунанд ва барои манфиатҳои ғаразнокӣ худ лоббистӣ мекунанд, идора мешаванд. Дар сатҳи таркиботи алоҳидаи институтсионалии системаи сиёсӣ бӯҳрони сиёсӣ, элитаҳои сиёсӣ, бояд объективияти ноустувории сиёсиро, ки ба давлат зараровар аст, дарк кунанд. Синфи ҳукмрон набояд ба демагогия машғул шуда, тамоми проблемаҳои сиёсиро аз рӯйи намунаҳои ба худ хос аз ҳисоб бароранд, балки кӯшиш кунанд, ки онҳоро то ҳадди имкон самараноктар кам кунад.

Таъсири ҳаробиовари бӯҳрони сиёсиро баъзан ба эътибор нагирифтани ба проблемаҳои объективии тараққиёти сиёсӣ ва аз ин ҳам бештар сарфи назар кардани боиси барҳам хурдани системаи сиёсӣ, элитаи сиёсӣ ва ғайра мегардад.

Таҳлили бӯҳрони сиёсӣ ва хулосагирӣ аз он талаботи манфиати ба худ хос дорад. Дар асоси донишҳо ва таҷрибаҳои экспертии сиёсӣ пеш аз

таҳияи сценария барои рафъи бухрони сиёсӣ ва идоракунии он ё бартараф намудани вазъияти бухронии системаи сиёсии ҷомеа ба табиат ва хосияту тарафҳои гуногуни бухрони сиёсӣ шиносӣ пайдо намудан аз аҳамият ҳолӣ нест. Хулосагирӣ ва таҳлили бухрони сиёсӣ аксаран дар ду сатҳ ба амал меояд. Сатҳи ибтидоӣ ин сатҳи одӣ ва ғайриакадемикӣ ба ҳисоб меравад, ки хулосагирӣ ба таври бояду шояд буда наметавонад. Масалан, ин гуна хулосагирӣ ва таҳлил ба доираи илмӣ ва таҳлиливу экспертӣ тааллуқ надошта, аз дараҷаи нокифоягии дарки моҳият, табиат ва хусусиятҳои бухрони сиёсӣ ва идоракунии он ба ҷониби омма вобаста аст. Сатҳи дуюм – сатҳи академикӣ ва экспертӣ метавонад бошад, ки он дар асоси дарки пурраи мафҳум, моҳият, хосиятҳо, табиати бухрони сиёсӣ, навъу шаклҳо, сабабҳои шаклгирии ҳолати бухрони сиёсӣ ба амал бароварда мешавад. Аз назари профессор Г. Н. Зокиров шинохти бухрон дар хулосагириҳо, таҳлил ва таҳияи сценария дар вазъияти бухрони сиёсӣ аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Бухрони сиёсӣ бештар дар ду ҳолат ба амал меояд: аввало, вақте ки зиддият дар байни шохаҳои ҳокимияти давлатӣ пайдо гашта, ба сатҳи муқовимат мерасад. Баъд, зиддиятҳои инкишофи ҷомеа хосияти антагонистӣ пайдо намуда, асосан байни тарзи идора-режими сиёсӣ ва манфиатҳо ва талаботи кулли аҳоли сурат мегиранд. Фаъолияти ҳокимияти давлатӣ ва махсусан, мақомоти идории он боиси сар задани зиддиятҳо дар сатҳи инқори манфиатҳои табақаҳои гуногуни аҳоли ва ба инобат нагирифтани онҳо ба амал меоянд. Системаи идоракунӣ ва касбияти идоракунандагон аҳамияти муҳим дорад. Хизмати давлатӣ дар раванди идораи корҳо мақоми махсус пайдо менамояд. Муҳим он аст, ки идоракунандагон ба тамоми талаботҳо ҷавобгӯ бошанд¹⁰¹. Албатта ин дуруст аст, аммо дар замони ҷанги таҳмилии шаҳрвандии Тоҷикистон кризиси кадрӣ ба амал омада буд, ки ҳарду ҷониб аз он танқисӣ доштанд.

¹⁰¹ Ниг.: Зокиров Г. Н. Донишномаи сиёсӣ. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди 1. – Душанбе, 2015. – С. 190 - 181.

Ҳама гуна тафсири умумии бухрон бояд на ҳамчун хусусиятҳои объективӣ, «табӣӣ»-и он, балки ҳамчун параметрҳои парадигма, линзаҳои концептуалӣ, ки метавонанд бо роҳҳои гуногун дар фаҳмиши назариявӣ ва барномарезии таҳқиқоти мушаххаси таҷрибавӣ кумак кунанд, баррасӣ карда шаванд. Аз ин рӯ, дар марҳилаи аввал тавсия дода мешавад, ки барои муайян кардани доираи парадигмаҳои мувофиқтарин ва ояндадор як навъ заминаи ба вуҷуд омадани бухронро санҷид.

Устувории ҳама гуна тартиботи сиёсиро моделҳои стандартии муносибатҳои сиёсӣ, ки дар ҳома ташаккул ёфтаанд, мақому нақшҳо, инчунин меъёрҳо ва қоидаҳои танзими институтсионалӣ муайян мекунанд. Дар нақшҳои сиёсӣ интизориҳои одамон аз ҳамдигар объективӣ шуда, дар шакли конвенсияҳо, меъёрҳо ва қоидаҳои институтсионалӣ муқаррар карда мешаванд ва дар шакли доварӣ дар бораи рафтори дилхоҳ, афзалиятнок ё қобили қабул дар вазъияти мушаххас як қабати арзишӣ пайдо мекунанд. Ба шарофати тартиботи институтсионалӣ дар ҳома сатҳи номуайяниҳои хоҳиш меёбад. Одамон ногузир ҳангоми интихоби моделҳои эҳтимолии рафтор дар вазъияти муайян меъёрҳо ва қоидаҳои муоширати мутақобиларо роҳбарӣ мекунанд.

Бухрони сиёсӣ ва идоракунии онро метавон тавассути роҳҳои осоишта ҳал намуд. Менечерҳои замони бухронӣ дар раванди бартараф намудани ҳолати бухронии инкишоф нақши асосӣ доранд. Зеро онҳо махсусиятҳои ташаккули бухрон, инкишоф ва роҳҳои таназзули онро беҳтар дарк менамоянд ва низомии эҳёи раванди мутаносиби инкишофро хубтар эҳсос мекунанд. Дар сурати ба инобат нагирифтани тарзи осоиштаи аз ҳолати бухрон берун гаштан метавон аз истифодаи усулҳои дигари ҳалли масъалаҳои сиёсӣ, аз ҷумла маҷбурнамоӣ ва зурегарӣ низ истифода намуд.

Дар низомии донишҳои сиёсӣ ошкор намудани нодириҳои ҳулосагирӣ аз таҳлили бухрони сиёсӣ, таҳияи сценария, муайян кардани давраҳо ва субъектҳои асосии он ба яке аз масъалаҳои асосии фаъолияти

сиёсатшиносон, ва экспертони сиёсӣ дохил мешавад. Мавриди омӯзиш қарор додани давраҳои алоҳидаи бӯҳрони сиёсӣ ва идоракунии он амри воқеъист. Зеро дар ҳолати дида нагирифтани давраҳои асосии таҳлили вазъияти бӯҳрони сиёсӣ ва субъектони он мо наметавонем, ки дар бораи моҳият ва хусусиятҳои бӯҳрони сиёсӣ ва идоракунии он тасаввуроти амиқ дошта бошем. Аз ин хотир, мавриди омӯзиш қарор додани таҳлили бӯҳрони сиёсӣ ва идоракунии он дар замони ҷанги шаҳрвандӣ зарурати илмӣ – амалӣ дорад.

Бояд қайд кард, ки давраи аввали таҳлили бӯҳрони солҳои аввали соҳибистиклолӣ аз таҳлили вазъияти сиёсӣ бояд оғоз гардад. Вазъияти сиёсӣ ва идоракунии он ин фундамент, яъне пойдевори ҳама гуна тадқиқотҳо ба шумор меравад, ки дар он хишти аввали бинои таҳлили сиёсӣ гузошта мешавад. Дар ҷаҳони сиёсат бе таҳлили раванди сиёсӣ кушиши пешбининомӣ сиёсӣ ва қабули қарору таҳияи сценария ғайриимкон аст. Аз ин хотир, ба таҳлили сиёсии вазъи бӯҳронии Тоҷикистон муносибати ҷиддӣ мебошад. Ҳар як ҳаптои содиршуда дар таҳлили сиёсӣ метавонад ба давраҳои минбаъдаи он таъсири манфӣ расонад. Хусусан, таҳлилҳои ғаразнокӣ ҷанги таҳмилии шаҳрвандии Тоҷикистон.

Дар зери мафҳуми «бӯҳрони сиёсӣ» мо ҳолати номуташаккилонаи системаи сиёсӣ ва муносибати байниҳамдигарии субъектони онро дар давраҳои мухталифи вақт дар назар дорем. Ҳамин тариқ, таҳлили бӯҳрони сиёсӣ бояд моҳияти номуташаккилона шакл гирифтани муносибатҳоро дар таркиби системаи сиёсии ҷомеа ва баҳамалоқамандии ҳамаи акторҳои асосии онро фаро гирад.

Ҷузъҳои сохтори вазъи бӯҳронии системаи сиёсиро чунин арзёбӣ менамоянд: а) шароит ва ҳолати ҳаёти сиёсӣ (вазъияти объективӣ); б) хусусиятҳои миқдорӣ ва сифатии субъектҳо-иштирокчиёни раванди бӯҳрон; в) миқёси амал, фосолаи замон, фазои иҷтимоие, ки онро фаро мегирад; г) инъикоси вазъият дар шуури ҷамъиятӣ ва психологияи

одамон тавассути призмаи эҳтиёҷот, манфиатҳо, консепсияҳо ва барномаҳо (вазъияти «фаҳмидашуда» ҳамчун асоси бевоситаи иҷтимоию психологии тамоюли субъектҳо); д) дараҷаи вазифаҳои ҳалшаванда, дараҷаи таъсири онҳо ба фаъолияти системаи сиёсӣ; е) натиҷаҳои фаъолияти сиёсӣ оид ба ҳалли ин мушкилот¹⁰².

Дар доираи илмҳои сиёсӣ таҳлили бухрони сиёсӣ аз ду давра иборат аст:

- таҳлили вазъияти гузаштаи системаи сиёсии ҷомеа;
- таҳлили вазъияти кунунии системаи сиёсии ҷомеа.

Дар таҳқиқотҳо таҳлили бухрони сиёсии ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон ба ҳолати гузаштаи системаи сиёсии ҷомеа аҳамияти кам дорад. Ба раванди таҳлили бухрони сиёсии ҳолати имрӯзаи воқеӣ аҳамияти бештар медиҳанд. Зеро соҳибистиклолӣ ҳама ҷабҳаҳои ҳаёти иҷтимоию сиёсиро рушан сохт.

Бухрони сиёсӣ, пеш аз ҳама, дар таркиби худ аз омилҳои мухталиф аз қабилӣ равандҳо, ҳодисаҳои ҳаёти сиёсии кишвар, минтақа ва ҷомеаи ҷаҳониро дар ҳар як даври замони инкишоф фаро мегирад.

Ҳар як бухрони сиёсӣ дар сатҳи системаи сиёсӣ ихтилофи байни тамоюлҳои устувор ва динамикӣ дар ҳудуди он ифода меёбад. Ҷаҳорҷӯбаи хронологии он рӯйдодҳои сиёсӣ аст, ки ибтидо ё анҷоми ҳолати будаи системаи сиёсиро ифода мекунад.

Бухрон сиёсӣ, пеш аз ҳама, ҳар ҳолати нави номуштаққилона шакл гирифтани муносибатҳо дар таркиби системаи сиёсӣ нисбат ба ҳолати пештара мебошад, ки дар айни замон марҳилаи ҳаракати онро ифода мекунад. Раванди сиёсиро метавон ҳамчун тағйири вазъиятҳои гуногуни бухронӣ муаррифӣ кард, ки тавассути онҳо системаи сиёсӣ, институтҳои алоҳидаи он ва дигар қисмҳои ҳаракати он мегузарад. Аз ин ҷиҳат метавон гуфт, ки сиёсат аз вазъияти мутаққилона ба вазъияти номуштаққилона - бухронӣ мегузарад ва бухрони сиёсӣ як «қадам»-и

¹⁰² Ниг.: Философия политики. Под. ред. Бессонова Б.Н. – М., 1993. Книга II.

чузъии раванди сиёсӣ аст. Аз ин рӯ, таҳқиқи бӯҳрони сиёсии Тоҷикистон дар оғози замони соҳибистиклолӣ бояд ҳамчун раванди сиёсӣ ба назар гирифта шавад.

Бӯҳрони сиёсиро метавонем аз рӯйи сценарияи муайян ба ченаки экспертӣ кашид¹⁰³. Сценария – ин воситаест, ки инкишофи алтернативии системаи муносибатҳои сиёсии бӯҳронӣ чи дар сатҳи байналхалқӣ ва чи дар сатҳи миллии иқтисоди миллӣ, соҳаҳои сиёсат ва муносибатҳои иҷтимоӣ тавассути ҳодисаҳои мантиқӣ пайи ҳам ҷорӣ карда мешаванд.

Махсусияти сценария аз мутобиқати муваққатӣ иборат аст. Аҳамияти сценария дар мақсади инкишофи тадқиқот ва таҳлили бӯҳрони сиёсӣ муайян мешавад. Дар сценария маводҳои таҳлили бӯҳрони сиёсӣ пешакӣ истифода мешаванд. Сценария тарзе тартиб дода мешавад, ки баъди шиносоии он бояд мақсади генералии амали он дар амалӣ гардонидани вазифаҳои сиёсӣ ва батанзимдарории муносибатҳои бӯҳронӣ муайян гарданд.

Аз ин хотир сценарияро одатан гуногунии амалҳои пайи ҳам меноманд, ки аз онҳо ҳодисаҳо ба вуқӯъ омада, дар оянда метавонанд ба ҳайси тадқиқи бӯҳрони сиёсӣ гузаронида шаванд.

Вазъияти бӯҳронии иҷтимоию сиёсӣ дар ояндаи дуру наздик метавонад дар доираи якчанд сценария инкишоф ёбад. Ба воқеият табдил ёфтани ин ё он вариантҳои эҳтимолӣ ба дараҷаи шиддат гирифтани вазъият ва реаксияи ҷавобии роҳбарони кишвар ба он ва инчунин ба интиҳоби ин ё он тактикаи элитаи сиёсӣ вобаста аст.

Аз ин рӯ, ислохотчиён дар ҳалли масъалаҳои пуршиддати муҳолиф метавонанд аз методҳои зӯрварӣ истифода намојанд.

1. Ин яке аз вариантҳои таваккалии раванди инкишофи бӯҳрони сиёсӣ ва идоракунии он ба ҳисоб меравад. Ҳангоми истифодаи чунин шакли фаъолият режими авторитарро бунёд месозанд. **Дар навбати аввал**, тавассути аз нав барқарор кардани соҳти монархистӣ. **Дуюм**, дар баъзе

¹⁰³ Ниг.: Анализ политической ситуации. Метод сценариев [Захираи электронӣ] URL: http://grachev62.narod.ru/krasnov/ch_49.htm (санаи мурочиат: 22.01.22 с.)

минтақаҳо эълон кардани вазъияти ғавқулода ба хотири мубориза бар зидди сепаратизм ва мафия, ки бухрони вазъияти сиёсиро ба вучуд овардаанд. **Сеюм**, тавассути низоми мазкур таҳким бахшидан ба идораи давлат ва рӯ гардондан аз ҳар гуна принципҳои тақсимои ҳокимият. Криминаликунонии умумии муносибатҳои ҷамъиятӣ таъсиси режими криминократиро ба вучуд меорад.

Дар ҳолате, ки режими сиёсӣ аксарияти одамонро қонеъ карда наметавонад, ислохотчиён соҳиби ҳокимияти сиёсӣ мебошанд ва ба истеъфо рафтаниро хоҳиш надоранд ва самти ислохотро низ тағйир дода наметавонанд. Ба истифодаи мақомоти қудратӣ ва шакли идораи авторитарӣ рӯ меоранд. Омили асосии рафтори мазкур ноумедии аксарияти шахрвандонро ба воситаҳои идораи демократӣ ва бо роҳи зӯрӣ кӯшиши ҷорӣ намудани низомро хоҳиш доранд ташкил медиҳад.¹⁰⁴

2. Вазъияти бухроние, ки дар раванди интиҳобот ба вучуд меояд, роҳбарони кишвар дар баъзе ҳолатҳо маҷбуранд, ки ба вазъияти интиҳобкунандагон таваҷҷуҳ зоҳир намоянд ва як маротибаи дигар баҳри ислоҳ кардани самти ислохот кӯшишҳо ба харҷ диҳанд, то хусусияти иҷтимоӣ будани онро нишон диҳанд. Азбаски дар ҳамаи соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба қомеъҳои ҷиддӣ муваффақ гарданд онҳоро зарур аст, ки дар заминаи самти тағйири сиёсӣ ба кадрҳо ва таъмини идеология рӯ биоранд. Дар натиҷаи бо оппозиция барқарор кардани муросо ҳукумат метавонад пайваста аз ҳисоби ҷалби одамони нав худ эҳё гардад ва бухрони сиёсро қомеъ дода, муносибатҳоро ба масири муташаккилона шакл гирифтанишон ворид созад. Дар тарғибкунии оммавӣ ва расмӣ онҳо ба муносибатҳои популистӣ рӯ меоранд, яъне субъектҳои сиёсат аз мушкилиҳои раванди инкишоф истифода намуда, бо ваъдаҳои дурӯғ одамонро ба худ ҷалб кардани мешаванд ва мардумро фиреб дода, барои пайдо кардани обрӯю эътибори сиёсӣ онҳоро дар ниқоби ба ном ватандӯстӣ ҳидоят менамоянд.

¹⁰⁴ Ниг.: Общая и прикладная политология: учебное пособие. Под общей редакцией В.И. Жукова, Б.И. Краснова. - М.: МГСУ; Изд-во "Союз", 1997. – С. 808 (– 992 с.)

3. Варианти гузаронидани интиҳоботи пеш аз муҳлат вучуд дорад, аммо воқеияти ин дар ҳолате муяссар мегардад, ки дар нимаи сол вазъияти сиёсии ноором ҷомеаро фаро бигирад. Ба чунин режими сиёсии мавҷуда мавқеи оппозициониро ишғол намудани одамон ягон асоси воқеӣ надорад. Зеро афкори ҷамъиятӣ дар масъалаи гузаронидани интиҳоботи қатъӣ (радикалӣ) ва таҳаввулотии (эволюционӣ) тағйири стратегияи ислоҳот дар муҳолифат қарор дорад. Муносибати шубҳаовари ҳизбҳои сиёсӣ, сарварон, институтҳои демократиро ба назар гирифта, ба ташаккули иқтисодии оппозицияи ягона дар шуури омавӣ метавонад шубҳаеро ба миён орад. Нобаробарии сатҳи вазъияти ба вуқӯъ омада, одатан хусусияти муваққатиро ба худ касб менамояд. Инкишофи он дар бисёр ҳолатҳо ба идома ёфтани раванди ғайрилегитимии ҳокимият вобаста аст ва ё ин ки сохторҳои ҳокимият воситаҳои васеъ намудани асосҳои иҷтимоиро пайдо карда метавонанд ё на.

4. Муносибати таҷрибавӣ ба таҳияи сценария баҳри бартараф намудани бӯҳрони сиёсӣ. Имконияти мусолиҳаи иҷтимоию сиёсии ҷомеа то соли 1997 истифода нашуд. Эҳтимол ноором шудани вазъии иҷтимоӣ ва иқтисодӣ-сиёсӣ дар соли 1997 боиси қабули қарорҳои саҳтгирона мегардад. Аммо таҷрибаи даргириҳои сиёсии соли 1993 метавонад ба ҷонибҳои муҳолиф дар доираи эътирозҳои қонунӣ ва муколамаи сиёсӣ дар як «кишти ягона» бимонад.

Вектори тамоюлҳои иҷтимоию сиёсии аҳолӣ, ки аз демократҳои радикалии рост ба демократҳои рости миллӣ гузашт, дар соли 1994 ба самти марказияти рост ҳаракат кард ва шояд дар охири соли 1997 ба самти марказияти чап ҳаракат кунад. Аммо боз ҳам паст шудани дараҷа ва сифати зиндагии аксарияти шаҳрвандон заминаи иҷтимоии радикалҳои рост ва чапро нигоҳ медорад. Маркази сиёсӣ маҷбур мешавад, ки бо қувваҳои ифротгаро муттаҳидии тактикиро ҷустуҷӯ кунад.

Ба воқеият табдил додани манфиатҳои иттиҳодиявӣ танҳо дар ҳолати радикалии воситаҳо мумкин аст, ки он ноустувории вазъияти иҷтимоию сиёсиро метавонад ба вучуд биорад. Аммо парадокс дар он зоҳир мегардад, ки ҷустуҷӯи душман ва талабот дар ноустуворӣ наметавонад, ки ба сифати фишурдаи фаъолияти сиёсии устувори ҷомеа баромад намояд. Доираи маълумотҳои статистикӣ ва сотсиологӣ нишон медиҳад, ки дар ин ҳолат ҷомеа баръакс касод гардида, сохтори ноустувори иҷтимоӣ қабул мегардад.

Ҳамин тавр, хулосабарории таҳлили бӯҳрони сиёсӣ ва мушкилоти идоракунии давлатӣ дар шароити бӯҳронии инкишоф як сценария раванди мураккаб буда, самаранокии гузариши вазъияти бӯҳронӣ ба шароити мутаносиб ва муташаккилонаву мувозинатии вазъияти сиёсӣ ба он вобаста аст. Албатта, бояд тазаққур дод, ки ин сценарияҳои таҳлил ва бартараф намудани бӯҳрони сиёсӣ дар таҷрибаи Тоҷикистон танҳо як тарҳи тахминӣ мебошанд. Методу усулҳои ба танзим даровардани бӯҳрони сиёсӣ боз мушкилтар аст. Дар амал сценарияҳоро метавон дар як вақт амалӣ кард, онҳо ба ҳам печида ва ҳамдигарро пурра мекунанд. Эҳтимол дорад, ки варианти «наرم» танҳо як муқаддимаи идомаи «сахт» бошад, чунонки дар аксар ҳолати бӯҳронии системаи сиёсӣ чунин талаботро пеш мегузорад. Дар ҳар сурат, баррасии онҳо барои андеша ғизои фаровон медиҳад ва ҳадди ақал дараҷаи хатари воқеие нишон медиҳад. Амалияи ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ нишон дод, ки истифодаи усулҳои мухталиф барои пешгирӣ намудани бӯҳронҳо зарурати воқеӣ доранд.

Албатта, ҳатто таҳлили мухтасари бӯҳрони сиёсӣ ва идоракунии он аз ин нуқтаи назар аз доираи ин мавзӯ дур аст. Аммо, аз рӯйдодҳои солҳои ахир метавон бо итминони зиёд гуфт, ки ҳарду сценарияи аз арсаи воқеияти сиёсӣ хориҷ шудани он дар баробари дигар сценарияҳо амалӣ мешаванд. Мавриди қайд аст, ки мушкилоти идоракунии давлатӣ дар шароити ба вуқӯ омадани бӯҳрони сиёсӣ ба бисёр масъалаҳои рӯ ба рӯ

мегардад, ки ҳалли он бештар ба Сарвари сиёсӣ ва бошандагони кишвар вобастагӣ дорад, ки чигуна бухрони сиёсиро ҳамчун таҳдид қабул мекунанд. Аз ин рӯ, дар зербоби дуҷуми боби дуҷум масъалаҳои бухронҳои сиёсии муосир ҳамчун таҳдид дар раванди инкишофи давлатдорӣ милли баррасӣ мегардад.

2.2. Бухронҳои муосири сиёсӣ ҳамчун таҳдид дар раванди рушди давлатдорӣ милли

Давлатдорӣ ва татбиқи сиёсати ҳадафмандона ва устувор дар шароити бухронии инкишофи ҷомеа ҳелле ҷиддӣ ба назар намерасад, зеро замони муосир мураккаб ва дорои зиддиятҳои муҳталиф мебошад. Бо доштани чунин ҳолат дар марҳалаи таърихӣ нав баҳри инкишоф ва муваффақ гаштани кишварҳо барои рушди инкишоф таҷрибаи гузаштaro на он қадар ба эътибор мегирад. Ин марҳила дорои махсусиятҳои аст, ки бо кулӣ аз марҳалаҳои гузаштаи инкишофи таърихӣ фарқ мекунад. Сиёсатгузориву равандсозӣ ва бархурди арзишҳои тамаддунӣ бо шиддат идома карда, рақобати беқоидаи сиёсӣ, тағйирот дар таркиби институтсионалии низоми идоракунии давлатӣ, ғайрисамаранок ба амал бароварда мешавад. Дар бисёр ҳолатҳо бухронҳои сохторӣ идоракунӣ: коррупсия, нокифоягии амали мақоми давлатӣ, иҷро нагардидани салоҳият ва доираи амали системаи идоракунии давлатӣ ва ғайра боиси монеаи давлатҳои милли мегардад. Давлати муосири милли набояд ба қолаби инкишофи давлати анъанавӣ ва давлатҳои типӣ нав дар марҳалаи инкишофи аввали таърихашон рушд кунанд. Инкишофи муттасили таърихӣ хоҳу ноҳоҳ дар назди институтҳои сиёсӣ ва идоракунӣ, мақомотҳои гуногуни ҳокимият монеа ва мушкилотҳои сатҳи гуногунро эҷод мекунад. Аз касб кардани чунин ҳолат кишварҳо ва сохторҳои сиёсӣ дар канор буда наметавонанд. Ҳар падидаи ҳаёти сиёсӣ марҳалаи рушди таърихӣ ба таври махсус ҳолати зикргардидаи бумбастиро сипарӣ менамояд. Тоҷикистон, ки ба сифати давлати милли ташаккул

ва инкишоф ёфта истодааст, аз чунин шаклгирии муносибатҳо дар раванди инкишоф дар канор буда наметавонад. Қонуниятҳои рушди давлат ва зохиршавии онҳо ба таври гуногун дар давраҳои мухталифи таърихӣ хосси давлати миллии Тоҷикистон низ мебошад.

Ба сифати давлати миллии ва мустақил инкишоф ёфтани Тоҷикистон кори начандон осон аст. Давлати миллии беҳтарин шакли давлатдорист, аммо мураккабии ҳаёти сиёсии замони муосир масъалаҳои пурихтилофиро дар назди он мегузорад. Заминаҳои комили инкишофи давлат зарур аст, ки роҳи ҳалли бомуваффақиятонаи ин мушкилотҳои инкишофи давлати муосир бартараф карда шаванд. Аз дигар тараф ҳали бӯҳронҳо ва бартарф кардани онҳо ба таври фаврӣ заминаи рушди комили давлат ва ҳалли нокифояи онҳо бошад, монеаи ҷиддие барои пешрафти давлат ва комил созмон ёфтани сохторҳои институтсионалии он мегардад. Диққати асосиро имрӯз захираҳои ташаккули давлатӣ дар шароити Тоҷикистони муосир ва инчунин заминаҳои асосии инкишофи давлат дар шароити Тоҷикистон ба худ ҷалб менамояд.

Дар раванди инкишофи ҳаёти ҷамъиятӣ дар Тоҷикистон муҳолифатҳо ва муқовиматҳои шадиди сиёсӣ иқтисодӣ ҷомеаро фаро гирифта, мураккаб гардидани раванди идоракунии сиёсӣ ва давлатӣ дар инкишофи давлати соҳибистиклоли Тоҷикистон як қатор масъалаҳоро пеш гузошт. Ҳалли чунин масъалаҳои иродаи мустаҳками сиёсатофарӣ ва идоракунии давлатиро талаб мекард. Бӯҳрони бавучудодаи солҳои аввали соҳибистиклолии Тоҷикистон қисман заминаҳои мавҷудбудаи ташаккули давлатро аз байн бурд. «Ибтидои истиқлолиятгароӣ таърих дар назди кишвари тоҷикон ба сифати санҷиши бузург монеаҳо ва муқовиматҳои сангинеро пеш овард. Набудани таҷрибаи кофии давлатдорӣ, махсусан давлатдории миллии ва танзими муносибатҳои сиёсӣ идоракунии, ҳалли зиддиятҳои байни нерӯҳои сиёсӣ, дар доираи адолати иҷтимоӣ фаъолият бурда натавонистани мақомот ва амалдорони давлатӣ, ба эътибор

нагирифтани манфиатҳои миллӣ, авҷ гирифтани майлонҳои ифротгароӣ ва ғайраҳо Тоҷикистонро ба давраи мушкили инкишоф ва муқовиматҳои сиёсӣ ворид намуд...»¹⁰⁵.

Дар соли 1992 баъди Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳукумати нав таъсис ёфт. Масъулияти аввалиндараҷаи ҳукумати навтаъсисро бартараф кардани бӯҳрони сиёсӣ ва идоракунии он ва ташкилу ташаккули заминаҳои инкишофи давлати миллии Тоҷикистони муосир бояд ташкил меод. Ҳукумати навтаъсисгардидаи соли 1992 масъулиятро иҷро кард, аммо на бо фарогирии муҳлати дарозтар. Нерӯҳои сиёсии гуногун, ки ҳадафҳо ва вазифаҳои хосаро ихтиёр карда буданд, кӯшиши ғасби ҳокимият ва тавассути он амалӣ гардонидани мақсадҳои ниҳонӣ хешро доштанд. Маҳз ҳолати мазкур дар ба амал баровардани вазифаҳои ҳукумати навтаъсис ба таври фаврӣ монеа эҷод карданд. Мушкilotи ташаккули заминаҳои инкишофи давлати миллии демократӣ дар шароити Тоҷикистони соҳибистиклол хеле гуногун буданд. Ба андешаи профессор Зокиров Г. Н. ҷомеаи тоҷикистонӣ, ки анъана ва таҷрибаи зарурии равандҳои демократиро надошт ва ба таври зарурӣ ҳам сарфаҳм намерафт, роҳбарияти мамлакат ва нерӯҳои сиёсӣ маҷро ва тамоюлҳои асосии инкишофи стратегияи давлати Тоҷикистонро мушаххасан муайян карда натавонистанд. Вазъияти мураккаби инкишоф оқибати ҳолати бӯҳронии инкишофи сиёсӣ-идоракунӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангии ҷомеа ба ҳисоб мерафт¹⁰⁶.

Масъалаҳои рушди давлат ва ба сатҳи комилу қонеъкунандаи талаботу манфиатҳои оммаи мардум дар фаҳми комилаш эътироф

¹⁰⁵ Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва масъалаҳои муҳимтарини инкишофи сиёсии кишвар / Маҷмуи маърузаҳои иштирокчиёни конференсия 25 октябри соли 2012 / зери таҳрири профессор Зокиров Г. Н. – Душанбе, 2012. – С. 3. (140 с.)

¹⁰⁶ Ниг. Зокиров Г. Н. Мақоми Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди суботи сиёсии мамлакат / Г. Н. Зокиров. // Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва масъалаҳои муҳимтарини инкишофи сиёсии кишвар // Маҷмуи маърузаҳои иштирокчиёни конференсия. 25 октябри соли 2012 / зери таҳрири профессор Зокиров Г. Н. – Душанбе, 2012. – С. 5. (140 с.)

гардидани давлат гуногунанд. Масъалаи мушаххас гардонидани заминаҳои ташаккули Тоҷикистон ба сифати давлати миллӣ омили муҳимтарини инкишоф ба ҳисоб мераванд.

Чомеаи муосирро мушкилотҳо ва бухронҳои раванди инкишофи сиёсӣ ва идоракунии давлатӣ фаро гирифтаанд. Онҳо қисми таркибии равандҳои сиёсиро ташкил додаанд. Масъалаҳои нави инкишофи чомеаи Тоҷикистон хосияти зиддиятнокро низ метавонад касб кунад. «...бесамарии институтҳои давлатӣ масъалаҳои гуногунро пайдо мекунад...»¹⁰⁷. Ба ҷумлаи чунин масъалаҳо метавонад, монеаҳо ва масъалаҳои асосӣ ва пешомадаи инкишофи мутаносиби системаи сиёсӣ ва низоми идоракунии давлатии давлати миллӣ дар шароити Тоҷикистон ба ҳисоб равад.

Дар амалигардии сиёсат ва татбиқи идоракунии давлатӣ масъалаи муҳим ва аҳамиятнок ин масъалаи ҳифзи ҳуқуку озодиҳои инсон, таъмини тартиботи идоракунии ва хосияти динамикии он, баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ ва ҳимояи иҷтимоии аҳоли ба ҳисоб меравад. Гурӯҳи масъалаҳои номбаршуда барои кишварҳои демократӣ, ки раванди инкишофи мутаносиб ва муассирро аз сар гузаронида истодаанд масъалаи муҳим ба шумор мераванд.

Барои давлати миллии Тоҷикистони муосир, ки ҳадафи асосиро бунёди чомеаи демократӣ ҳуқуқбунёду иҷтимоӣ ташкил медиҳад, масъалаи ташаккул ва инкишофи системаи сиёсӣ ва низоми идоракунии давлатии муваффақ ва танзими тамоми муносибатҳо ба хоҳири расидан ба устувории инкишоф ҳелле муҳим аст. Инчунин, қобилиятнок гардонидани давлат ва системаи идоракунии он дар ростои таҳдид ва хатарҳои ҷаҳони имрӯза муҳимияти хосса дорад. Барои ташхис ва муайян намудани пешомади инкишофи муносибатҳои давлати миллӣ ва дар мисоли Тоҷикистон монеаву масъалаҳои бисёри ҳалталабе вучуд доранд, ки идоракунии давлатии

¹⁰⁷ Зокиров Г. Н. Давлат. Қисми 1. Монографияи илмӣ. / Г. Н. Зокиров. – Душанбе: «Истеъдод», 2012. – С. 256.

самаранок ва бунёди ҷомеаи устувор ба онҳо вобата аст. Мавҷудияти омилҳои монеаашаванда метавонад дар ҳар ҳолат ба рушди инкишофи давлати миллӣ ва системаи сиёсӣ, низоми идоракунии давлатии он, дар баробари ин устуворгардии Тоҷикистон боз доранд. Онҳо метавонанд боиси тадриҷан таназзули институтҳои идоракунӣ ва коҳиш ёфтани сатҳи амалигардии вазифаҳои давлатӣ дар самти инкишоф ва рушди мутаносиби сиёсӣ гарданд.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон монеаҳо ва пешомади устувори системаи сиёсӣ ва низоми идоракунии давлатиро метавон ба омилҳои зерини хосияти бухронидоштаи сиёсии зерин вобаста донист:

Омили сиёсии монеаашавандаи инкишофи системаи сиёсӣ ва низоми идоракунии давлати миллӣ хосияти объективӣ дорад. Агар аз назари биологизми таҳлиии масъалаҳои сиёсӣ гирем, системаи сиёсӣ ва низоми идоракунии давлатиро дар ин ва ё он давраи инкишофаш «беморӣ» - е фаро мегирад, ки он метавонад пешомади инкишофи тамоми муносибатҳои сиёсӣ-идоракуниро коста гардонад. Масъалаи асосии инкишофро гирифтори ҳар гуна мушкилотҳо ва ноқомии гардидани муносибатҳои сиёсӣ-идоракунӣ ташкил медиҳанд. Сиёсати муосир ва раванди идоракунӣ ба ташаккули тарҳи муосири ҷомеа таъяс мекунад. Он метавонад ташаккули ҷомеаи шахрвандӣ бошад. Дар ба амал баровардани муносибатҳои идоракунӣ ва танзими давлатӣ – ҷамъиятии онҳо робитаи давлат бо ҷомеаи шахрвандӣ бояд қавӣ бошад. Асосҳои сиёсии ташаккули ҷомеаи шахрвандиро мавҷудияти институтҳои шахрвандӣ ва ташкилотҳое, ки баҳамалоқамандиро миёни худ ва давлат пайваст мекунанд, ташкил менамояд¹⁰⁸.

Ташаккули системаи сиёсӣ масъалаи асосӣ ба ҳисоб меравад ва он бояд таркиботи институтсионалии ҷомеа, давлат дар шакли комил ва самарабахш ташаккул ёбад. Ташкили тамоюли инкишоф ба фаъолияти самараноки институтҳои давлатӣ ва ҷомеаи шахрвандӣ вобастагии

¹⁰⁸ Ниг.: Бобоев К. Ф. Актуальные проблемы формирования гражданского общества в Таджикистане. Часть 2. / К. Ф. Бобоев. – Душанбе: «Ирфон», 2008. – С. 32.

калон дорад. Муташаккил гардидани системаи сиёсӣ ба мавҷудияти давлати миллии тавоно алоқаманд аст. Ба андешаи Г. Н. Зокиров давлати нотавагон дар ягон маврид наметавонад системаи сиёсиро ташаккул диҳад, ки тамоюли инкишофро ба зудӣ ташкил диҳанд¹⁰⁹.

Ё ин ки «Дар шароити ҳозира монеаҳои инкишоф зиёданд. Онҳо намегузоранд, давлати тавоно ташаккул ёбад. Ҳатто кӯшишҳо баҳри ташаккули системаи ғайримутамаказ ва рӯовариҳои либералӣ қафомонии иқтисодӣ ва рӯовариҳои олигархию манбаи ашёи хом будани давлатҳои нотавагонро кам намегардонанд. Онҳо соҳаҳои рақобатпазири хочагиро ташаккул дода наметавонанд. Ҳокимияти маъмурии тавоно зарур аст. Бе вай идораи давлатӣ наметавонад фаъолияти системаи саноатӣ тичоратӣ ва идоракунии сиёсиро ҳамоҳанг созад»¹¹⁰.

Дар омӯзиши масъалаи муносибати байниҳамдигарии давлати миллий ва таркиботи институтсионалии ҷомеа (ҷомеаи шахрвандӣ) ва пешомади инкишофи онҳо омили таърихӣ нақши бузург мебозад. Ташаккули ҷомеаи шахрвандӣ дар таърихи ҷаҳон таҷрибаи на он қадар бой дорад. Ташаккули он дар кишварҳои пешрафтаи аврупоӣ ханӯз аз Замони нав оғоз гардидааст. Таҷрибаи он барои Тоҷикистон таърихи на беш аз се даҳсола дорад. Шароити инкишофи таърихӣ ба ташаккули унсурҳои алоҳидаи ҷомеаи шахрвандӣ ва давлати тавоно дар шакли давлати ҳуқуқбунёду демократӣ барои Тоҷикистон танҳо дар охири асри XX имкониятро фароҳам оварду халос. Яъне он аз назари таърихӣ ба ташкил шудани Тоҷикистон ба сифати давлати мустақил ва соҳибистиқлол вобастагии калон дорад, ки ба ҷомеаи муосир рост меояд. Шароити гузариши таърихи барои ташкил шудани муносибатҳои сатҳи нав дар Тоҷикистон имконият дод, ки институтҳои таркибии ҷомеаи шахрвандӣ ташаккул ёбанд. Гарчанде ки

¹⁰⁹ Ниг.: Зокиров Г. Н. Давлати тавоно. / - Душанбе: «ЭР-граф», 2018. – С. 50.

¹¹⁰ Зокиров Г. Н. Давлати тавоно. / - Душанбе: «ЭР-граф», 2018. – С. 50.

онҳо ба таври самаранок фаъолият намекарданд, лекин то андозае мазмуни дигаргаштаи ҷомеаро ифода менамуданд.

Принсипи мавҷудияти моликияти хусусӣ ҳосияти универсалӣ бояд пайдо кунад. Он нисбат ба тамоми шаҳрвандон бояд ба эътибор гирифта шавад. Савдои озод ва танзими давлатӣ ба роҳ монда шавад. Назорати давлатӣ ва таъмини амнияти иқтисодии кишвар метавонад ба манфиати кор бошад.

Дар ташаккули давлати милли ва ба таври мақсаднок ба роҳ мондани муносибатҳои байниҳамдигарии давлати милли ва ҷомеаи шаҳрвандӣ омилҳои иҷтимоӣ таъсири амиқ мерасонанд. Дар бартараф намудани камбудҳои дар маҳалҳо дар деҳот ва ҷамоатҳо таъсис додани ташкилотҳои шаҳрвандӣ метавон барои мисол таъсис ёфтани ташкилотҳои рушди деҳот, гурӯҳҳои худмуҳофиз, гурӯҳҳои тараққиёти деҳот, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ғ. мақсаднок зикр кард¹¹¹.

Ҳукумати кишвар дар бисёр мавридҳо метавонад бо барқарор намудани муносибатҳои солим бо институтҳои иҷтимоии ҷомеаи шаҳрвандӣ мушкилотҳо ва бӯҳрони инкишофи соҳаи иҷтимоиро бартараф намоянд. Ташкилотҳои иҷтимоии ҷомеаи шаҳрвандӣ дар самти таъмини ҷойи кор ва аз байн бурдани бекорӣ метавонанд ба давлат кумак намоянд. Ташаккули ситемаи волонтерии хизматрасонӣ имкони барои ба таври зуд соҳиби кор гардидани шаҳрвандон пайдо мегардад, ки натиҷаи хубро метавнад ба бор биёрад.

Давлати иҷтимоӣ эълон гардидани Тоҷикистон масъулияти онро даҳчанд боло мебарад. Ҳукумат дар ин самт вазифаҳои сершуморero бояд ба сомон расонад. Аз як тараф афзоишши аҳоли аз тарафи дигар қувваи қори бештарро ташкил кардани ҷавонон дар шароити Тоҷикистон ҳукуматро вазифадор мекунад, ки ҷиҳати бартараф намудани бӯҳрони иҷтимоӣ муносибати солимерo ба институтҳои

¹¹¹ Ниг.: Партоев Қ. ва диг. Ҷомеаи шаҳрвандӣ ва омилҳои тараққиёти он. / Қ. Партоев, Р. Садиров, М. Сулангов. – Душанбе, 2004. – С. 6.

ҷомеаи шаҳрвандӣ ба роҳ монда, атрофи бартараф намудани бухрони инкишофи иҷтимоӣ шаванд.

Дар марҳалаи нави инкишофи ҷомеаи Тоҷикистон масъалаҳо ба таври гуногун ва сершуморанд, ки ҳолати бухрони сиёсӣ ва идоракуниро метавонанд ба вучуд оваранд ва монеаи асосии ташаккули давлати милли дар шароти Тоҷикистон мегарданд. Инчунин, муносибатҳои байниҳамдигарии онҳоро коста мегардонанд. Ба қадри имкон мо метавонем масъалаҳои зеринро тасниф кунем ва шарҳи онҳоро баён намоем:

1. Статуси сиёсӣ – амалӣ пайдо кардани қонун. Он аз эътиборнокии Конститутсияи маншаъ мегирад. Конститутсияи санади универсалӣ ва олии ташаккулдиҳанда ва муайянкунандаи самти рушди тамоми муносибатҳо баромад мекунад. Меъёри «арзиши олий» будани он ба таври саросарӣ аз ҷониби тамоми институтҳо ва мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдори онҳо, аз тарафи институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ташкилотҳои дигари ҷамъиятӣ эътироф карда шавад. Дарки хусусиятҳои асосии Конститутсия ва кадр намудани он ҳатмӣ бояд бошад.

Конститутсияи эътибори олии қонунӣ дорад ва алоқаманд бо ин меъёрҳои он мустақиман амал мекунад. Дар саромати низоми қонунии Тоҷикистон - Конститутсияи он қарор дорад, ки сароғози ба роҳ мондани фаъолияти одамон, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, созмонҳо ва мақомоти идоракунӣ, умуман, системаи сиёсӣ ба ҳисоб меравад. Он хосси ҷомеаи мутамаддин аст. «Он набояд фақат ифодагари воқеияти системаи ҷамъиятӣ, ки принципҳои ташкилӣ, фаъолият ва ҳисоботдиҳии мақомоти қонунбарор, иҷроия ва судӣ, ҳуқуқҳои асосӣ, озодӣ ва масъулияти шаҳрвандонро таҷассум менамояд, ба ҳисоб меравад»¹¹². Балки он бахтномаи миллат ва такаҷоҳи асосии қонунгузории кишвар мебошад.

¹¹² Зокиров Г. Н. Системаи сиёсӣ: масъалаҳои рӯз ва дурнамои инкишоф. / Г. Н. Зокиров. – Душанбе: «Истеъдод», 2011. – С. 322.

Ғояҳои асосии либерализм ва демократикунонии ҷомеа дар Конститутсия ниҳон аст. Он бояд сароғози ташаккули раванди демократикунонии ҷомеаи тоҷикистонӣ ба ҳисоб равад. Дар қонунҳо адолати иҷтимоӣ, бартарии ҳуқуқи табиӣ самаранокии институтҳои давлатӣ нишон дода шудааст, ки зарурати ҳатмии амалӣ гардидани чунин принципҳо дар шароити инкишофи Тоҷикистони муосир ба вуҷуд меояд. Масъулиятпазирии тарафайн – шахрванд дар назди давлат ва давлат дар назди шахрванд масъалаи асосии Конститутсияи Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Низоми қонунии кишвар дорои аҳамияти барҷастаи ҷамъиятӣ ва давлатӣ бояд бошад. Он ҳамаро фаро гирад. Таснифоти иттиҳорӣ ба низоми қонунии кишвар бештар ба назар мерасад. Дар бештари мавридҳо андешаи мардумии «қонун барои камбизоатон аст» ба ғуш мерасад, ки ин натиҷаи хуб надорад. Қонунҳои қабулмешуда ва дигар санадҳои меъёриву ҳуқуқие, ки тартиб ва қабул мегарданд, бояд масъалаҳои асосии инкишофи ҷомеаи муосири тоҷикистонӣ, асосҳои системаи сиёсии кишвар, низоми иқтисодӣ, фарҳангӣ, идеологӣ ва иҷтимоии он ва шароити воқеии ҳимоя ва амалигардии ҳуқуқу озодиҳои асосии инсон ва шахрвандонро инчунин системаи рушди сиёсӣ ва низоми идоракунии давлатиро дар худ таҷассум карда тавонанд. Онҳо системаи ҷамъиятии муосири Тоҷикистонро муташаккил гардонанд. Муносибатҳои нави солиро ба вуҷуд оваранд. Усулҳои схолистикӣ муносибати байниҳамдигарии ҷомеа ва давлатро аз байн бурда тавонанд. Онҳо бештар принципҳо, тарз ва меъёрҳои дурусту самараноки муносибати ҷомеа ва давлатро муайян кунанд.

Низоми қонунӣ бояд ғояи асосии инкишофи кишварро муайян кунад. Он набояд ифодакунандаи идеологияи «ким кадом» ғуруҳи ҳукмрон ба ҳисоб равад. Дар низоми қонуни ормони иҷтимоӣ, сиёсӣ идеологияи ҳалқ таҷассум гардида бошад. Он инкишфи мутаносиби

ҷомеа ва давлатро муайян карда тавонад. Даргирии муносибатҳоро аз байн барад.

2. Масъалаи тақсими ҳокимият ба шохаҳои алоҳида хусусияти асосии давлати миллии Тоҷикистонро ташкил медиҳад. Он масъалаи муҳим дар инкишофи давлатҳои муосир мебошад. Асоси ғоявии инкишофи давлатҳои муосирро низ ташкил мекунад. Аз тарафи дигар он имкони фаъолияти пурсамарии институтҳои ҷомеаи шаҳрвандиро фароҳам меоварад. Он барои ташаккули ҳокимияти намоёндагӣ роҳ мекушояд. Масъалаи тақсими ҳокимият ба масъалаи озодӣ низ пайвасти ногусастанӣ дорад. Мавҷуд будан ё набудани озодӣ ба сатҳи амалӣ гардидани принсипи таҷзияи ҳокимият вобастагии калон дорад. «Агар ҳокимияти қонунбарор бо ҳокимияти иҷроия дар як симо ё ҳамон мақомоти идоракунии пайваст бошад, озодӣ вучуд дошта наметавонад. Озодӣ дар ҳамон ҳолате низ вучуд дошта наметавонад, ки агар ҳокимияти судӣ аз ҳокимияти қонунбарор ва ҳокимияти иҷроия ҷудо нагардида бошад»¹¹³.

3. Масъалаи мазкур барои Тоҷикистон диққатҷалбкунанда ба ҳисоб меравад. Он яке шартҳои принципіалӣ ва системаи асосии амали тамоми шаклҳо ва навъҳои ҳокимият, ҳам ҳокимияти сиёсӣ ва ҳам ҳокимияти ғайрисиёсӣ ба ҳисоб меравад. Он ба сифати ҳолати махсусе бояд шинохта шавад, ки муносибатҳоро миёни субъектоне манбаи ҳаракатбуда ва субъектоне, ки чунин ҳаракатро қабул доранд барқарор мекунад. Ба андешаи Ф. Фукуяма тақсимои ҳокимият махсусгардонӣ ва тақсимои меҳнат ба ҳисоб меравад¹¹⁴. Дар ин ҳолат аъзоёни ташкилот бо доштани функцияҳои худӣ масъулиятноканд ва ҳолати мазкур метавонад барои тавоно гардидани давлат муосидат кунад.

¹¹³ Локк Дж. Избранные философские произведения. Т. 2. / Дж. Локк. – М., 1960. – С. 16 – 17.

¹¹⁴ Ниг.: Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке: [пер. с англ.] / Ф. Фукуяма. — М.: АСТ, 2006. – С. 21 – 22.

Самаранокии ҳокимият асоси инкишофи давлати миллӣ ва омили бартараф кардани бӯҳронҳои сиёсӣ дар шароити Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Асоси онро қобилияти мудофиавӣ, қонёқунандагӣ, қафолатдиҳӣ, сафарбарнамоию муташаккилсозии инсон ва шаҳрвандон, ташкилотҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ташкил медиҳад. Масъалаи мазкур низ дар шароити Тоҷикистон дар масъалаи махсусгардонии равандҳои инкишоф ва сиёсати кадрӣ таҷассум мегардад. Масъалаи субординатсия ва ратификатсия, инчунин ташаккули бюрократияи миллии тоҷик ба самаранокии ҳокимияти давлатӣ таъсир мерасонанд. Ҳокимияти давлатӣ бо тамоми институтҳои таркибиаш инкишофи сиёсиро дар сатҳи устувор, рушди максималии иқтисодӣ, прогрессии равандҳои иҷтимоӣ, таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсонро бо дарназардошти салоҳиятҳо ва уҳдадорӣҳои инсон ва шаҳрвандон бояд таъмин карда тавонад. Ташаккули ҳокимияти давлатӣ на дар шакли анъанавӣ, балки дар шакли муосиру самаранок ташаккул ёфтаниш барои инкишофи минбаъдаи Тоҷикистон ба сифати давлати миллии устувор дар шароити он зарурати ҳатмӣ дорад. Мақсади асосии самараноркии ҳокимият ва рушди ҷомеаи шаҳрвандиро аз байн бурдани номуътадилии инкишоф, ки хосияти асосии ҷомеаи муосирро ташкил медиҳад, ташкили идоракунии самаранок ва қонёқ гардонидани талаботу манфиатҳои инсон ва шаҳрвандон ташкил медиҳад.

Махсусияти асосии ташаккули давлати миллӣ дар шароити Тоҷикистон истифода бурдани давлат аз тамоми асосҳо ва захираҳои ҳокимият, иҷрои вазифаҳои сиёсӣ ва маъмурии асосии ҳеш мебошад. «...давлат воситаи самараноки ҳукмронии иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад...»¹¹⁵. Диққати асосӣ ба салоҳиятнокии бюрократия дода мешавад. Сохтори идоракунии бо тамоми ҷузъиёти таркиботиаш барои дифоъ ва амалӣ гардонидани манфиатҳои умумӣ кӯшиш кунад.

¹¹⁵ Соловьев А. И. Три облика государство – три стратегии гражданского общества. / А. И. Соловьев. // Полис, 1996. № 6. – С. 31.

4. Ташаккули мақомоти намояндагӣ ва парламентаризм. Шартҳои зарурии аз байн бурдани бӯҳрони сиёсиро муқаррароти зерин ташкил медиҳад. Шаҳрвандон бо таъсиси институтҳои сиёсӣ ва ҷамъиятиашон, ки қарорҳои давлатӣ дар самти инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ ба ҳисоб меравад, ҳизбҳо ва иттиҳодияҳои дағалро таъсис медиҳанд. Ҷиҳати самаранок гардонидани фаъолияти онҳо ва ҳимояи талаботи манфиатҳои шаҳрвандоне, ки бо алоқаҳои гуногуни идеологӣ муттаҳид гардидаанд, дар равандҳои сиёсӣ ва ҷамъиятӣ ширкат мебаранд. Иштироки самаранокӣ онҳо ба мавҷудияти мақомоти намояндагӣ вобастагии калон дорад.

Дар ташаккули мақомоти намояндагӣ принсипи умумӣ ва баробар ба эътибор гирифта бояд шавад. Самаранок набудани мақомоти намояндагӣ – парламент ба сифати масъалаи асосии номуккамалии принсипи таҷзияи ҳокимият ба ҳисоб меравад. Ҷавобгӯ набудани тарзи фаъолияти парламент метавонад бӯҳрони инкишофи сиёсӣ ва низоми намояндагиро ба вуҷуд оварад. «Монополияи қабули қарорҳо» Тоҷикистонро наметавонад ба сифати давлати миллии тавоно муаррифӣ кунад. Қонунҳо ҷавобгӯи талаби рӯз ва инкишофи ҷомеа бошанд.

Аз бисёр ҷиҳат барои Тоҷикистони муосири демократӣ ҳуқуқбунёд, ки дар заминаи шинохтани мардум ба сифати сарчашма ва манбаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ созмон ёфтааст, ташаккули мақомоти намояндагӣ ва парламентаризм ҳам барои инкишофи заминаҳои давлати тавоно ва ҳам барои рушди устуворро гирифтани ҷомеаи шаҳрвандии тоҷикистонӣ зарур аст.

Дар ташаккули мақомоти намояндагӣ масъалаи манбаи ҳокимият эътироф гардидани оммаи халқ аҳамияти махсус дорад. Ду ҳолати алоқамандии наздики халқ ба ҳокимият ва раванди идоракунии қабули қарор мавҷуд аст: иштироки бевосита ва иштироки бавоситаи халқ. Рӯварии шаҳрвандон тариқи бевосита ва бавосита ба системаи идоракунии давлатӣ дар асоси ҳуқуқҳои конституционии онҳо –

шаҳрвандон ҳуқуқ доранд дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлатӣ иштирок намоянд ва шаҳрвандон ба хизмати давлатӣ ҳуқуқи баробар доранд. Иштироки бавоситаи шаҳрвандон дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи корҳои давлатӣ ба воситаи намояндагоне, ки дар интихобот интихоб кардаанд иштирок мекунанд¹¹⁶. Чунин статуси намояндагии шаҳрвандонро метавонанд институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, махсусан ҳизбҳои сиёсӣ ба уҳда гиранд. Асоси онро риояи принципҳои демократӣ дар ташаккули мақомоти намояндагӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ ташкил медиҳад.

5. Плюрализми сиёсӣ ва воқеияти он. Масъалаи мазкур барои кишварҳои демократӣ ва дар раванди рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ масъалаи муҳим ба ҳисоб меравад. Сабабҳои бухронҳо дар бештари кишварҳо ин сустии демократия, плюрализм, мавҷуд набудани фаъолияти сиёсии ҷаҳмраси аҳоли дар равандҳои сиёсӣ баҳисоб меравад¹¹⁷.

Плюрализми сиёсӣ воқеияти ташаккули ҳокимиятро бояд таҷассум кунад, ки он дар муборизаи озоди институтҳои гуногун ифода меёбад. Барои амалигардии воқеияти принципи мазкур дар шароити Тоҷикистон бояд афзалияти принципи таҷзияи ҳокимият, системаи бисёрҳизбӣ ва фаъолияти расмӣ қонунӣ ва озоди онҳо эътироф гардад. Он гуногунии манфиатҳои ташкилотҳои таркиби ҷомеаи шаҳрвандиро инъикос мекунад. Он як навъ ифодаи объективии манфиатҳо ва мавқеъгирии таркиботи институтсионалии ҷомеаи шаҳрвандӣ бояд бошад. Таҷассуми таркиботи гуногуншаклии иҷтимоии ҷомеа ифодаи плюрализми олий мебошад.

Эҷоди монеа дар воқеъ гардидани принципи плюрализми сиёсӣ бештар аз талаботу манфиатҳои гурӯҳи ҳукмрон бар меояд. Дар

¹¹⁶ Ниг.: Тафсири илмиву оммавии Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Моддаи 27. [Захираи электронӣ]. URL: http://jumhuriyat.tj/index.php?art_id=14059 (санаи муроҷиат: 26.08.2018 с.)

¹¹⁷ Ниг.: Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке: [пер. с англ.] / Ф. Фукуяма. — М.: АСТ, 2006. — С. 54.

Тоҷикистон ҳам чунин муносибат ба амалӣ гаридани он вучуд дорад. Асоси онро аз даст надодани ҳокимияти давлатӣ бо тамоми таркибот ва захираҳояш ташкил медиҳад.

Мавҷудияти принципи плюрализми сиёсӣ имкон медиҳад, ки институтҳои таркибии ҷомеаи шаҳрвандӣ таҷассумгари талаботу манфиатҳои умумиятҳои муайяни иҷтимоӣ шинохта шаванд. Танҳо дар амалӣ гардидани принципи мазкур меъёрҳои конституционӣ бартарият пайдо кунанд.

Ҳосияти объективии иҷрои меъёрҳои конституционӣ, ки асоси демократӣ доранд, барои инкишофи плюрализм дар Тоҷикистон ва ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ муосидат мекунад. Он имкони дар сатҳи хубтар ба роҳ мондани муносибатҳои байниҳамдигарии давлати тавоно ва ҷомеаи шаҳрвандиро васеътар мегардонад.

6. Мавҷуд будани кафолат ба ташкилотҳои миллии ҳифзи ҳукуку озодиҳои инсон ва институтҳои намояндагии иҷтимоӣ. Масъалаи асосии ташаккули давлати миллиро дар ҳошияи шаклгирии вазъияти бӯҳрони сиёсӣ, ҳифзи ҳукуку озодиҳои инсон ва шаҳрвандон, қонун гардонидани талаботу манфиатҳои онҳо, ба вучуд овардани адолати иҷтимоӣ, эътибори олий пайдо кардани ҳолати табиӣ инсон ва ҳимояи ҳаёту зиндагии он аз хатарҳои раванди инкишоф ташкил медиҳад. Масъалаи асосие, ки дар раванди ташаккули давлат ва ҷомеаи шаҳрвандии устувор дар Тоҷикистон монеа мешавад, ин ба таври комил ташаккул ва инкишоф ёфтани ташкилотҳои миллии ҳифзи ҳукуку озодиҳои инсон ва шаҳрвандон, инчунин мавҷудияти институтҳои намояндагии иҷтимоӣ мебошад.

Масъалаи ташаккул ва мустаҳкам намудани заминаҳои низомӣ, қудратӣ ва амниятии давлати милли дар шароити Тоҷикистон аз бисёр ҷиҳат бо дарназардошти масъалаҳои бӯҳрони сиёсӣ-идоракунӣ, экстремизм, терроризм, қалобии инсон ва фурӯши он, коррупсия, гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир ва яқубора ба амал омадани онҳо дар дохили давлатҳо, субминтақаҳо, минтақаҳо ва дар

сатҳи ҷаҳонӣ рӯзмарра мегардад. «Таҳрибкориҳои террористону экстремистон бори дигар нишон доданд, ки ҳама гуна давлати абарқудрат дар муқобили силоҳу ниятҳои бадқасдона очизӣ мекашад»¹¹⁸. Масъалаи коррупсия ва экстремизму терроризм барои Тоҷикистони рӯ ба инкишоф доғи рӯз ба ҳисоб меравад. «...Амалҳои коррупсионӣ ва экстремизми сиёсӣ динӣ метавонанд ҳар лаҳза ба амнияти давлатӣ ва беҳатарии шаҳрвандон таҳдид намоянд...»¹¹⁹. Онҳо бухрони инкишофи сиёсӣ ва идоракунии давлатиро ба вучуд меоваранд.

Пешомади инкишофи давлати миллии устуворро дар Тоҷикистон метавонем бо ба эътибор гирифтани ҷиҳатҳои зерин муайян ва каме ҳам бошад дақиқтар шарҳ диҳем:

- самаранок истифода намудани захираҳо ва асосҳои ҳокимият бодарназардошти талаботу манфиатҳои оммаи халқ ва манфиатҳои ҳаётан муҳимми давлатӣ, ташаккули муътадили институтҳои таркибии системаи сиёсӣ ва идоракунии давлатӣ, ки тавонанд инкишофи муътадили онро таъмин кунанд, эҷоди модели «тоҷикӣ» – и ташаккули давлати миллии ва ҷомеаи устувор, фароҳам овардани шароити инкишофи институтҳои сиёсии ҷомеа, ки тавонанд гардиши қонунии элитаи сиёсиро ба вучуд оваранд;

- ташаккули маданияти сиёсӣ ва мутобиқ гардонидани он ба инкишофи демократии ҷомеаи кишвар, талаби иҷрои принципҳои олии демократия ва арзишҳои либералии ҷомеаи муосир, сохтани шароити беҳтари ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрвандон, эътирофи принципи эътирофи ақалият аксариятро, масъулиятпазирии мақомот и давлатӣ ва кормандони онҳо дар назди халқ;

¹¹⁸ Паёми табриқ ба шарафи 57-солагии Иди Ғалаба бар фашизм. [Захираи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj/node/6672> (санаи мурочиат: 10.08.2018 с.)

¹¹⁹ Зокиров Г. Н. Давлати тавоно. / Г. Н. Зокиров. – Душанбе: «ЭР-граф», 2018. – С. 43.

- ҳимояи Тоҷикистон аз таҳдидҳо ва хатарҳои муқовиматангез ва аз байнбарандаи рушди мутаносиби ҷомеа;

- баланд бардоштани сатҳи рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва тамаддунии Тоҷикистон, ки намунаи давлати тавоноро монад;

Бо ҳамин тартиб, инкишофи замони муосир дар назди давлатҳо ва низоми давлатдорӣ онҳо муаммоҳо ва монеаҳои зиёди сиёсиро пеш меорад.

Бахусус, давлатҳои миллий, ки унсури марказӣ ва пешбари сиёсати ҷаҳонианд, новобаста аз сатҳи инкишофшон дар низоми муносибатҳои байналхалқӣ нақши муайянкунандашонро нигоҳ медоранд.

Ҳифзи истиқлолияти давлатӣ, таҳкими давлатдорӣ миллий, дар руҳияи ватандӯстӣ худшиносии миллий тарбия намудани ҷавонон ва наврасон, муайян намудани дурнамои ҳимояи манфиатҳои миллии Тоҷикистон, тарғибу ташвиқи дастовардҳои мамлакат ва дарёфти роҳу воситаҳои ҳалли мушкилиоти ҷамъиятӣ яке аз масъалаҳои муҳимтарини ҳаёти сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол маҳсуб меёбанд. Масъалаҳои мазкур арзишҳои мебошанд, ки амалишавии ормонҳои миллий ба сатҳу сифати онҳо вобастаанд¹²⁰.

Экстремизми сиёсӣ ва терроризм низ заминаи васеи ташаккул ва омилҳои зиёду гуногуни инкишофро соҳиббанд. Сатҳи инкишофи умумии давлатҳо ва минтақаҳо, дараҷаи зиндагӣ ва тарзи ҳаёти одамон, масъалаҳои мухталифи иҷтимоӣ иқтисодӣ, фарҳангӣ, бахусус, сиёсӣ дар ташаккули экстремизми сиёсӣ ва шаклҳои мухталифи зуҳури он заминаи асосианд. Дар замоне, ки ҷомеа масъалаҳои мураккаби иҷтимоӣ иқтисодӣ ва фарҳангиро танзим карда наметавонад ва ҳолатҳои бӯхронии он дуру дароз ҳукмфармоӣ

¹²⁰ Ниг.: Сафарализода Х.Қ. Инъикоси эҳёи давлатдорӣ миллий, таҳкими истиқлолияти давлатӣ ва дурнамои рушди Тоҷикистон дар китоби «Уфӯқҳои истиқлол» [Матн] / Х.Қ. Сафарализода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. –Душанбе, 2020. №9. – С.377.

менамояд давраи табдили арзишҳо ва ормонҳои сиёсӣ ба ҳолати сифатан нав ба амал меояд. Одамон ба системаи ҷамъиятӣ муносибаташонро ба кулӣ дигар менамоянд. Дар замони ташаккули арзишҳо ва ормонҳои сиёсӣ оммаи васеи одамон кашида мешаванд. Дар сурати набудани таҷрибаи кофии сиёсӣ онҳо бештар ба фаъолияти иртиҷоӣ ифротӣ рӯ меоранд. Онҳо аз заифӣ ва нотаъони ҳокимияти давлатӣ ва системаи ҷамъиятӣ истифода намуда, роҳи ғайрирасмӣ муваффақ гаштан ба мақсадҳоро меҷӯянд. Одатан, ба назари одамон, ки шакли эътирозро меҷӯянд, бештар роҳи сабук роҳи истифодаи зӯрӣ мебошад¹²¹.

Раванди инкишоф ва рушди Тоҷикистон ҳамчун ҷомеаи иҷтимоӣ, демократӣ ва маданӣ ҳалли як қатор вазифаҳои муҳимро зарур мешуморад. Масъалаҳое, ки бештар аҳамияти хоса пайдо кардаанд муайян намудани самтҳо ва асоси инкишофи кишвар аст.

Тоҷикистон дар низоми инкишофи хеш наметавонад тарҳи кадоме аз кишварҳоро ҳамчун асос ва заминаи боэътимод қабул намояд.

Зеро хусусиятҳои кишвардорӣ, заминаҳои инкишофи давлати кунунӣ, ҳолату вазъият ва сатҳи идораи ҷомеа ба дараҷае хоса гаштааст, ки имконияти рӯоварии стихиявиро истисно менамоянд. Аз ин рӯ, худмуайянкунии давлатӣ масъалаи мубрами рӯз буда, аҳамияти стратегӣ пайдо менамояд. Дар бораи худмуайянкунии давлатӣ ва ғояи асоси инкишофи Тоҷикистон андешаҳо дар сатҳи гуногун ҳанӯз аз аввали давраи истиқлол пайдо гашта буданд. Дар доираҳои илмӣ ин ақида амиқ омӯхта нашудааст. Ба ғайр аз ин, масъалаи худмуайянкунии давлатиро, асосан мазмуни идеологӣ медиҳанд. Муносибати мазкур аслан ҷанбаи объективӣ дорад ва рафти инкишофи таърихӣ онро то андозае муайян ва андозагирӣ намудааст. Одамон ва махсусан, зиёӣён, ки солиёни зиёде дар зери таъсири идеологияи давлатӣ фаъолият ва зиндагӣ намудаанд, дар даврони истиқлолияти ҷумҳурӣ хоҳу ноҳақ дар мафкураи хеш ҷойи идеологияи

¹²¹ Ниг.: Зокиров, Г.Н. Зӯроварии сиёсӣ [Матн] / Г.Н. Зокиров. - Душанбе, 2018. - С.87.

давлатиро ҳолӣ мебинанд. Танҳо сабабҳо ва таъсири омилҳои пурқудрат метавонанд тарзи тафаккури одамонро тобиши нави сифатӣ бахшанд. Вазъияти навро одамон дар алоҳидагӣ ва умуман ҷомеа, дар маҷмӯъ, дар давоми вақти муайян ва зарурии паси сар карда метавонанд. Мақсади ҷомеаи демократиро тағйироти сифатӣ ҳам дар сатҳи тафаккури дастаҷамъӣ ташкил менамояд. Ҳадаф ба воқеият табдил додани арзишҳои сиёсии ҷомеаи демократӣ мебошад. Аз ҷумла, ба даст овардани эътирофи ҷомеа ва пазируфтани идеология дар сатҳи афкори ҷомеа шартӣ зарурии рушди ҷомеаи демократии муосир дар Тоҷикистон мебошад. Аммо дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моддаи 8 чунин омадааст, ки «Мафкураи ҳеҷ як ҳизб, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, динӣ, ҳаракат ва гурӯҳе наметавонад ба ҳайси мафкураи давлатӣ эътироф шавад¹²²». Дар воқеъ, баъди ба даст овардани соҳибистиклолӣ дар кишвари мо яккатозии ҳизбӣ ва идеологияи ягона аз байн рафт ва мо бештар ба идеологияи миллии худ такя намуда истодаем.

Давлат бояд сиёсати дохилию берунии худро дар асоси баррасӣ ва ҳимояи манфиатҳои миллию геостратегӣ амалӣ намояд. Мақсад аз чунин амалҳо таҳкими давлат ва давлатдорист. Давлат дар сиёсати дохилию хориҷиаш мустақил бошад, ба кишвар ё ҷомеаи сиёсии дигаре рӯ оварда, ба он такя намояд ва аз рӯйи зарурати манфиату уҳдадорихои байнидавлатӣ аз он пуштибонӣ намояд.

Дар бисёр кишварҳои пасошуравӣ раванди бегонагии мардум аз ҳокимият ба таври ошкоро эҳсос мегардад. Дар ин кишварҳо омилҳо ва сабабҳои зиёде мавҷуданд, ки мардумро аз қудрат дур карданд. Оммаи халқ дар ҳокимият талаботу манфиатҳояшонро пайдо сохта наметавонанд. Нақши оммаро фақат бо иштирок дар интиҳобот маҳдуд месозанд. Чунин равандро ба сатҳи ақаллӣ овардан зарур аст. Ба ҷуз аз ҳокимияте, ки талаботу манфиатҳои мардумро дар мадди

¹²² Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе «Нашриёти Ганҷ», 2016 – с.6.

аввал гузошта, барои инкишофи мамлакат ва таъмини некуаҳволии одамон масъулиятро бо тамом ҳис менамояд, ҳокимияти дигари халқӣ вучуд надорад. Ҳокимияте халқӣ мегардад, ки талаботу манфиатҳои мардумро дифоъ намояд ва барои хайрияти умум пайваста заҳмат кашад.

Аз ҳар ҷиҳат муносибатҳои байниҳамдигарии ҳокимият ва халқ бо мафҳуми «легитимӣ» пайваст аст. Раванди легитимӣ эътирофи ҷамъиятии кадомин фаъолият, ҳодиса, амал ё шахс мебошад. Дар илми сиёсӣ фаҳмиши иҷтимоии он бештар афзалият пайдо намудааст. Яъне ресурсҳои ҳокимият на баҳри қудрати идораи касе ё гурӯҳи одамон истифода гардад. Давлатҳои милли, ки дар бюрократияи дағали худ ғутидаанд, ресурсҳои ҳокимиятро дар чунин маврид ва бо чунин мазмун мавриди истифода қарор медиҳанд. Чунин ҳолат раванди легитимии ҳокимиятро безътибор гардонида, ҳолати баръаксӣ қонунӣ буданро, яъне раванди делегитимии ҳокимиятро инкишоф медиҳад. Омилҳои делегитимии ҳокимият ҳарчи бештар дар ҳаёти дохилии давлатҳои милли ҳис мегардад. Маҳз чунин муносибат пешомади инкишофи онҳоро номуайян месозад. Раванди делегитимии ҳокимият таҷассуми инкишофи номутаносиби ҷомеа ва ноухдабароии элитаи сиёсӣ мебошад. Он муносибати апатияи аҳолиро метезонад. Давлатҳои миллиро лозим аст, ки аз боиси хатарҳои зиёд ба низоми таъмини самаранокии ҳокимият аз раванди легитимияти харизматикии идоракунӣ даст кашада, нисбат ба масъала муносибати махсусро пеша намоянд.

Хулоса, буҳронҳои муносири сиёсӣ ҳамчун таҳдид дар раванди инкишофи давлатдорӣ милли монеаҳои гуногунро пеши рӯ овард, ки ба рушду инкишофи минбаъдаи кишвари мо таъсири манфӣ расонид.

Заминаи нахустини ташаккули давлати милли дар Тоҷикистон ин аз байн бурдани буҳрони сиёсӣ ва таъмини амнияти кишвар ба ҳисоб меравад. Яке аз хусусиятҳои асосии давлати миллиро мавҷудияти амният ва таъмини он, инчунин, таъмини ба таври системавӣ амалӣ

шудани раванди идоракунии давлатӣ, тартибот ва рушди системаи сиёсӣ ташкил медиҳад. Дар давоми даҳсолаи аввали мавҷуд будани истиқлолият дар Тоҷикистон чунин вазъият ҳукмфармо набуд. Мардум ва ҷомеа ба бӯҳрони саҳти сиёсӣ рӯ ба рӯ гашта буданд, ки баромадан аз он ҳелле душвор ба назар мерасид. Дар чунин вазъият дар назди ҳукумати кишвар ва институтҳои таркибии он, бо илова дар назди тамоми аҳолии мамлакат як қатор масъулият ва вазифаҳои мурракаб меистод, ки бояд ҷиғуна аз ин вазъият бароянд. Давлати навини моро инкишофи зарурӣ мебоист. Баҳри чунин сатҳи инкишоф таъмини ҳолати мутаносиби сиёсӣ аҳамиятнок ҳисобида мешуд, аммо пайваста бо ба вуҷуд овардани чунин шароит барои тамоми бошандагони мамлакат сатҳи зарурии инкишофи иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии идеологиро бояд ташаккул медиҳад. Масъалаи асосӣ дар он буд, ки ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистони навтаъсис дар асоси идеологияи нав ва сохтори конституционӣ амалҳоро баҳри ташаккули заминаҳои давлатдорӣ муосир, системаи сиёсии миллӣ ва идоракунии самараноки давлатӣ ба сомон расонида тавонист. Ҳамаи инро ба назар гирифта, дар зербоби сеюми боби дуюм механизм ва танзими пешгиринамоии бӯҳрони сиёсӣ дар шароити Тоҷикистон баррасӣ мегардад.

2.3. Механизм ва танзими пешгиринамоии бӯҳрони сиёсӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ва махсусияти идоракунии он

Мураккабии раванди сиёсӣ ва идоракунӣ масъалаҳои мухталиф ва пурпечутобро ба миён оварда, омӯзиши ҳамаҷаҳонаи онро шартӣ зарурии таҳлилҳои илмӣ мешуморад. Пеш аз он, ки дар бораи назорати давлатӣ ва мақомоти назоратӣ, мафҳум ва хусусияти онҳо сухан ронем, зарур аст, ки моҳияти идоракунии сиёсӣ бояд дарк карда шавад.

Он ба чунин мафҳумҳои калидӣ, ба монанди менечмент, сиёсат, давлат, ҳокимият асос ёфтааст. Ҳар яки онҳо ба идоракунии сиёсӣ хусусиятҳо ва ҳудуди салоҳияти худро медиҳанд:

1) яке аз навъҳои идоракунии сиёсӣ дар ҳалли масъалаҳои функционалӣ бисёр принципҳо ва усулҳои назарияи умумии идоракуниро истифода мебарад;

2) аз мавқеи давлатӣ, раванди идоракунии сиёсӣ яке аз навъҳои асосӣ мебошад, ба монанди маъмурий, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ғайра.

3) аз нуқтаи назари сиёсат, идоракунии сиёсӣ на танҳо салоҳияти давлат аст, балки ба салоҳияти тамоми системаи сиёсӣ дохил мешавад. Аз ин ҷиҳат, маъмурияти сиёсӣ дар системаи сиёсии демократӣ нисбат ба маъмурияти давлатӣ хеле васеътар аст;

4) мафҳуми «қудрат» дар идоракунии сиёсӣ муносибати ҳукмронӣ ва тобеиятро, ки дар байни субъект ва объекти ҳукумат ба вучуд меорад.

Ҳар кучое, ки раванди амалӣ шудани ҳадафҳо, стратегияҳо, воқеияти идоракунии давлатӣ ва сиёсат ба чашм мерасад дар он ҷо мурраккабии инкишоф ва ҳолати бухронӣ эҳтимолияти ба вучуд омаданро дорад. Масъалаи асосӣ ин мушаххас сохтани механизми бартараф намудани бухронҳои сиёсӣ мебошад. Мушкилот ва номутаносибии институтсионалӣ дар раванди бартараф намудани бухронҳои сиёсӣ худ бухрон ба ҳисоб меравад. Механизми бартарафкунандаи бухрони сиёсиро метавонем мақомоти назоратӣ дар раванди идоракунии ном барем. Вазифаи аввалиндараҷаи мақомоти назорати таъмини устворӣ ва коҳиш додани шиддати бухронҳо ва ё умуман аз байн бурдани бухронҳои сиёсӣ мебошад.

Мақомоте, ки назорат ва бартараф намудани бухронҳоро амалӣ мекунанд, хусусияти хосси худро доранд. Ҳар як мақомоти роҳбарикунанда, хоҳ ташкилот, корхона, мақомотҳои таркиботи институтсионалии давлат ва ҷамъият бошад, ба ин ё он дараҷа аз болои иҷрои қонунҳо ва қоидаҳои муқарраршуда дар соҳаи ба ӯ супурдашуда назорат мекунад. Назорати онҳо хосияти пешгирикунандагӣ аз эҳтимолияти ба вучуд омадани бухронҳои сиёсӣ мебошад. Назорат метавонад ҳам аз ҷониби мақомоти давлатӣ ва ҳам аз ҷониби мақомоти

ғайридавлатӣ амалӣ карда шавад. Ҳангоми иҷрои фаъолияти худ ба мақомоти назоратӣ қудрати иҷроия дода мешавад. Дар робита ба назорат, мо гуфта метавонем, ки он аз ҷониби мақомоти махсуси давлатӣ, ки ба як намуди муайяни назорат тахассус доранд, амалӣ карда мешавад.

Идоракунии давлатӣ ин таъсири муназзам, мақсадноки субъекти раванди идоракунии ба объекти идорашаванда бо мақсади ба тартиб даровардан, ҳифз ва рушди он мебошад. Аммо раванди назорат на танҳо бо «таъсир»-и субъект ба объект маҳдуд мешавад, балки фикру ақида ё ба ибораи дигар, «вокуниш»-и системаи идорашавандаро ба таъсири субъекти назоратӣ пешбинӣ мегардад. Ҳамин тариқ, байни субъект ва объекти назорат ҳамкориҳои мутақобила ба амал меояд. Ҷамъият (низомии сиёсӣ), ба монанди ҳама гуна система, ба амали танзимгарони гуногун, аз ҷумла, танзимгарони стихиявӣ, вобаста аст. Идоракунии шакли олии танзими бошууронаи равандҳои фаъолият ва рушди системаи сиёсӣ, бухронҳои сиёсӣ мебошад.

Дар баробари ин, дарки моҳияти назорати давлатӣ дар раванди бухронии системаи сиёсӣ ва низомии идоракунии давлатӣ аз аҳамият ҳолӣ нест. Назорати давлатӣ фаъолияти мақомоти махсуси давлатӣ аст. Он ба пешгирӣ, ошкор ва саркубии вайронкунандагони талаботи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ равона шудаанд, ки дар чараёни назорати давлатӣ чораҳои маҷбуркунии давлатӣ татбиқ карда мешаванд.

Назорат вазифаи идоракунии мебошад, ки системаи назорат ва тафтиши раванди фаъолияти объект тибқи қарорҳои қабулшудаи идоракунии, инчунин имкон медиҳад, ки ихтилофҳо дар ҳадафҳои пешбинишуда муайян карда шаванд. Ҳамзамон дар ҳолати зарурӣ чораҳои ислоҳӣ андешида шаванд. Фаъолияти идоракунии танҳо дар ҳолатҳои самаранок аст, ки иҷрои қарори қабулшударо саривақт назорат кунанд, то қонуният ва самарабахшии чораҳои андешидашударо муайян кунанд. Назорат ба риояи шартномавӣ ва иҷрои интизом аз кормандон касбият ва салоҳияти баландро талаб мекунад.

Дар раванди идоракунии давлатӣ назоратро ҳамчун роҳи таъмини волоияти қонун, самаранокӣ ва муташаккилсозии раванди идоракунӣ эътироф кардан зарур аст. Амалигардонии назорат на танҳо аз болои қонуният, балки аз рӯйи мақсадҳои сиёсат ва идоракунии давлатӣ мувофиқ аст. Набудани тобеияти ташкилӣ, тобеият байни мақомоти назоратӣ, шахси мансабдор ва объекти назоратшаванда имконияти даҳлат ба фаъолияти ҷории маъмурӣ ва хоҷагии идорашаванда, бекор кардани ғайриқонунӣ ва ғайрмақсадноки он қарорҳо, додани дастурҳо дар бораи роҳҳо, усулҳо ва муҳлати бартараф намудани камбудии ошкоршуда ба вуҷуд меоянд.

Вазифаҳои назорат дар раванди идоракунии давлатӣ мухталифанд. Мониторинги кори объекти идорашаванда асосӣ ба ҳисоб меравад. Гирифтани маълумоти объективӣ ва бозғиримод дар бораи ҳолати қонуният ва интизом, андешидани ҷораҳо оид ба пешгирӣ ва бартараф кардани вайронкунии қонун ва тартибот, муайян кардани сабабҳо ва шароити мусоид барои вайронкунии тартибот ва низоми раванди идоракунии сиёсӣ, ва ба ҷавобгарӣ кашидани вайронкунандагонии раванди идораи сиёсӣ ва давлатӣ муҳим арзёбӣ мегардад.

Назорат дар раванди ба амал баровардани сиёсати идоракунии давлатӣ дар заминаи принципҳои мухталиф ба амал бароварда мешавад. Онҳо имконият медиҳанд, ки низоми самаранокӣ ташаккули идоракунии сиёсӣ шакл гирад. Принципҳо аз ҷумлаи зеринанд: қонуният, банақшагирӣ, объективӣ, муттасили, таҳассус, самаранокӣ.

Назорат ба ҳолати бӯҳрони сиёсӣ ба самаранокии он бурда мерасонад ва имкон медиҳад, ки ҳадафҳо ва махсусиятҳои самаранокии раванди идоракунии давлатӣ амалӣ гардад.

Вобаста аз мундариҷаи масъала, сифати сиёсати идоракунии давлатӣ ҳамчун доираи гуногуни хусусиятҳои давлат ва институтҳои он фаҳмида мешавад. Баъзан ин мафҳум ҳамчун сифати давлат, дар маҷмӯъ, ҳамчун ваҳдати се шохҳои ҳокимият - қонунгузорӣ, иҷроия, судӣ фаҳмида мешавад. Аз ин рӯ, пайравӣ аз маҷмӯи ҷузъҳои, ки хусусиятҳои

хисоботдихӣ, шаффофият ва риояи волоияти қонунро дар бар мегирад, аҳамияти муҳимро доро мебошанд¹²³.

Тавсифи методологияи ташаққули индекс ва манбаъҳои маълумот дар нашриҳои ҳарсола аз рӯйи натиҷаҳои таҳқиқоти муқоисавии навбатӣ оварда шудааст.¹²⁴

Метавон арзёбии сифати идоракунии сиёсӣ ва давлатиро чунин ишора намуд:

Индекси «хуқуқи овоздихӣ ва масъулият» (Voice and Accountability) он нишондиҳандаҳоеро дар бар мегирад, ки ҷанбаҳои гуногуни равандҳои сиёсӣ, озодиҳои шахрвандӣ ва ҳуқуқҳои сиёсиро чен мекунанд. Нишондиҳандаҳои ин категория дараҷаи иштироки шахрвандонро дар интихоби ҳукумат ва инчунин дараҷаи мустақилияти матбуотро муайян мекунанд.

Назорат вазифаи асосии давлат ва таркиботи институтсионалии он мебошад, ки системаи назорат ва тафтиши раванди фаъолияти объект тибқи қарорҳои қабулшудаи идоракунии сиёсӣ мебошад, инчунин имкон медиҳад, ки ихтилофҳо бо мақсадҳои пешбинишуда муайян карда шаванд ва дар ҳолати зарурӣ амалӣ карда шаванд.

Фаъолияти назоратнамоӣ танҳо дар ҳолатҳое самаранок аст, ки иҷрои қарори қабулшударо саривақт назорат шавад, то қонуният ва самарабахшии чораҳои андешидашударо муайян кунанд. Назорат ба риояи шартномавӣ ва иҷро мусоидат намуда, интизом касбият ва салоҳияти баландро аз кормандон талаб мекунад.

Механизми назоратиро ҳангоми бӯҳронҳои сиёсӣ дар давлатҳо дар сатҳҳои гуногуни раванди идоракунии сиёсӣ ва давлатӣ амалӣ кардан мумкин аст:¹²⁵

¹²³ Ниг.: Алескеров Ф.Т., Головщинский К.И., Клименко А.В. Оценки качества государственного управления. Препринт WP8/2006/02. — М.: ГУ ВШЭ, 2006. — С. 3.

¹²⁴ Ниг.: Kaufmann, D. Governance Matters VII: Aggregate and Individual Governance Indicators 1996–2007 / D. Kaufmann, A. Kraay, M. Mastruzzi; The World Bank Development Research Group Macroeconomics and Growth Team & World Bank Institute Global Governance Program; June 2008; WPS4654. Washington, 2008. — 102 p. [Захираи электронӣ]. URL: http://papers.ssrn.com/sol3/paperscfm?abstract_id=1148386

- дар сатҳи шахси мансабдор;
- дар сатҳи шуъбаи алоҳида;
- дар сатҳи корхона;
- дар сатҳи саноат;
- дар сатҳи минтақавӣ;
- дар сатҳи кишвар.

Ҳамин тариқ, ҳадафи назоратро омӯзиши объективӣ ва таъмини самаранокии раванди идоракунии сиёсӣ ва заминаҳои институтсионалию ташкилӣ ва ҳуқуқии он ташкил медиҳад. Ба таври маҷмӯӣ метавон ишора бар он намуд, ки моҳияти назорат дар раванди идоракунии сиёсӣ мавзӯи омӯзиши фаъол дар илми сиёсӣ, сиёсати давлатӣ ва идоракунӣ мебошад. Мураккабии ин падида таърифҳои гуногунро ба вуҷуд меорад. Баррасии назорат дар идоракунии сиёсӣ ва давлатӣ, дар раванди ҳолати бухрони сиёсӣ, ба андешаи мо, бояд дар ду ҷанбаи асосӣ амалӣ карда шавад: концептуалӣ (маъноӣ) ва доктриналӣ (илмӣ).

Дар заминаи ташаккул ва инкишофи донишҳои сиёсӣ муайянкунии моҳият ва намудҳои мақомоти назоратӣ дар раванди бухронҳои сиёсӣ нақши асосӣ мебошад. Назоратнамоӣ дар раванди шаклгирии бухронҳо як падидаи мураккаб бо бисёр паҳлуҳо ва бо шаклҳои хосси зухури худ мебошад. Он ҳамчун функцияи давлат, яке аз шохаҳои ҳокимияти давлатӣ («қудрати назоратӣ»), шакли мустақили фаъолияти давлат тавсиф мешавад. Аз тарафи дигар моҳияти мақомоти назоратиро танҳо таркиботи институтсионалии давлатӣ ва ҳокимияти давлатӣ ташкил надода, ба он таркиботи институтсионалии ҷамъият, ки ин функцияро доранд, дар бар мегирад.

Мақомоти назоратӣ дорои тамоми хусусиятҳои муҳимми барои тамоми давлат ва системаҳои сиёсӣ хос аст. Монанди давлат, дар маҷмӯъ, назорати давлатӣ инҳоянд: 1) шакли ташкилоти сиёсӣ, ки дар айни замон

¹²⁵ Ниг.: Контроль и надзор в системе государственного и муниципального управления [Захираи электронӣ]. URL: [https://www.kgasu.ru/upload/iblock/071/lektcii.-kontrol-i-nadzor-eios .pdf](https://www.kgasu.ru/upload/iblock/071/lektcii.-kontrol-i-nadzor-eios.pdf)

воситаи муҳимтарини давлат дар татбиқи ҳадафҳо ва вазифаҳои он мебошад; 2) дастгоҳе, ки одамонро ба фаъолияти касбӣ машғул намуда, барои тафтиши иҷрои қарорҳои мақомоти давлатӣ муттаҳид мекунад; 3) назорат аз номи мақомоти давлатӣ, сарфи назар аз вазифаҳо ва намуди фаъолияти онҳо, амалӣ карда мешавад; 4) санадҳои назоратӣ ҳамчун як фаъолияти ҳокимияти давлатӣ амал мекунанд - мақомоти назорат ба объектҳои назоратшаванда барои бартараф намудани камбудҳои ошкоршуда супоришҳои ҳатмӣ медиҳанд; 5) мақомоти назоратӣ метавонанд масъалаи ба ҷавобгарӣ кашидани гунаҳкорони қонуншиканиҳоро ба миён гузошта, дар як қатор ҳолатҳо чораҳои маҷбуркунии давлатиро мустақиман татбиқ кунанд¹²⁶ ва дар баробари ин ҳама мақомоти назоратӣ ба таъмини самаранок риоя гардидани талаботу манфиатҳо ва ҳуқуқу озодиҳои асосии инсон ва шаҳрвандон диққати асосӣ равона мекунад.

Н. М. Конин назоратро ҳамчун «шакли хосси фаъолият оид ба мушоҳида ва назорати мунтазами фаъолияти субъектҳои муносибатҳои маъмурӣ ва ҳуқуқӣ бо мақсади тафтиши мувофиқати қарорҳо ва амалҳои онҳо ба талаботи қонуният» муайян мекунад. Вай хусусиятҳои назорати маъмуриро дар маҳдуд кардани салоҳияти мақомоти назоратӣ тавассути тафтиши қонунии амали шахсони назоратшаванда мебинад. Дар асоси хусусияти ба дараҷаи махсусгардонидашудаи фаъолияти иҷроияи мақомоти инфиродии давлатӣ, Н. М. Конин ба хулосае меояд, ки онҳо дар фаъолияти худ «як навъи махсуси усули ташкили ҳуқуқии таъмини волоияти қонун - фаъолияти назоратӣ ва назоратиро истифода мебаранд, ки ҳам унсурҳои назорат ва ҳам унсурҳои назоратро муттаҳид мекунад»¹²⁷. Аммо, вақте ки сухан дар бораи назорат ва мақомотҳои назоратӣ дар раванди идораи сиёсӣ меравад, ба андешаи Н. М. Конин

¹²⁶ Ниг.: Марков К.В. Пути укрепления конституционных основ государственного контроля в современный период // Законодательство, комментарии, проблемы. 2006. N 4 (70). – С. 15.

¹²⁷ Ниг.: Конин Н.М. Российское административное право. Общая часть: Курс лекций. Саратов: СГАП, 2001. – С. 326.

розӣ шудан нашояд. Назоратро ҳамчун шакли махсуси фаъолияти мақомоти назоратӣ дар раванди идораи сиёсӣ бо мақсади назорати фаъолияти субъектони сиёсат ва раванди идораи сиёсӣ номидан ба мақсад мувофиқтар аст.

Механизми назорат дар раванди идораи сиёсӣ робитаҳои мустақим ба раванди идоракунии мавриди таҳлили махсуси илмӣ қарор мегирад.

Идоракунии аз ҷиҳати сохторӣ мураккаб мебошад ва бисёр унсурҳои ба ҳам алоқамандро дар бар мегирад ва яке аз онҳо назоратнамоӣ ва баҳисобгирӣ мебошад. Фаъолияти назоратнамоӣ ва баҳисобгирӣ вазифаи муҳимтарини идоракунии ва арзёбии натиҷаҳои он, раванди ҷамъоварӣ, таҳлил ва ҷамъбасти иттилооти идоракунии ва истифодаи он барои танзими муносибатҳои идоракунии мебошад.

Дар ин робита, функсияҳои назоратӣ бо танзими давлатӣ якҷоя карда мешаванд, ки асосро баланд бардоштани самаранокии он ташкил медиҳад. Назорат бояд ба талаботи самаранокӣ, шаффофият, воқеъбинӣ, мақсаднокӣ ҷавобгӯ бошад. Назорати давлатӣ метавонад умумӣ ва мушаххас бошад¹²⁸.

Ҳамин тариқ, фаъолияти мақомоти назоратиро дар шароити бухрони сиёсӣ дар заминаи ҳадафҳои махсус метавон баҳо дод. Онҳо метавонанд ба самаранокии раванди идораи сиёсӣ нигаронида шаванд.

Барои волоияти қонун дар идоракунии сиёсӣ назорати дохилӣ дар мақомоти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ аз ҷониби роҳбарони онҳо, инчунин, шахсони мансабдор ё воҳидҳои барои ин мақсад таъйиншуда муҳим аст.

Шохаҳои ҳокимияти давлатӣ мустақилият ва назоратнамоию бухронбартарафкунӣ дар фаъолияти онҳо. Масъалаи мустақилияти шохаҳои ҳокимияти давлатӣ рӯзмара гардид, ки маҳз назарияи таҷзияи ҳокимият ба вучуд омад. Ва дар баробари тақсимои институтсионалии он тақсимои функционалӣ шакл гирифт. Барои оне, ки мустақилияти фаъолияти шохаҳои ҳокимияти давлатӣ таъмин гардад Ш. Л. Монтескё

¹²⁸ Ниг.: Буховец Т.В. Государственное управление. – М., 2015. – С. 42. (- 148)

чор тарзи маҳдуднамоии байниҳамдигарии навъҳои ҳокимияти давлатиро ҷудо менамояд: бикамерализми (дупалатагӣ) ҳокимияти қонунбарор; ҳокимияти иҷроияро маҳдуд намудани ҳокимияти қонунбарор, ё худ ҳуқуқи ВЕТО; сабук гардонидани қонунҳо аз ҷониби ҳокимияти қонунбарор; ҳуқуқи назорат намудан ба фаъолияти ҳокимияти иҷроия аз ҷониби ҳокимияти қонунбарор.

Бартарафнамоии бухронҳои сиёсӣ ба яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи ҳокимияти сиёсӣ дохил мегардад. «Вазифаҳои ҳокимият ба таври ҳукмронӣ, роҳбарӣ, танзимнамоӣ, назорат намудан, идоранамоӣ, ҳамоҳангсозӣ, ташкил намудан, сафарбарнамоӣ ва ғ. воқеӣ мегарданд»¹²⁹.

Фаъолияти мақомоти ваколатдори давлатӣ, ба пешгирӣ, ошкор ва рафъи қонунвайронкуниҳо аз ҷониби шахсони ҳуқуқӣ, роҳбарони онҳо ва шахсони мансабдори дигар, соҳибкорони инфиродӣ, намоёндагони ваколатдори онҳо равона карда шудааст. Талаботи муқаррарнамудаи ҳуқуқӣ ва сиёсии раванди идораи сиёсӣ, дигар қонунҳо ва санадҳои таъсиррасон дар раванди идораи сиёсӣ ва мутобиқати онҳо мебошад. Дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, тавассути ташкил ва ғузaronидани санҷишҳои шахсони ҳуқуқӣ, соҳибкорони инфиродӣ, андешидани чораҳои пешбининамудаи қонунгузорӣ оид ба фурӯш ва ё рафъи оқибатҳои қонуншиканиҳо баррасӣ мегарданд. Инчунин, фаъолияти ин мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба мониторинги мунтазам барои иҷрои талаботи ҳатмӣ, таҳлил ва пешгӯии ҳолати иҷрои талаботи ҳатмӣ ҳангоми иҷрои фаъолият аз ҷониби шахсони ҳуқуқӣ, соҳибкорони инфиродӣ равона карда шудааст. Асоси фаъолияти онҳоро ҳокимияти сиёсӣ мушаххас мегардонад.

Меъёри муҳимми самаранокии ҳокимиятро ғоидабахшии таркиботи «амудӣ» ва «уфуқии» он ташкил медиҳанд. Таркиботи амудӣ ҳокимиятро аз боло то ба поён таъсис менамояд. Таркиботи уфуқии ҳокимият бошад

¹²⁹ Ниг.: Зокиров Г. Н. Сиёсатшиносӣ. – Душанбе, 2010. – С. 65.

ҳамоҳангсозии фаъолияти субъектҳои ҳокимиятро дарбар мегирад. Баҳисобгирӣ ва таҳлили супоришоти ҳокимият, яъне назоратнамоӣ яке аз меъёрҳои дигари самаранокии ҳокимият ба шумор меравад. Асосҳои танзими раванди назоратнамоиро таъминоти кадрӣ, ташкилӣ ва техникаӣ бунёд менамоянд. Ҳолатҳои махсусро дар раванди назоратнамоӣ бояд ба инобат гирифт. Дар мавриди муқовимати сатҳи нерӯҳои сиёсӣ назоратро ба тариқи коршиканӣ бартараф намудан, иттилоотро таҳриф кардан ва мақомоти назоратнамоиро бадном намудан мумкин аст.

Назорат ҳамчун роҳи таъмини волоияти қонун аҳамияти муҳимро дар фаъолияти шохаҳои ҳокимияти давлатӣ касб мекунад¹³⁰.

Дар раванди самаранокии ҳокимият нақши барҷаста ва эътибори ҳокимият дар ҷодаи эътирофи сифатҳои корӣ ва бунёдгариҳои субъектҳо ва қобилияти онҳо дар инъикоси манфиатҳои қулли шаҳрвандон зоҳир мегарданд.

Аҳамияти муҳимро барои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди тақсими ҳокимият ҷудо намудани мақомоти назорати берунӣ дар низоми судӣ ташкил менамояд. Яъне, ташаккул додани суди конституционӣ дар системаи тақсими ҳокимият маънои танзими муносибатҳои байни шохаҳои ҳокимиятро дорад.

Фаъолияти назоратӣ ҳамчун вазифаи ҳокимияти он, мақсаднок ва ташкилотчӣ оид ба баланд бардоштани самаранокии механизми идоракунии давлатӣ пешниҳод карда мешавад. Назорат ҳамчун функцияи ҷудонашавандаи давлат дар асоси моҳияти ҳокимияти давлатӣ эътироф карда мешавад.

Дар шароити ҳозира мақом ва нақши ҳокимияти иҷроия дар низоми идораи сиёсӣ батадриҷ меафзояд. Дар бештари ҳолатҳо он аз ҳисоби ҳокимияти қонунбарор воқеӣ мегардад. Шояд чунин вазъият ҳосияти объективӣ дошта бошад. Зеро дар сатҳи зарурӣ ахбороти объективӣ ва мукамалро дар бораи равандҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа фақат

¹³⁰ Ниг.: Ведяшкин С.В. Контроль и надзор в сфере государственного управления: учебно-методическое пособие для магистратуры. – Томск: Изд-во НТЛ, 2017. – С. 14. (– 52 с.)

муассисаю мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ пайдо менамоянд. Мақомоти ҳокимияти қонунбарор низ аз он истифода мебаранд. Теъдоди қарорҳои махсус ва ё муҳим, ки сифати идоракуниро нишон медиҳанд, хеле бузург ва зиёданд.

Бюрократияи давлатӣ дар мамлакатҳои демократӣ принсипи «шаффофият» - ро ба роҳбарӣ мегирад. Он барои назорати ҷамъиятӣ кушода аст. Дар низоми автократӣ бюрократия «давлат дар давлат» мегардад. Он қоидаҳои махсуси бозиро ҷорӣ менамояд. Он восита ва аслиҳаи идоракунии олигархияи ҳукмрон мебошад. Дар низоми демократӣ назорати ҷамъиятӣ ва масъулияти ҳуқуқӣ ба сифати воситаи маҳдуднамоии раванди автономикунони бюрократияи давлатӣ баромад менамоянд.

Модели назариявии татбиқи функсияи назорат дар вазъияти бӯҳрони сиёсӣ аз ҷаъолияти идоракунии мақомоти иҷроия оид ба татбиқи амалҳои мушоҳидаи идоракунӣ ҳамчун марҳилаи зарурии раванди идоракунӣ иборат аст¹³¹. Дар ин баробар нақши бюрократия афзалият пайдо мекунад.

Ҷаъолияти маъмурияти бюрократиро чунин арзёбӣ намудан мумкин аст:

1. Иҷрои вазифаҳои амалдорӣ ҳамчун ҷаъолияти муттасил, ки ҳаҷми онро санадҳои ҳуқуқӣ муқаррар менамоянд.

2. Амали принсипи «салоҳиятноки»:

а). Тақсимои доимии вазифаҳо, ки ба таври қатъӣ салоҳият ва вазифаҳои амалдориро ҷудо месозад;

б). Саҳеҳияти ҳаҷми ҳуқуқи додани фармоишот, супоришҳо ва воситаҳои истифоданамоии маҷбурнамоӣ ва шароити қонунии истифодаи воситаҳои мазкур.

3. Ҳатмӣ будани принсипи «иерархияи амалдорӣ». Он дар масъулияти амалдори поёнӣ дар назди амалдори болоӣ, ки вазифадор

¹³¹ Ниг.: Смородинова Ю. С. Контроль и надзор в деятельности органов исполнительной власти субъектов Российской Федерации//Диссертация.–Волгоград, 2015. – С. 63. (- 210 с.)

аст фаъолияти онро назорат намояд, зоҳир мегардад. Амалдори поёӣ ҳуқуқи шикоят намудан аз болои фаъолияти назоратии амалдори калонро соҳиб аст.

4. Принципи ҷудоии маркази маъмурӣ аз моликият ба воситаҳои маъмурият ва воситаҳо барои нигоҳ доштани онҳо.

5. Ҷудо будани ҳолати хизматӣ аз ҳолати шахси дар хизматбуда. Амалдор ҳуқуқи суйистифода аз ҳолати хизматиرو надорад.

6. Фаъолияти амалдорӣ ба ҳуҷҷатнигорӣ асос ёфтааст. Ҳатто дар он ҷое, ки нишондод дар бораи ба таври шифоҳӣ танзими корҳои расмӣ нишон дода шудааст, нигоҳи ҳуҷҷат муҳим аст.

Дар баробари мақомоти назоратӣ, шохҳои муҳими ҳокимияти давлатӣ–ҳокимияти судӣ дар таъмини кафолатҳои ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрвандон нақши асосӣ мебозад. Ҳокимияти судӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, манфиатҳои давлат, ташкилоту муассисаҳо, қонуниятро адолатро, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон эълон намудаанд, ҳифз менамояд. Принципиҳои фаъолияти судиро пеш аз ҳама, масъалаи ҳама дар назди қонун ва суд баробаранд. Давлат ба ҳар кас, қатъи назар аз миллат, нажод, ҷинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсил ва молу мулк ҳуқуқу озодиҳоро кафолат медиҳад¹³².

Яке аз дигар мақомоти таъминкунандаи кафолатҳои ҳуқуқҳои инсон ва ҳимоякунандаи онҳо мақомоти прокуратура мебошад. Яке аз вазифаҳои асосии ин мақомотро таъмин ва ҳифзи ҳуқуқи иҷтимоӣю иқтисодӣ, сиёсӣ ва дигар ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандон ташкил

¹³² Ниг.: Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» //Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 16.07.2014. №1084. Моддаи 3, 5.

медихад. Самтҳои асосии фаъолияти он бошад, дар заминаи роҳҳои гуногун тарҳрезӣ мегардад¹³³.

Назорати риояи дақиқ ва иҷрои якхелаи қонунҳо аз ҷониби вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар идораҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, мақомоти идораи ҳарбӣ, мақомоти назорат, банкҳо, корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва динӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои дигар, сарфи назар аз тобеият, мансубият ва шакли моликияти онҳо, амалӣ карда мешавад. Инчунин, ба қонунҳо мутобиқ будани санадҳои ҳуқуқие, ки онҳо мебароранд, назорат ба риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ки ҳамчун арзиши олии эътироф гардидаанд, назорат карда мешавад. Аз тарафи ҳамаи сохторҳо ва шахсони мансабдоре, ки дар сарҳатти якуми моддаи мазкур зикр шудаанд, ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандон, манфиатҳои давлат, шаклҳои гуногуни моликияти давлатӣ ва ғайридавлатӣ дар муҳофизати судӣ муҳимтарин самтҳои фаъолияти ин мақомот мебошанд.

Бо дарназардошти ҷойгоҳи махсуси мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар система ва сохтори ташкили ҳокимияти давлатӣ ба он диққат додан лозим аст, ки муносибати анъанавӣ, вақте ки ҳангоми баррасии вазифаҳои назоратӣ нисбат ба субъектҳои алоҳидаи идоракунии ваколатҳои прокуратура ва суд, пеш аз ҳама, таҳлил карда мешаванд, татбиқ намешавад.

Ғайр аз ин, назорати махсуси беруна аз рӯйи намудҳои алоҳидаи фаъолияти идоракунии мақомоти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ вуҷуд дорад. Чунин назорат ба зиммаи мақомоти давлатӣ ва зерсистемаҳои онҳо, ки барои иҷрои он ваколатдоранд, гузошта мешавад. Масалан, назорати гумрукӣ, назорати зиддиинҳисорӣ, назорати сифати маҳсулот ва молҳои истеъмоли, санитария

¹³³ Ниг.: Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» //Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 25.07.2005. №107. Моддаи 4, 5.

эпидемиологӣ, назорати радиатсионӣ, назорати муҳити зист, назорати ҳаракат ва ғайра. Дар шароити муосир, вақте ки вайронкунии қонунҳо, ки қоидаҳои пешбурди парвандаҳоро муқаррар мекунанд, аксар вақт барои давлат оқибатҳои вазнин ва аз ҷиҳати сиёсӣ вазнинтарро ба бор меоранд. Аз ин рӯ, аҳамияти назорати махсуси беруна ба таври объективӣ меафзояд ва зарур аст, ки мақомоти давлатӣ, ки онро амалӣ мекунанд, мунтазам такмил дода шаванд:

- барои волоияти қонун дар идоракунии сиёсӣ назорати дохилӣ дар мақомоти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ аз ҷониби роҳбарони онҳо, инчунин шахсони мансабдор ё воҳидҳои барои ин мақсад таъйиншуда муҳим аст. Дар ин ҷо тақрибан ҳама чиз аз муносибати психологии шахси дорои қудрати мувофиқ вобаста аст. Бо вучуди ин, рушди фарҳанги ҳуқуқии ходимони давлатӣ ва ҷамъияти сиёсӣ, таҳкими вазъи умумии қонуният дар идоракунии сиёсӣ ва демократӣ шакл гирифтани он метавонад ба фаъолияти мақомти назоратӣ дар раванди идораи сиёсӣ таъсири мусбат расонад;

- дар ташаккули раванди идоракунии сиёсӣ мақомотҳои ҷамъиятӣ нақши асосӣ ва пешбарандаро доранд. Аввалан, шумора ва самти фаъолияти онҳо хеле зиёд аст. Баъдан, мақомотҳои ҷамъиятӣ манфиатҳои гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоиро пешбарӣ ва ҳифз мекунанд. Сеюмин, ячейкаҳои маҳаллии ҳизбҳои сиёсӣ асосан ба ҳалли масоили локалии худ машғул буда, мақсади асосии онҳо таъмини ғалабаи ҳизби худ дар интихоботи навбатӣ аст. Мақомотҳои ҷамъиятӣ метавонанд бе дастгирии давлат фаъолият кунанд ва ҳоло аксари онҳо дар чунин шароит фаъолият мекунанд. Онҳо таҷрибаи бузурги фаъолияти бевоситаро доранд. Ин пеш аз ҳама ба мақомотҳои ҷамъиятии ҳифзи ҳуқуқи инсон дахл дорад, ки нисбатан аз рӯйи шумора кам буда, вале аз ҳама фаъоланд. Масалан, омбудсмен. Ҳизбҳои сиёсӣ ва мақомоти ҷамъиятӣ воситаи муҳимми инкишофи муносибатҳои байниҳамдигарии давлат ва ҷомеаи шаҳрвандианд ва тавассути онҳо ҷомеаи шаҳрвандӣ аз болои давлат назорат мебарад. ВАО дар раванди идоракунии сиёсӣ

мақоми махсусро доранд. Онҳо маҷмуи вазифаҳоеро ба сомон мерасонанд, ки дар равандҳои идоракунии ва сиёсӣ нақши асосиро дорад: танқид ва назорат намудан. Дар ҳомаи вазифаи мазкур ба салоҳияти мақомоти давлатӣ ва ҷамъиятӣ марбут аст;

- ҳуқуқ ва озодиҳои инсон имконият ва кафолати озодӣ дар ҷаҳолият ва ҳаёти инсон аст. Муайянкунии мақомоти назоратӣ дар таъмини ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон ва шаҳрвандон дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври васеъ намоён мегардад. Ба сифати мақомоти назоратӣ дар таъмини кафолатҳо ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандон метавонем мақомоти ҳифзи ҳуқуқро ишора кунем. Онҳо қисме аз таркиботи институтсионалии системаи идоракунии давлатӣ ба ҳисоб рафта, ҷаҳолияти ҳудро дар заминаи тартиботи ҳуқуқӣ, риоя ва ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон ва шаҳрвандон, кафолати қонунии онҳо ба роҳ мемонанд. Дар баробари мақомоти назоратӣ, шохҳои муҳими ҳокимияти давлатӣ–ҳокимияти судӣ дар таъмини кафолатҳои ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрвандон нақши асосӣ мебозад. Яке аз дигар мақомоти таъминкунандаи кафолатҳои ҳуқуқҳои инсон ва ҳимоякунандаи онҳо мақомоти прокуратура мебошад.

Ҳулоса, механизми давлатии бартарафнамоии бухронҳои сиёсӣ ва идоракунии онро вобаста ба соҳавӣ будани бухрон ва сатҳи фарогирии он дар шароити Тоҷикистон метавон тасниф намуд. Тамоми механизми давлатии бартараф ва танзими бухронро метавонем ба ду қисм ҷудо намоем:

- механизми ҳуқуқии танзим ба бартараф намудани бухронҳои сиёсӣ;
- механизми институтсионалии танзим ба бартараф намудани бухронҳои сиёсӣ ва идоракунии онҳо.

Ба механизми ҳуқуқии танзим ба бартараф намудани бухронҳои сиёсӣ ва идоракунии онҳо низоми ҳуқуқӣ, барномаҳо, стратегияҳо ва концепсияҳои рушди устувор ва пешгирикунандаи низоми номутаносиби равандҳои сиёсӣ ва идоракунии он дохил мешаванд. Масалан, Конститутсия, қонунҳо дар бахши коррупсия, гардиши ғайриқонунии

маводи мухаддир, хизмати давлатӣ, стратегҳои рушди уствор, низомномаҳои мансабӣ ва ғ.

Ба механизми институтсионалии танзим ба бартараф намудани бухронҳои сиёсӣ тамоми таркиботи институтсионалии ҳокимияти давлатӣ, ки мақсад ва ҳадафи асосиашон барои мубориза дар самти эҳтимолияти ба вуҷуд омадани бухронҳои сиёсӣ ва танзиму бартараф намудани бухронҳои мавҷуда мебошад, дохил мешаванд. Масалан, мақомоти коррупсия, мақомоти мубориза бар зиди маводи нашъаовар, мақомоти ҳифзи ҳуқуқи инсон, мақомотҳои дигари назорати молиявӣ, мақомотҳои мубориза бар зидди ҷинояткориҳо ва хатарҳои эҳтимолӣ, ки мувозинатии муносибатҳоро ба амал меоваранд, мақомотҳои танзими давлатии раванди сиёсӣ ва идоракунии давлатӣ ва ғ. дохил мешаванд.

ХУЛОСА

I. Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

Натиҷаи таҳқику таҳлили илмӣ мавзӯи диссертатсионӣ «Бухрони сиёсӣ ва хусусиятҳои идоракунии он дар шароити тағйирпазирии ҷомеа» (таҷрибаи Тоҷикистон) нишон дод, ки таъсири бухронҳои сиёсӣ ба парадигмаҳои сиёсии идоракунии давлатӣ расида, дар маҷмӯъ ҷанбаҳои назариявӣю методологии таҳқиқи бухрони сиёсӣ дар идораи бурҳони сиёсӣ дар шароити ҷумҳурии Тоҷикистон бо хусусиятҳои мухталиф баён гардидааст. Аз ин рӯ, дар диссертатсияи мазкур як қатор хулосаҳои назариявӣ ва тавсияҳои амалӣ пешниҳод карда шаванд.

1. Бухрони сиёсӣ як ҳолати махсус дар рушд ва фаъолияти низоми идоракунии давлатӣ, сохторҳои ҳокимияти давлатӣ ва системаи сиёсии ҷомеа буда, чунин аломатҳоро дар бар мегирад: ноустуворӣ, номутавозинӣ дар фаъолияти институтҳои сиёсӣ, паст шудани сатҳи назоратшавандаи равандҳои иҷтимоӣю иқтисодӣ ва сиёсӣ; шиддат гирифтани низоъҳои сиёсӣ; афзоиши фаъолияти танқидии омма, боло гирифтани сатҳи маҳалбозӣ ва ғ. Бухрони сиёсӣ дар рафти ин ва ё он раванду ҳодисаҳои сиёсӣ, ҳолати гузариши мураккаби системаи сиёсӣ, низоми ташкилоти сиёсии ҷомеа, низоми ҳокимияти сиёсиро ифода мекунад.

Дар ҳолати дигар бухрони сиёсӣ устувориҳои системаҳои сиёсиро ба таври назаррас месанҷад, зеро онҳо нисбат ба роҳбарияти сиёсӣ, инчунин сохтор ва равандҳои система талабҳои истисноӣ доранд. Азбаски сифати роҳбарии сиёсӣ аксар вақт муҳим аст, системаҳое, ки усулҳои интиҳоб ва иваз кардани роҳбарони қобилиятнокро таъмин мекунанд, бартариҳои худро доранд. Аксаран бухрони сиёсӣ на дар вақте ки зулм ба авҷи аъло мерасад шакл мегирад, балки пас аз он, ки ҳукумат ба кори худ бовариро аз даст медиҳад, сар мезанад. [1-М].

2. Дар муносибатҳои дохилии кишварҳо заминаи асосии ташаккулу рушди экстремизми сиёсиро ҳолати бухрони инкишофи ҷомеа, махсусан,

бухрони иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ташкил медиҳанд. Бештар паст шудани вазъи аҳоли ва дар заминаи онҳо ба амал омадани тағйироти сифатӣ дар таркиби иҷтимоии ҷомеа боиси ташаккулу инкишофи чараёнҳои сиёсии хосияти канорадошта ва иртиқоӣ мегарданд. Бухрони иҷтимоӣю иқтисодиро, одатан бухрони сохти сиёсӣ ва муносибатҳои ҳокимияти ҳамроҳӣ менамоянд. Аз ин рӯ, шаҳрвандон баъзан даст ба амалҳои «ғайриқонунӣ» зада, тавассути зӯрӣ ҳал намудани масъалаҳоро интиҳоб менамоянд. Мисоли ин «инқилобҳои ранга» ва таҳаввулотҳои ҷиддӣ баъди ғурупошии Ҳокимияти Советӣ шуда метавонанд. [2-М].

3. Аз назари объективӣ, бухрон бо шумораи зиёди ҳолатҳои ба ҳам алоқаманд тавсиф карда мешавад, ки хавфҳои идоракуниро ба таври назаррас зиёд мекунанд. Айни ҳол, пешгирӣ намудани бухрон, муътадил гардондани он ва аз вазъияти душвор баромадани он, аз мутахассисони касбӣ ва элитаи сиёсӣ вобастагӣ дорад. Дар шароити бухронҳои сиёсӣ ва идораи он вазифаҳои системаи идораи давлатии давлатҳои милли хеле тағйир ёфта, боз ҳам мураккабтар мешаванд. Барои давлати милли таъсири бухронҳои милли аксаран мустақамии низоми идоракунӣ, таркиботи институтсионалии системаи сиёсӣ, зудҳаракатии механизмҳои давлатиро ба миён меорад.

4. Мазмуни вазъияти бухрониро равандҳои вайроншавии самти сиёсии институтсионалӣ муайян мекунанд. Бухрон вақте ба миён меояд, ки механизмҳои, ки такрористеҳсоли пайвандҳои сохториро дар сиёсат таъмин мекунанд, иҷрои вазифаҳои асосии худро қатъ мекунанд, муттасилии моделҳои рафтори сиёсиро нигоҳ медоранд ва одамонро ба риояи меъёрҳо ва қоидаҳои муқарраршуда ташвиқ мекунанд. Бухрон ҳамеша як озмоиши тарзи муқаррарии зиндагӣ аст, он як имконияти кушодаест, ки дар тули солҳои зиёд муқаррарӣ ва табиӣ ҳисобида мешуд. Агар аз як тараф ҳамчун зарурати инкишоф доништа мешавад, аз ҷониби дигар номуккамалӣ ва номутаносибан шакл гирифтани раванду ҳодисаҳои ҳаёти сиёсии ҷомеа ро нишон медиҳад. Дар заминаи дарки он

моделҳои муосир ва самараноки системаи сиёсӣ, низоми идоракунии давлатӣ ва ислоҳоти сохториву мазмунии тамоми таркиботи институционалии давлат ва ҷомеа пеш меояд. [3-М].

5. Бухрони сиёсӣ идоракунии равандҳо ва марҳилаи гардишиест, ки ҳам дар таркиботи институционалии ҷомеа ва ҳам дар таркиботи институционалии давлат тағйирот ворид менамояд. Бухрони сиёсӣ инчунин, хосияти прогрессивӣ ва мутаҳаррикиро дорад. Шароит ва вазъияти бухронӣ имкон медиҳад, ки ҷомеа ормонҳои сиёсӣ ва иҷтимоии худро, ки ба ояндаи дурахшон нигаронида шудааст, амалӣ намояд. Метавонад хосияти интегратсионӣ ва сафарбарнамоии бухрони сиёсиро низ дошта бошад. Мушкилоти ислоҳоти дастгоҳи идоракунии давлатӣ характери дугона доранд. Аз як тараф, ин посух ба ҷолишҳои асри навин аст, аз тарафи дигар, зарурати ба таври таъҷилӣ ҳал намудани масъалаҳое ба миён меояд, ки бо навовариҳои сохти давлатии мамлакат мутобиқ кардани воқеиятҳои нави иқтисодиёти бозор ва принципҳои демократиконии ҳаёти ҷамъиятӣ алоқаманданд.

6. Таҳлили бухрони сиёсӣ ва таҳияи сценария раванди мураккаб буда, самаранокии гузариши вазъияти бухрони ба шароити мутаносиб ва муташаккилонаву мувозинатии вазъияти сиёсӣ аз он вобаста аст. Албатта, бояд донист, ки ин сценарияҳои таҳлил ва бартараф намудани бухрони сиёсӣ ва идоракунии он танҳо як тарҳи тахминӣ мебошанд. Воқеият ҳамеша хеле мураккабтар ва гуногун аст. Дар амал сценарияҳоро метавон дар як вақт амалӣ кард, ба ҳам печида ва ҳамдигарро пурра мекунад. Эҳтимол дорад, ки варианти «наرم» танҳо як муқаддимаи идомаи «сахт» бошад, чунон ки дар аксар ҳолати бухронии системаи сиёсӣ чунин талаботро пеш мегузорад. Дар ҳар сурат, баррасии онҳо барои андеша муҳимияти хосса дошта, ҳадди ақал дараҷаи хатари воқеиеро, нишон медиҳад. [4-М].

II. Тавсияҳо барои истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот.

1. Моҳият ва хусусиятҳои бухрони сиёсӣ ҷабҳаҳои мухталифи ҳаёти ҷамъиятиро дар бар мегирад. Бухрони сиёсӣ раванDEST, ки дар тартибу таркиби институтсионалии ҷомеа дигаргуниҳои ҷиддӣ ворид карда метавонад. Дар баробари ин, бухрони сиёсӣ барои баъзе ҷомеаҳо хусусияти прогрессивӣ низ дорад. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда барои гирифтани пеши роҳи бухронҳои сиёсӣ бояд нагузорем, ки вазъи бухронҳо ба нуқтаи кулминатсионӣ расонида шавад. Идоракунии онҳо бештар ба ҳокимияти давлатӣ ва элитаи сиёсӣ вобастагӣ дорад. Барои бартараф намудани бухрони сиёсӣ ҳифзи манфиатҳои миллӣ бояд дар мадди аввал гузошта шавад.

2. Шаклҳои гуногуни бухрони сиёсӣ ва идоракунии он масъалаҳои рушди давлати миллӣ дар шароити муосири ташаккули давлати миллӣ, айни ҳол, хеле муҳим арзёбӣ мегардад. Инкишофи номутаносиби сиёсӣ ва ҷамъиятӣ, бухронҳои сатҳи милливу минтақавӣ ва глобалӣ ба раванди рушди уствори он хоҳ-нохоҳ монеа эҷод мекунанд. Гарчанде ки чунин бухронҳо хосияти объективӣ ҳам дошта бошанд, барои таъмини инкишофи мутаносиби давлати миллӣ муайян намудани онҳо, сабабҳо ва оқибатҳои онҳо аҳамияти муҳим пайдо мекунанд. Танҳо доштани қобилияти қабули барномаҳои нави зиддибухронӣ метавонад аз таъсири манфии бухронҳои сиёсӣ натиҷаи дилхоҳ ба даст орад.

3. Дар раванди бухрони сиёсӣ тарҳи муқарраршудаи ҳаёти сиёсӣ, низоми идоракунии давлатӣ хароб карда мешавад, амалияи ҷенкардаи қабули қарорҳои давлат ва ҳокимият дар зери фишори ҳолатҳои ғайриҷашмдошт ҳалалдор мешавад ва саркашӣ аз низоми сиёсӣ ва идоракунии он, ки тамоми таркиботи мураккаби институтсионалии давлат ва ҷомеаро дар бар мегирад, дар фаъолиятҳои муносибатҳои ҳокимиятро амалӣ мегардонанд. Раванду ҳодисаҳо ва ҳолати дурнамои инкишофи давлат ва ҷомеа норавшан монда, тартиби муқаррарнамудаи инкишоф ва роҳҳои муайяннамуда ҳалалдор мегарданд.

4. Дар баробари амиқ шудани бухрон, тартиботи меъёрии сиёсӣ вайрон мешавад, муносибатҳои мутақобилаи сиёсӣ хосияти бесарусомонӣ пайдо мекунанд, ки ин боиси харобшавии системаи сиёсӣ мегардад. Равандҳое, ки дар шароити вазъияти бухронии сиёсӣ ба амал меоянд, онҳоро пешгӯӣ кардан ғайриимкон аст ва ҳамеша шоёни таҳқиқи махсус мебошанд. Бинобар ин, омӯзишу таҳқиқи онҳо барои пешгирӣ намудани бухронҳо аз ғоида ҳолӣ нест.

5. Механизми давлатии бартарафкунии бухрони сиёсӣ ва идоракунии он, ба ғайр аз механизми ҳуқуқӣ ва механизми институтсионалӣ боз ба таъмини сатҳи баланди зиндагии мардум ва амалӣ гардонидани сиёсати фарҳанги миллии кишвар пайвастагӣ дорад. Хусусан ба роҳ мондани падидаи маърифати ҳуқуқӣ ва аз худ намудани донишҳои сиёсӣ омилҳое мебошанд, ки барои пешгирӣ намудани бухронҳои сиёсӣ бояд мавриди истифода қарор дода шаванд.

6. Барои ташхис ва муайян намудани пешомади инкишофи муносибатҳои давлати миллий ва дар мисоли Тоҷикистон монеаву масъалаҳои бисёри ҳалталабе вучуд доранд. Мавҷудияти омилҳои монеашаванда метавонад дар ҳар ҳолат ба рушди инкишофи давлати миллий ва системаи сиёсӣ, низоми идоракунии давлатии он монеа эҷод намоянд. Ҳамзамон онҳо метавонанд боиси тадриҷан таназзули институтҳои идоракунӣ ва коҳиш ёфтани сатҳи амалигардии вазифаҳои давлатӣ дар самти инкишоф ва рушди мутаносиби сиёсӣ гарданд. Аз ин рӯ, идоракунии давлатии самаранок ва бунёди ҷомеаи устувор, пеш аз ҳама, ба таъмини амнияти давлатӣ ва некуаҳволии мардуми кишвар вобастагӣ дорад, ки онҳо бояд ба инобат гирифта шаванд.

Руйхати адабиёт

1. Алескеров Ф.Т., Головщинский К.И., Клименко А.В. Оценки качества государственного управления. — М., 2006. — 36 с.
2. Асмус В. Ф. Античная философия. Учение об обществе и государстве. М., 1994. — 541 с.
3. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления: Курс лекций/ Г.В. Атаманчук. - 3-е изд., доп. - М.: Изд-во ОМЕГА-Л, 2005. — 584 с.
4. Баранов Д. А. Современные кризисы политических режимов государств Ближнего Востока и Северной Африки: особенности генезиса и эволюции // Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук. — М., 2020. — С. 25. (- 176 с.)
5. Баранов И. Н. Новый государственный менеджмент: эволюция теории и практики применения // Российский журнал менеджмента, 2012, т. 10, - С. 53.
6. Бахрах Д. Н. Административное право России. М.: Эксмо, 2008. С. 15.
7. Бахрах Д. Н. Административное право. М., 1999. — 927 с.
8. Беляев В. П. Контроль и надзор как средства реализации правовой политики // Правовая политика и правовая жизнь. 2003. N 4.
9. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания. - М., 1995. — С. 153.
10. Бобоев К. Ф. Актуальные проблемы формирования гражданского общества в Таджикистане. Часть 2. / К. Ф. Бобоев. — Душанбе: «Ирфон», 2008. — С. 32.
11. Буховец Т.В. Государственное управление. — М., 2015. — 148 с.
12. Ведяшкин С.В. Контроль и надзор в сфере государственного управления: учебно-методическое пособие для магистратуры. — Томск: Изд-во НТЛ, 2017. — 52 с.
13. Гиздатов А. Р. Парламентский контроль за деятельностью полиции // Автореферат. — Екатеринбург, 2015. — 20 с.

14. Глущенко В. В. Введение в кризисологию. Финансовая кризисология. Антикризисное управление — М.: ИП Глущенко В. В., 2008- С. 88.
15. Горшенев В. М., Шахов И.Б. Контроль как правовая форма деятельности. М., 1987. – 176 с.
16. Громогласова Е. С. Теория и практика политического управления в Европейском Союзе. М., 2009- С. 25.
17. Дедов Д. И. Общее благо как система критериев правомерного регулирования экономики. М., 2003. – 276 с.
18. Егоров А. Б. Кризисы в истории Рима (события и проблемы) // «Мнемон. Исследования и публикации по истории античного мира. Сборник статей к 80-летию со дня рождения проф. Э. Д. Фролова». Вып. 12. СПб., 2013-С. 346—365.
19. Ермолаева Л.К., Коваленко С.В. Синергетическая парадигма политики. – М.: Флинта, 2014. – С. 194. (– 229 с.)
20. Зокиров Г. Н. Системаи сиёсӣ: масъалаҳои рӯз ва дурнамои инкишоф. / Г. Н. Зокиров. – Душанбе: «Истеъдод», 2011. – С. 322.
21. Зокиров, Г. Н. «Хуросони бузург» (доктринаи геополитикӣ) [Матн] / Г.Н. Зокиров. -Душанбе, 2021. -160 с.;
22. Зокиров Г. Н. Геополитика [Матн] / Г.Н. Зокиров. – Душанбе, 2009. - 324 с.
23. Зокиров Г. Н. Давлат. Қисми 1 [Матн]: Монографияи илмӣ / Г. Н. Зокиров. – Душанбе: «Истеъдод», 2012. - 384 с.
24. Зокиров Г. Н. Давлати тавоно [Матн] / Г.Н. Зокиров. -Душанбе, 2018. - 60 с.
25. Зокиров Г. Н. Донишномаи сиёсӣ. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди 1,2,3 [Матн] / Г. Н. Зокиров. – Душанбе: «Андалеб – Р», 2015. – С. 255
26. Зокиров Г. Н. Истиқлолияти сиёсӣ [Матн] / Г.Н. Зокиров. -Душанбе, 2006. -157 с.
27. Зокиров Г. Н. Минтақаи кӯҳистон. (Таҳқиқоти геополитикӣ) [Матн] / Г.Н. Зокиров. -Душанбе, 2016. -152 с.

28. Зокиров Г. Н. Сиёсатшиносӣ [Матн] / Г. Н. Зокиров. - Душанбе: «ЭР-граф», 2010. -520 с.;
29. Зокиров Г. Н. Таърихи таълимоти сиёсӣ [Матн] / Г.Н. Зокиров. - Душанбе, 2010. – 385 с.
30. Зокиров Г.Н. Зӯроварии сиёсӣ [Матн] / Г.Н. Зокиров. - Душанбе, 2018. - С.87.
31. Зокиров Г.Н., Абдулҳақов, М.М. Манфиатҳои миллӣ-омили меҳварии рушди давлатдорӣ [Текст] / Г.Н. Зокиров, М.М. Абдулҳақов. – Душанбе, 2008. – 172 с.
32. Каримов Ш. Роль НПО в формировании гражданского общества в Таджикистане. Политологический анализ. –Душанбе, 2016. – 292 с.
33. Карпенко О.А. Основы антикризисного управления : учеб.-метод. Пособие / О.А. Карпенко - Киев, 2006. – С. 3. (-208 с.)
34. Конин Н.М. Российское административное право. Общая часть: Курс лекций. Саратов: СГАП, 2001. – С. 326.
35. Коновалова Л. Н. Роль неправительственных организаций в современном обществе. //Гамольский П.Ю. Некоммерческие организации. М.,2001 – 356 с.
36. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: «Нашриёти Ганҷ», 2016. – С. 135.
37. Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ////Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 25.07.2005. №107. Моддаи 4, 5.
38. Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ////Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 25.07.2005. №107.
39. Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» ////Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 16.07.2014. №1084. Моддаи 3, 5.

40. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» //Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 16.07.2014. №1084.

41. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» //Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 20.03.2008. №372.

42. Коротков Э. М. Антикризисное управление : учебник для бакалавров / Э. М. Коротков. — М. : Издательство Юрайт, 2014. — С. 35. (- 406 с.)

43. Кревельд, ван М. Расцвет и упадок государства / М. ван Кревельд. — М.: ИРИСЭН, 2006. — С. 204. (– 544 с.)

44. Кризис. — Словарь по общественным наукам — Яндекс. Словари Архивная копия от 11 декабря 2008 на Wayback Machine.

45. Культурные факторы модернизации / А.А. Аузан (руководитель проекта), А.Н. Архангельский, П.С. Лунгин, В.А. Найшуль. Фонд «Стратегия 2020». - М.; СПб., 2011. – С. 77.

46. Купряшин Г.Л. Основы государственного и муниципального управления. М., 2015, с. 74.

47. Локк Дж. Избранные философские произведения. Т. 2. / Дж. Локк. – М., 1960. – С. 16 – 17.

48. Макарин А. В., Стребков А.И. Теория и история политических институтов. СПб., 2008. – С. 87.

49. Маҳмадизода Н. Д. Зоҳиршавии ифротгароии динӣ- сиёсӣ дар шароити инкишофи ҷомеаи тоҷик ва роҳҳои пешгирии он [Матн] / Н. Д. Маҳмадизода. –Душанбе, 2022. - С.189.

50. Маҳмадов А. Н. Амният ҳамчун падидаи системаи иҷтимоӣ (таҷрибаи таҳлили иҷтимоию сиёсӣ) [Матн] / А.Н. Маҳмадов, Ш.А. Раҷабов. – Душанбе, 2007. – 104 с.

51. Маҳмадов А. Н., Стратегияи амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Лоихаи ташаббусӣ) [Матн] / А. Н. Маҳмадов, Т.Ҷ. Юнусов Ш. А. Раҷабов. - Душанбе, 2000. – 87 с.

52. Маштакова Е. А. Теоретико-правовые вопросы государственного контроля в Российской Федерации: Диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. М., 2005. – 204 с.
53. Муҳаммад А. Н. Донишномаи мухтасари сиёсӣ. – Душанбе, 2016. – С. 44. (– 378 с.);
54. Муҳаммад А. Н. Амнияти миллӣ [Матн]. Воситаи таълимӣ / А.Н. Муҳаммад Сафарализода Х. Қ.– Душанбе, 2019. – 226 с.
55. Ноузик Р. Анархия, государство и утопия / Р. Ноузик. – М.: ИРИСЭН, 2007. – С. 198. (- 424 с.)
56. Общая и прикладная политология: учебное пособие. Под общей редакцией В.И. Жукова, Б.И. Краснова. - М.: МГСУ; Изд-во «Союз», 1997. – С. 808 (– 992 с.)
57. Осборн Д., Гэблер Т. Переосмысливая управление. Как дух предпринимательства трансформирует публичный сектор. М., 2012. – С. 89.
58. Охотский Е. В. Теория и механизмы современного государственного управления. В 2 т. Т. 1 : учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры / Е. В. Охотский. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Издательство Юрайт, 2015. — 479 с.
59. Партоев Қ. ва диг. Қомеаи шахрвандӣ ва омилҳои тарақиёти он. / Қ. Партоев, Р. Садиров, М. Сулангов. – Душанбе, 2004. – С. 6.
60. Раҳмон Э. Давлатдорӣ тоҷикон: Аз Сомониён то оғози асри ХХІ [Матн] / Э. Раҳмон. - Душанбе, 1999. – 228 с.
61. Раҳмон, Э. Долгий путь к миру [Текст] / Э. Раҳмон. - Душанбе, 1998. – 125 с.;
62. Раҳмон Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат: иборат аз 4 ҷилд [Матн] / Э. Раҳмон. - Душанбе, 2002. -512 с.
63. Раҳмон Э. Наша цель – единство, согласие, созидание [Текст] / Э. Раҳмон. – Душанбе, 2000. –160 с.
64. Раҳмон Э. Наша цель – национальное согласие [Текст] / Э. Раҳмон. – Душанбе, 1997. -72.

65. Раҳмон Э. Политика мира и созидания [Текст] / Э. Раҳмон. - Душанбе, 2001. - 216.
66. Раҳмон Э. Таджикистан на пути демократии и цивилизованного общества [Текст] / Э. Раҳмон. - Душанбе, 1996. - 312 с.
67. Раҳмон Э. Уфукҳои истиқлол [Матн] / Э. Раҳмон. – Душанбе, 2018.- 305 с.
68. Реформирование государственного управления в Украине: проблемы и перспективы / [рук. авт. кол. В.В. Цветков]. - Киев, 1998. – С. 73. (-364 с.)
69. Рой О.М. Система государственного и муниципального управления. СПб.: Питер, 2003. С. 13.
70. Савин Л.В., Федорченко С.Н., Шварц О.К. Сетецентрические методы в государственном управлении. М., 2015, с. 5-6.
71. Сидорина Т. Ю. Философия кризиса. М.: Флинта: Наука, 2003. – С. 18. (- 456 с.)
72. Сидорина Т.Ю. Философия кризиса – М.: Флинта, 2003. – С. 18. (- 456 с.)
73. Смитниекс П. Понятие НПО в международном праве, правовой теории и законодательстве зарубежных стран. Алматы, 2003.-340 с.
74. Сморгунов Л.В. Государственная политика и управление. М.: РОССПЭН, 2006. Ч. 1. С. 238–239.
75. Сморгунов Л.В., Шерстобитов А.С. Политические сети. Теории и методы анализа. М., 2014, с. 8-9.
76. Смородинова Ю. С. Контроль и надзор в деятельности органов исполнительной власти субъектов Российской Федерации//Диссертация. – Волгоград, 2015. – С. 63. (- 210 с.)
77. Смородинова Ю. С. Контроль и надзор в деятельности органов исполнительной власти субъектов Российской Федерации//Диссертация. – Волгоград, 2015. – 210 с.
78. Студеникина М.С. Государственный контроль в сфере управления. - М., 1974. – 160 с.

79. Тихомиров Ю. А. Курс административного права и процесса. - М., 1998. – 698 с.
80. Токвиль, А. де. Демократия в Америке / А. де. Токвиль // Пер. с франц., предисл. Гарольда Дж.Ласки.–М.: Изд-во «Прогресс»,1992.- С. 24.
81. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди 1. – Душанбе, 2008. – С. 253.
82. Философия политики. Под. ред. Бессонова Б.Н. – М., 1993. Книга II.
83. Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке: [пер. с англ.] / Ф. Фукуяма.—М.: АСТ, 2006.—С. 21 – 22.
84. Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке: [пер. с англ.] / Ф. Фукуяма. — М.: АСТ, 2006. – С. 54.
85. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. М., 2004; Панов П.В. Политический порядок: проблема концептуализации и институционализации: Дисс. докт. полит. наук. М., 2011.
86. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. М., 2004; Панов П.В. Политический порядок: проблема концептуализации и институционализации: Дисс. докт. полит. наук. М., 2011.
87. Харитонов А.Н. Государственный контроль над преступностью. Омск, 1997. – 240 с.
88. Холиқов, А. Ғ. Чаҳонишавӣ ва манфиатҳои давлатҳои милли (бархурди ҳукукии манфиатҳои чаҳонишавӣ ва давлати милли). – Душанбе: «Ирфон», 2009. – 70с.
89. Юсуфбеков Ю., Бабаджанов Р., Кунтувдый Н. Развитие гражданского общества в Таджикистане. –Душанбе, 2007.
90. Якубовский О.П., Пахомова Т.И., Драгомирецкая Н.М. Управление рисками и кризисами (опорный конспект дистанционного курса учебной дисциплины) : учеб. пособие. Киев, 2005. – С. 37. (89 с)
91. Якубовский О. П. Управление рисками и кризисами: учеб. Пособие / О.П. Якубовский, Т.И. Пахомова, Н.М. Драгомирецкая. - Киев, 2005. – С. 37. (-68 с.)
92. Яшаи де Э.Государство/Э.де Яшаи.-М.:ИРИСЭН,2007.-С.43.(-410 с.)

Мачаллаҳо

93. Ярошенко Г. В. Особенности принятия политического решения в условиях кризиса / Г. В. Ярошенко, О. В. Мишурина // Юридические науки и политология, 2017 № 2. - Ростов-на-Дону, 2017. – С. 30-31.

94. Устинович Е. С. Новикова Т. П. Современные теории государственного управления: основные концепции и их характеристики // Государственная власть и местное самоуправление. 2011. № 9

95. Сулимин А. Н. Кризис политической системы: Системно-синергетический подход // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2013. – № 8 (34), Ч. 1.– С. 188 (-187–189 с.)

96. Соловьев А. И. Три облика государство – три стратегии гражданского общества. / А. И. Соловьев. // Полис, 1996. № 6. – С. 31.

97. Сморгунов Л. В. Электронное правительство в контексте современных административных реформ на Западе // Технологии информационного общества — Интернет и современное общество: труды VI Всероссийской объединенной конференции. СПб., 3–6 ноября 2003 г. СПб.: Издво Филологического ф-та СПбГУ, 2003. С. 133–135.

98. Сафарализода Х. Қ. Инъикоси эҳёи давлатдории миллӣ, таҳкими истиклолияти давлатӣ ва дурнамои рушди Тоҷикистон дар китоби «Уфукҳои истиклол» [Матн] / Х.Қ. Сафарализода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2020. №9. – С.377.

99. Сафарализода Х. Қ. Ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва нақши онҳо дар таъмини амнияти миллӣ [Матн] / Х. Қ. Сафарализода // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ «Нақши институтҳои сиёсӣ дар ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ» (12 декабри соли 2018.). –Душанбе, 2018. –С. 210-222.

100. Сафарализода Х. Қ. Роль коллективной безопасности в борьбе с новыми мировыми вызовами и угрозами [Текст] / Х. Қ. Сафарализода Ш. Х. Шарипов. // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук 2022. №6. – Душанбе, 2022. – С. 302-313.

101. Сафарализода Х. Қ. Таҳдидҳои анъанавӣ ва ғайрианъанавӣ: моҳият, хусусият ва нишонаҳои фарқкунандаи онҳо [Матн] / Х. Қ. Сафарализода // Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон 2020 № 3. – С. 112-117.

102. Сафарализода Х. Қ. Умумият ва махсусияти хавфу хатар ва таҳдид: масъалаҳои назариявӣ [Матн] / Х.Қ. Сафарализода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ 2021 № 1. – С. 168.

103. Розов Н. С. Динамика социально-политических кризисов: понятийный аппарат // Вестн. Новосибирского государственного ун-та. Сер. Философия. 2014. Т. 12. Вып. 2. С. 68

104. Пушкарёва Г. В. Политические кризисы: содержание, виды и факторы эскалации // Вестник Московского университета. Сер. 21. Управление (государство и общество). 2016. № 1. – С. 151 - 152.

105. Пушкарёва Г. В. Политический менеджмент : учебник и практикум для академического бакалавриата / Г. В. Пушкарёва. М.: Издательство Юрайт, 2017. — 365 с.

106. Пушкарёва Г. В. Политические кризисы: содержание, виды и факторы эскалации / Г. В. Пушкарёва // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 21. Управление (государство и общество). 2016. № 1. – С. 147. (- 140 – 164 с.)

107. Петренко О. В. Политический кризис как научное понятие // Армия и общество. – М., 2009. – № 2. – С. 42. (41–46 с.)

108. Полунов А. Ю. Кризисы в сфере политики и государственного управления как предмет междисциплинарного анализа // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 21. Управление (государство и общество). 2016. № 1. – С. 3 – 8 (4).

109. Потёмкин А. В. Как мы понимаем патриотизм сегодня / А. В. Потёмкин // Научный журнал Успехи современного естествознания. Социология, экономика и право. – 2004. – № 6 – С. 69-70.
110. Пушкарёва Г. В. Политические кризисы: содержание, виды и факторы эскалации // Вестник Московского университета. Сер. 21. Управление (государство и общество). 2016. № 1. – С. 141. (140 – 164 с.)
111. Пушкарёва Г. В. Политические кризисы: содержание, виды и факторы эскалации // Вестник Московского университета. Сер. 21. Управление (государство и общество). 2016. № 1. – С. 147. (140 – 164 с.)
112. Оболонский А. В. Кризис эффективности административно-бюрократического государства и поиски выхода: опыт США (эволюция теории и практики государственного управления в последние десятилетия) // Вопросы государственного и муниципального управления. – 2014. – № 2. – С. 145– 146. (- 145-170 с.)
113. Оболонский А. В. Кризис эффективности административно-бюрократического государства и поиски выхода: опыт США (эволюция теории и практики государственного управления в последние десятилетия) // Вопросы государственного и муниципального управления. – 2014. – № 2. – С. 145 – 146. (С 145–170.)
114. Оболонский А. В. Гражданин и государство: новая парадигма взаимоотношений и шаги по ее институционализации // Вопросы государственного и муниципального управления, 2011, № 1. – С. 8.
115. Новикова А. В. Реализация парадигмы государственного управления/ А.В. Новикова // Вестник КемГУ № 3 (47) 2011. – С. 132. (- 132-136 с.)
116. Мулладжанов П. Гражданское общество и миропостроение. // Ресурсы примирения. Accord . Выпуск 10. Лондон - Москва, 2001. –С.80.
117. Марков К. В. Пути укрепления конституционных основ государственного контроля в современный период // Законодательство, комментарии, проблемы. 2006. N 4 (70). – С. 15.

118. Марков К. В. Пути укрепления конституционных основ государственного контроля в современный период // Законодательство, комментарии, проблемы. 2006. № 4 (70). – С. 15.

119. Кудрин А. Л. Устойчивый экономический рост: модель для России // Гайдаровский форум – 2017. Россия и мир: выбор приоритетов. 12-14 января 2017 г. М., 2017, с. 15.

120. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи милитсия» //Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 17.05.2004. №41.

121. Клименко А. В. Исполнительная власть как объект мониторинга и оценки / Проблемный анализ и государственно-управленческое проектирование. 2008. № 6. — С. 55–70.

122. Клименко А. В. Исполнительная власть как объект мониторинга и оценки / Проблемный анализ и государственно-управленческое проектирование. 2008. № 6. — С. 55–70.

123. Клименко И. Инновации государственного управления как стратегические направления преодоления системного кризиса / И. Клименко // Публичное управление: теория и практика. 2010. № 3–4. - С. 44. (- 44–51 с.)

124. Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва масъалаҳои муҳимтарини инкишофи сиёсии кишвар / Маҷмуи маърузаҳои иштирокчиёни конференсия 25 октябри соли 2012 / зеритаҳрири профессор Зокиров Г. Н. – Душанбе, 2012. – С. 3. (140 с.)

125. Игнатьюк Н. А. Административные регламенты федеральных органов исполнительной власти: вопросы методологии // Журнал российского права. 2006. N 10. – С. 15.

126. Игнатьюк Н.А. Административные регламенты федеральных органов исполнительной власти: вопросы методологии // Журнал российского права. 2006. № 10.

127. Зокиров Г. Н. Ҷойгоҳи мақомоти низомӣ дар муборизаи зидди экстремизми сиёсӣ [Матн] / Г.Н. Зокиров // Осори Академия (Труды Академии) №2 (16). – Душанбе, 2011. – С. 84-91; Ятимов, С.С. Илм ва

амният [Матн] / С.С. Ятимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2017. – №3/3. – С.272.

128. Зокиров Г. Н. Мақоми Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди суботи сиёсии мамлакат / Г. Н. Зокиров. // Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва масъалаҳои муҳимтарини инкишофи сиёсии кишвар // Маҷмуи маърузаҳои иштирокчиёни конференсия. 25 октябри соли 2012 / зери таҳрири профессор Зокиров Г. Н. – Душанбе, 2012. – С. 5. (140 с.)

129. Емельянов А. С. Современная парадигма государственного управления: генезис и критика / А.С. Емельянов // Актуальные вопросы контроля и надзора в социально значимых сферах деятельности общества и государства. Материалы VI Всероссийской научно-практической конференции Нижний Новгород 01 июля 2021 года. - Нижний Новгород, 2021. – С. 60. (-60-63 с.)

130. Вендина О. И., Колосов В.А., Попов Ф.А., Себенцов А.Б. Украина в политическом кризисе: образ России как катализатор противоречий // Полис. Политические исследования. 2014. № 5. С. 50–67; Козырева П.М., Смирнов А.И. Кризис многопартийности в России // Полис. Политические исследования. 2014. № 4. С. 76–95.

131. Барабашев А. Г. Кризис государственного управления и его влияние на основные административные парадигмы государства и бюрократии // Вопросы государственного и муниципального управления. 2016. № 3. – С. 163 – 194 (166)

132. Алексеевна К. И. Кризис в системе государственного управления как стимул общественных реформ / К. И. Алексеевна // Общество: политика, экономика, право 2014, № 2. – С. 14. (- 14-17 с.)

133. Алексеевна К. И. Кризис в системе государственного управления как стимул общественных реформ / К. И. Алексеевна // Общество: политика, экономика, право 2014, № 2. – С. 16. (- 14-17 с.)

134. Алексеевна К. И. Кризис в системе государственного управления как стимул общественных реформ / К. И. Алексеевна // Общество: политика, экономика, право 2014, № 2. – С. 16.

Сомонаҳои электронӣ

135. Административная реформа и реформа государственного регулирования в России. Устранение потенциальных источников коррупции: Аналитическая записка / Всемирный банк. Доклад № 36157-RU. 1 октября 2006 г. [Захираи электронӣ]. URL: <http://go.worldbank.org/US8ARORO00>. (санаи мурочиат: 19.12.2020 с.)

136. Анализ политической ситуации. Метод сценариев [Захираи электронӣ] URL: http://grachev62.narod.ru/krasnov/ch_49.htm (санаи мурочиат: 22.01.22 с.)

137. *Власть. Политика. Государственная служба. Словарь.* М.: Луч. В. Ф. Халипов, Е. В. Халипова. 1996. [Электроние ресурсы] URL: https://power_politics.academic.ru/492/%D0%9A%D0%A0%D0%98%D0%97%D0%98%D0%A1%D0%92%D0%9B%D0%90%D0%A1%D0%A2%D0%98 (дата обращение: 20.04.22 г.)

138. Контроль и надзор в системе государственного и муниципального управления [Захираи электронӣ]. URL: <https://www.kgasu.ru/upload/iblock/071/lektcii.-kontrol-i-nadzor-eios.pdf>

139. Коррупция, права человека и независимость судебных органов / Организация Объединенных Наций, документ A/72/140, 25 июля 2017 года [Электронные ресурсы] URL: <https://www.unodc.org/dohadeclaration/ru/news/2018/04/corruption--human-rights--and-judicial-independence.html> (дата обращения: 22. 12.2022 г.)

140. Кризис политический / Большая российская энциклопедия. Захираи электронӣ] URL : https://bigenc.ru/world_history/text/2112091 (санаи мурочиат: 20.02.2021 с.)

141. Мухаммад А. Н. Донишномаи мухтасари сиёсӣ. – Душанбе, 2016. – С. 44. (– 378 с.); Кризис. [Захираи электронӣ] URL :

https://ru.wikipedia.org/wiki/Кризис#cite_note-6 (санаи мурочиат: 20.02.2021 с.).

142. Паёми табрикӣ ба шарафи 57-солагии Иди Ғалаба бар фашизм. [Захираи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj/node/6672> (санаи мурочиат: 10.08.2018 с.)

143. Петренко О. С. Политический кризис как научное понятие // Армия и общество. 2009. № 2. Киберленинка [Научная электронная библиотека]. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/politicheskiy-krizis-kak-nauchnoe-ponyatie> (дата обращения: 15.06.2015).

144. Политическая ситуация [Захираи электронӣ] URL: [Политическая ситуация — Википедия \(wikipedia.org\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Политическая_ситуация) (санаи мурочиат: 26. 12. 21 с.)

145. Политический кризис [Захираи электронӣ] URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B8%D1%81#cite_note-1f46d5f9c2a9ea58-1 (санаи мурочиат: 26. 12. 21 с.)

146. Причины и последствия кризисов государственного управления [Захираи электронӣ] URL: <https://textbooks.studio/management-antikrizisnoe-upravlenie/prichinyi-posledstviya-krizisov.html> (санаи мурочиат: 28. 12. 21 с.)

147. Развитие и изменение политические системы. Нестабильные политические системы [Захираи электронӣ] URL: <https://www.britannica.com/topic/political-system/Development-and-change-in-political-systems> (санаи мурочиат: 30. 12. 2021 с.)

148. Роль контрольных и надзорных органов в обеспечении гарантий прав человека [Захираи электронӣ] URL: https://studref.com/442590/pravo/rol_kontrolnyh_nadzornyh_organov_obesp_echenii_garantiy_prav_cheloveka (санаи мурочиат: 15.12.2020 с.)

149. Саханова А.Н. Новая парадигма государственного управления «Good Governance»: пример Японии как перспектива для стран СНГ // Менеджмент в России и за рубежом. 2004. № 1. [Захираи электронӣ]

URL: <http://www.mevriz.ru/articles/2004/1/1141.html> (санаи мурочиат: 20.12.2021 с.)

150. Тафсири илмиву оммавии Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Захираи электронӣ] URL: http://jumhuriyat.tj/index.php?art_id=14059 (санаи мурочиат: 13.12.2020 с.)

151. Ташкилотҳои ҷамъиятӣ [Захираи электронӣ] URL: <http://kitobam.com/cr/t-jamiyati/> (санаи мурочиат: 17.12.2020 с.)

152. Теоретико-методологические основы концепции нового государственного управления [Захираи электронӣ] URL: <https://scicenter.online/munitsipalnoe-pravo-scicenter/teoretiko-metodologicheskie-osnovyi-27226.html> (санаи мурочиат: 20. 01. 22 с.)

153. Чем отличается контроль от надзора. [Захираи электронӣ] URL: <http://thedifference.ru/otlichie-kontrolya-ot-nadzora/> (санаи мурочиат: 05.12.2020 с.)

Адабиёт бо забони хориҷӣ

154. Andreas Schwarz, Matthew W. Seeger, Claudia Auer. The Handbook of International Crisis Communication Research. Toward a definition of political crisis [Захираи электронӣ] URL: <https://books.google.ru/books?id=mZ4CDAAAQBAJ&pg=PT222#v=onepage&q&f=false> (санаи мурочиат: 26. 12. 21 с.)

155. Bevir M. Encyclopedia of governance . In 2 vols. Vol. 1. - London, 2007. – P. 41-42. (-506 p.)

156. Challenges of Contemporary Governance. 23rd World Congress of Political Science theme // Participation. Canada, Montreal. 2015. Vol. 37. №. 2, p. 5.

157. Cole, A. Governing and Governance in France/ A. Cole - New York, 2008. - 46. (-249 p.)

158. D. Alan Heslop. Unstable political systems [Захираи электронӣ] URL: <https://www.britannica.com/topic/political-system/Development-and-change-in-political-systems> (санаи мурочиат: 30. 12. 2021 с.)

159. Development and change in political systems. [Захираи электронӣ]
URL: <https://www.britannica.com/topic/political-system/Development-and-change-in-political-systems> (санай мурочиат: 30. 12. 2021 с.)

160. Frederickson H.G. Comparing the reinventing government movement with the new public administration. *Public Administration Review*, 1996, 56 (3), -. P. 264. (- 263-270 p.)

161. Frederickson H.G. *New Public Administration*. - University of Alabama Press, 1980. - 159 p.

162. Horowitz, Jason (2017-08-11). «Ship Monitoring Rescues of Migrants Refuses to Be Rescued». *The New York*.

163. Kaufmann, D. Governance Matters VII: Aggregate and Individual Governance Indicators 1996–2007 / D. Kaufmann, A. Kraay, M. Mastruzzi; The World Bank Development Research Group Macroeconomics and Growth Team & World Bank Institute Global Governance Program; June 2008; WPS4654. Washington, 2008. — 102 p. [Захираи электронӣ]. URL: http://papers.ssrn.com/sol3/paperscfm?abstract_id=1148386

164. Kaufmann, D. Governance Matters VII: Aggregate and Individual Governance Indicators 1996–2007 / D. Kaufmann, A. Kraay, M. Mastruzzi; The World Bank Development Research Group Macroeconomics and Growth Team & World Bank Institute Global Governance Program; June 2008; WPS4654. Washington, 2008. — 102 p. [Захираи электронӣ]. URL: http://papers.ssrn.com/sol3/paperscfm?abstract_id=1148386 (санай мурочиат: 09.12.2020 с.)

165. Kingdon, J. W. *Agendas, Alternatives, and Public Policies*. 2nd ed / J. W. Kingdon. - New York, 2002. – P. 57. (-280 p.)

166. Knorring V.I. *Teoriya, praktika i iskusstvo upravleniya*. Moscow: Infra-M; 1999 (In Russ).

167. Kooiman J. *Social-Political Governance // Public Management Review*. 1999. N 1:1. P. 67–92

168. Kooiman J. *Social-Political Governance // Public Management Review*. 1999. N 1:1. P. 67–92.

169. Lucas R. Econometric Policy Evaluation: A Critique // Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy. 1976. № 1. - P. 19–46.
170. Marsh D., Rhodes R. A. W. Policy networks in British government. Oxford; New York: Clarendon Press, 1992. P. 13–15.
171. Negroponte N. Being Digital. London: Knopf, 1995. - 252 p.
172. Nongovernmental Organization (NGO)". United States Institute of Peace.
173. Non-governmental organization / Macmillan Dictionary [Захираи электронӣ] URL: <https://www.macmillandictionary.com/dictionary/american/ngo> (санай мурочиат: 15.12.2020 с.) (санай мурочиат: 15.12.2020 с.)
174. Nye J. The future of power. N.Y.: Public affairs press, 2011. - 320 p.
175. Open government [Захираи электронӣ] URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Open_government (санай мурочиат: 05. 01. 22 с.)
176. Osborne D., Gaebler T. Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit Is Transforming the Public Sector. New York: Plume. 1992.
177. Oxford English Dictionary, 1893, s.v. 'crisis'. [Захираи электронӣ] URL :https://en.wikipedia.org/wiki/Crisiscite_ref-oed_1-0n (санай мурочиат: 20.02.2021 с.)
178. Political crisis definition and meaning. [Захираи электронӣ] URL : <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/political-crisis> (санай мурочиат: 20.02.2021 с.)
179. Programme. IPSA•AISP 23rd World Congress of Political Science Challenges of Contemporary Governance. July 19-24. Montreal, Quebec–Canada, p. 6
180. Reform in Europe. Breaking the Barriers in Government / ed. by L. Heyse, S.Resodihardjo,T.Lantink, B.Lettinga.-Hampshire,2006.–P.13.(-205 p.)
181. Rhodes R.A. The Craft of Public Administration // Participation. Canada, 2015, Vol. 38,p. 10.

182. The Worldwide Governance Indicators. [Захираи электронӣ]. URL: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/>

183. The Worldwide Governance Indicators. [Захираи электронӣ]. URL: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/> (санай мурочиат: 15.12.2020 с.)

184. Transcending New Public Management. The Transformation of Public Sector Reforms / ed. by T. Christensen, P.L. Eggeid. - Cornwall, 2007. – P. 22. (-288 p.)

185. World Bank. Governance and Development. Washington, 1992.

186. Yuliya M. Political Crisis: Conflict Between The Types Of Dimensions Of The Political. Methodological Aspects of Researching Political Crisis // European Scientific Journal May 2016 edition vol.12, No.14. P. 91 – 104 (92).

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ МУАЛЛИФ ДОИР БА МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

**а) Мақолаҳои илмӣ дар маҷаллаҳои тақризшавандаи тавсиянамудаи
Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон:**

[1-М]. Қурбонов Д. М. Мафҳум, моҳият ва хусусиятҳои хосси
бухрони сиёсӣ [Матн] / Д. М. Қурбонов // Паёми Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2022. - №8.
- С.348-354. ISSN 2413-5151

[2-М]. Қурбонов Д. М. Бухрони сиёсӣ: Моҳият, навъҳо ва омилҳои
шиддатёбии он [Матн] / Д. М. Қурбонов // Паёми Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2022. - №9.
-С. 303-307. ISSN 2413-5151

[3-М]. Қурбонов Д. М. Сабабҳо ва омилҳои шаклгирии вазъияти
мутаносиби инкишофи сиёсӣ ба вазъияти бухронӣ [Матн] / Д. М.
Қурбонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои
иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2023. - №6. -С. 296-303. ISSN 2413-5151

[4-М]. Қурбонов Д. М. Таҳлили вазъияти бухронии системаҳои
сиёсии муосир: хулосагирӣ ва таҳияи сценария [Матн] / Д. М. Қурбонов //

Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2023. - №10,2. -С. 283-290. ISSN 2413-5151

[5-М]. Муҳаммад А. Н., Қурбонов Д. М. Назорати идоракунии давлатӣ ва танзими бухрони сиёсӣ [Матн] / А. Н. Муҳаммад., Д. М. Қурбонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2024. - №1. -С. 271-275. ISSN 2413-5151

б) Мақолаҳое, ки дар дигар нашрияҳо ба таърифи расидаанд:

[6-М]. Қурбонов Д. М. Маркази илмӣ-таҳқиқотии омӯзиши «Мақтаби сиёсии Пешвои миллат» зодаи замони соҳибистиклолӣ [Матн] / Д. М. Қурбонов // Маҷмаи илмӣ-назариявӣ бахшида ба Рӯзи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Иҷлосияи XVI Шӯрои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таърифи он «Мақтаби Сарвари Пешвои миллат» - 2023. - С. 121-125.

[7-М]. Қурбонов Д. М. Идоракунии давлатӣ дар шароити бухрони сиёсӣ [Матн] Д. М. Қурбонов // Маҷмаи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ назариявӣ, «Маҷмӯаҳои мубрами фалсафаи муосир: Мушкилот ва дурнамо», ш. Душанбе, 12-уми март соли 2024. С. 146-150.

[8-М]. Қурбонов Д. М. Системаҳои сиёсии муосир: Таҳлили вазъияти бухронӣ ва роҳҳои бартарафнамоии он. [Матн] Д. М. Қурбонов // Маҷмаи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ, «Маҷмӯаҳои сиёсӣ дар раёни ҷаҳонишавӣ», ш. Душанбе, 30-октябри соли 2024. С. 269-279.